

T.C

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

YÖNETİM BİLİMLERİ BİLİM DALI

**KARL MARX VE MAX WEBER'İN BÜROKRASİ KAVRAMINA
YAKLAŞIMLARININ KARŞILAŞTIRMALI İNCELENMESİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

MAHMUT ALPER KOCAMAN

BURSA – 2022

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

YÖNETİM BİLİMLERİ BİLİM DALI

**KARL MARX VE MAX WEBER'İN BÜROKRASİ KAVRAMINA
YAKLAŞIMLARININ KARŞILAŞTIRMALI İNCELENMESİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Mahmut Alper KOCAMAN

**Danışman
Prof. Dr. Bekir PARLAK**

BURSA – 2022

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim / Ana sanat Dalı, Bilim Dalı'nda 702015024 numaralı Mahmut Alper Kocaman'ın hazırladığı "Karl Marx ve Max Weber'in Bürokrasi Kavramına Yaklaşımlarının Karşılaştırmalı İncelenmesi" başlıklı yüksek lisans tezi ile ilgili savunma sınavı, 27/03/2023 günü 14.30 – 16.00 saatleri arasında yapılmıştır. Alınan cevaplar sonunda adayın başarılı (başarılı / başarısız) olduğuna oybirliği (oybirliği / oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav
Komisyonu
Başkanı)
Prof. Dr. Bekir PARLAK
Uludağ Üniversitesi

Üye
Doç. Dr. Fırat MOLLAER
Uludağ Üniversitesi

Üye
Doç. Dr. Cantürk CANER
Dumlupınar Üniversitesi

27/03/2023

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 20/02/2023

Tez Başlığı / Konusu: Karl Marx ve Max Weber'in Bürokrasi Kavramına Yaklaşımlarının Karşılaştırmalı İncelenmesi

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 90 sayfalık kısmına ilişkin, 29/12/2022 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 4 'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Mahmut Alper Kocaman
20/02/2023

Adı Soyadı: Mahmut Alper Kocaman
Öğrenci No: 702015024
Anabilim Dalı: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Programı: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Statüsü: Y.Lisans Doktora

Danışman: Prof. Dr. Bekir PARLAK
20/02/2023

Yemin Metni

Yüksek Lisans / Doktora tezi olarak sunduğum “Karl Marx ve Max Weber’in Bürokrasi Kavramına Yaklaşımlarının Karşılaştırmalı İncelenmesi” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

20.02.2023

Adı Soyadı: Mahmut Alper Kocaman

Öğrenci No: 702015024

Anabilim Dalı: Yönetim Bilimleri

Programı: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

Tezin Türü: Yüksek Lisans / Doktora / Sanatta Yeterlilik /

ÖZET

Yazar adı soyadı:	Mahmut Alper Kocaman
Üniversite:	Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü:	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim dalı:	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Bilim dalı:	Yönetim Bilimleri
Tezin niteliği:	Yüksek Lisans Tezi
Mezuniyet tarihi:/...../20....
Tez danışmanı:	Prof. Dr. Bekir PARLAK

KARL MARX VE MAX WEBER'İN BÜROKRASİ KAVRAMINA

YAKLAŞIMLARININ KARŞILAŞTIRMALI İNCELENMESİ

Karl Marx ve Max Weber kapitalizmin iki yorumcusu olarak birbirleriyle sıkça karşılaştırılan düşünürlerdir. Weber'in kapitalizme getirdiği kültürel yorum onun anti-Marx olarak adlandırılmasına neden olmuştur. Marx ve Weber'in kapitalizm içerisindeki insan sorununa karşı, sosyolojilerinde ortak felsefi yakınlık görmek mümkündür.

Marx'ın yabancılaşmış emek kavramı, kapitalizm içerisindeki insanın giderek kendinden uzaklaştığını ve insanlığını yitirdiğinin ifadesidir. İnsan, bu sürecin sonunda emeğinin ürününden, üretim sürecinden, türsel özünden ve diğer insanlardan yabancılaşarak, daha çok makine daha az insan haline gelmektedir.

Weber'in rasyonalizasyon kavramı, Marx'ın yabancılaşmış emek kavramına belirli benzerlikler gösterir. Dünyanın olumlu anlamda entelektüelizasyonu olumsuz anlamda büyüünün bozulması olarak rasyonalizasyon süreci, zamanla araç-amaç rasyonel eylemin hâkim duruma geldiği birbiriyle bağlantılı süreçleri anlatır. Bu süreçlerin sonunda Weber insanlığın demirden bir kafes içerisine girebileceğini düşünmektedir.

Bu çalışmada Marx ve Weber'in yabancılaşma ve rasyonalizasyon kavramları ışığında bürokrasi yaklaşımlarının farklılıkları göz ardı edilmeden benzerlikleri gösterilmeye çalışılmıştır. Söz konusu benzerlikleri makineleşme, araçların ve amaçların tersine dönmesi, giz ve kapalılık gibi temalar üzerinden değerlendirmek mümkündür.

Anahtar Kavramlar: Karl Marx, Max Weber, Yabancılaşma, Rasyonalizasyon, Bürokrasi

ABSTRACT

Name & surname: Mahmut Alper Kocaman
University: Bursa Uludağ University
Institute: Institute of Social Sciences
Field: Political Science and Public Administration
Subfield: Administrative Sciences
Degree awarded: Master
Date of degree awarded:
Supervisor: Prof. Dr. Bekir PARLAK

A COMPARATIVE ANALYSIS OF KARL MARX AND MAX WEBER'S APPROACHES TO THE CONCEPT OF BUREAUCRACY

Karl Marx and Max Weber are frequently compared as two theorists of capitalism. Weber's cultural interpretation of capitalism has led him to be referred to as anti-Marx. It is possible to see a shared philosophical proximity in the sociologies of Marx and Weber in relation to the human problem within capitalism.

Marx's concept of alienated labor refers to the expression of the human in capitalism increasingly distancing themselves from themselves and losing their humanity. In the end, the human becomes more machine and less human through the process of alienation from the product of their labor, the production process, their essential type, and other humans.

Weber's concept of rationalization shows some similarities to Marx's concept of alienated labor. The rationalization process, which describes interconnected processes in which the dominant position is taken by means-ends rational action over time, portrays the intellectualization of the world in a negative sense as the disenchantment. Weber thinks that in the end, humanity can enter an iron cage.

In this study, an attempt has been made to show the similarities between Marx and Weber's approaches to bureaucracy, while not ignoring their differences, in the light of the concepts of alienation and rationalization. These similarities can be evaluated through themes such as mechanization, reversal of means and ends, secrecy and closure.

Keywords: Karl Marx, Max Weber, Alienation, Rationalization, Bureaucracy

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KARL MARX: HEGEL ELEŞTİRİSİ YABANCILAŞMA VE BÜROKRASİ

1.Yabancılaşmış Emek.....	5
1.1. <i>Yabancılaşmanın Kökleri</i>	6
1.2. <i>Emeğin Yabancılaşması</i>	7
2.Hegel ve Etik Hayat.....	12
2.1. <i>Hegel’de Etik Hayat ve Aile</i>	12
2.2. <i>Hegel’de Etik Hayat ve Sivil Toplum</i>	13
2.3. <i>Hegel’de Etik Hayat ve Devlet-Bürokrasi</i>	17
2.3.1. <i>Etik Hayat ve Devlet</i>	17
2.3.2. <i>Etik Hayat ve Bürokrasi</i>	18
3.Marx ve Bürokrasi.....	20
3.1. <i>Hegel’in Devlet ve Bürokrasi Yaklaşımının Eleştirisi</i>	20
3.2. <i>Marx’ın Bürokrasi Yaklaşımı</i>	21
3.3. <i>Bürokrasi ve Yabancılaşma</i>	24

İKİNCİ BÖLÜM

MAX WEBER: RASYONALİZASYON VE BÜROKRASİ

1.Weber Sosyolojisi.....	26
1.1. <i>Weber’in Eylem Tipolojisi</i>	28

1.1.1.	<i>Amaç – Rasyonel Eylem (Zweckrational)</i>	29
1.1.2.	<i>Değer- Rasyonel Eylem (Wertrational)</i>	29
1.1.3.	<i>Duygusal Eylem ve Geleneksel Eylem</i>	30
1.2.	<i>Otorite Tipleri</i>	31
1.2.1.	<i>Geleneksel Otorite</i>	32
1.2.2.	<i>Rasyonel (Yasa-Ussal) Otorite</i>	33
1.2.3.	<i>Karizmatik Otorite</i>	34
2.	Rasyonalizasyon ve Demir Kafes	36
2.1.	<i>Weber ve Rasyonalizasyon</i>	37
2.2.	<i>Weber ve Demir Kafes</i>	39
3.	Rasyonel İdeal Tipik Bürokrasi	41
3.1.	<i>Weber'in Bürokrasi Yaklaşımı</i>	41
3.2.	<i>Rasyonel Bürokrasinin Nitelikleri</i>	43

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MARX VE WEBER: RASYONEL BÜROKRASİNİN YABANCILAŞTIRICI DEMİR KAFESİ

1.	Kapitalizmin İki Yorumcusu	46
1.1.	<i>Marx ve Kapitalizm</i>	47
1.2.	<i>Weber ve Kapitalizm</i>	49
2.	Yabancılaşma ve Rasyonalizasyon	52
3.	Yabancılaşmış Bürokrasinin Demir Kafesi	57
3.1.	<i>Bürokrasinin Geleceği</i>	57
3.2.	<i>Modern Bürokrasi ve Makineleşme</i>	58
3.2.1.	<i>Bilgi'nin Tahakkümü Olarak Bürokrasi</i>	59
3.2.2.	<i>Bürokrasi ve Resmi Sır</i>	60
3.3.	<i>Araç-Amaç Dengesizliği ve Bürokrasi</i>	61
3.3.1.	<i>Bürokrasi İçerisinde İnsanın Durumu</i>	61

3.3.2. Bürokrasinin Rutinleştirici Etkisi.....	63
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	65
KAYNAKÇA.....	75

GİRİŞ

Bu çalışmada güdülen amaç Marx ve Weber'in bürokrasi kavramına yaklaşımlarının karşılaştırmalı bir incelemesini gerçekleştirmektir. Söz konusu karşılaştırma, Marx'ın yabancılaşma, Weber'in rasyonalizasyon kavramları dikkate alınarak gerçekleştirilecektir. Çünkü Marx ve Weber, çoğunlukla birbirlerinin karşıtı olarak görülmekte ve bundan kaynaklı olarak benzer düşünceleri göz ardı edilmektedir. Bürokrasi kavramı da bu gözden kaçmanın yaşandığı kavramlardan biri olarak görülebilir. Marx ve Weber'in düşüncelerindeki benzerliklerin ve farklılıkların daha iyi görülebilmesi için iki düşünürün de ana metinlerinden yapılan alıntılar üzerinden bir karşılaştırma yapılmaya çalışılacaktır.

Çalışmanın hipotezi; son tahlilde Marx ve Weber'in her ne kadar birbirlerinden farklı düşünceleri bulunsa dahi bürokrasi kavramına getirdikleri açıklamalarda çokça benzer izlek ve fikir olduğudur.

Karl Marx 1818'de Prusya'da dünyaya gelmiştir. Hukukçu olan babası ailesine orta sınıf denilebilecek bir hayat sunmuştur. 1841 yılında o dönem Genç Hegelcilerin yoğun olarak etki gösterdikleri Berlin Üniversitesi'nden doktora derecesiyle mezun olmuştur. Mezuniyetinin ardından gazete yazıları yazmaya başlamış ancak politik nedenlerden kaynaklı olarak gazetenin kapatılmasıyla bu serüveni kısa sürmüştür. Paris'te kendi düşüncelerini daha rahat geliştireceğini düşünmesinden kaynaklı olarak Berlin'den ayrılmıştır. Paris yılları Marx'ın görüşleri için çok önemlidir. Bu süre içerisinde hem Fransız sosyalizmi hem de politik ekonomi gibi fikir akımlarıyla karşılaşmıştır. Aynı zamanda Paris yıllarında Marx, hayatının sonuna kadar onu desteleyecek ve arkadaşı olacak olan Friedrich Engels'le tanışmıştır.

1849 yılında Marx, Fransız hükümetinin onun artık ülkede kalamayacağını söylemesi üzerine hayatının sonuna kadar yaşayacağı Londra'ya taşınmıştır. Londra günlerinin çoğu Britanya Müzesi'nin okuma salonunda geçirmiştir. Marx ve ailesinin buradaki hayatı sefalet ve fakirlik içinde geçmiş, ona ve ailesine en büyük desteği yine arkadaşı Engels vermiştir. Marx'ın Londra yılları, ekonomi politik düşünürleri üzerine çalışmalar ve kapitalist sistemin adaletsiz yapısı üzerine belgeler inceleyerek geçmiştir. *Kapital*'in ilk cildi 1867'de yayınlanmıştır ancak Marx sonraki ciltleri tamamlamamıştır.

Marx'ın hayatının son yılları hastalıklarla boğuşarak geçmiştir. Bu yıllarda saygın bir duruma gelmiş ve artık bir izleyici kitlesine de sahip olmuştur. Ancak hastalığından kaynaklı olarak her ne kadar doyumsuz bir biçimde okumaya devam etse de yaratıcı gücü azalmıştır. Karısının ve kızının ölümünün ardından Marx 1883 yılında 65 yaşında ölmüştür.

Marx düşünceleri derinlemesine incelenmesi gereken bir düşünürdür. Ancak onun adının bir simge haline dönüşmesi ona bazı kişiler tarafından önlenemez bir önyargıyla yaklaşılmasına bazıları tarafından ise neredeyse bir peygamber gözüyle bakılmasına neden olmuştur. Kapitalizmin bir yorumcusu olarak Marx'ın, özellikle de kapitalizmin içerisindeki insan sorunu üzerine düşündükleri ve söyledikleriyle, kapitalist sistem ayakta durduğu müddetçe düşüncelerine ve görüşlerine tekrar tekrar döneceğimiz bir düşünür olarak yerini koruyacağını söylemek mümkündür.

Max Weber 1864 yılında Almanya'da dünyaya gelmiştir. Babası görece önemli bir bürokrat ve aynı zamanda dünya zevklerine ilgi duyan birisiyken annesi ise, dünya zevklerinden yoksun, kurtuluşu öteki dünyada gören bir Kalvinist'tir. Annesi ve babası arasındaki dünya görüşü farklılıklarının Weber'in üzerinde çokça etkisi olmuştur.

Weber'in üniversite yılları ve ardından profesörlük hayatı yoğun çalışma ve üretkenlik ile geçmiştir. Ancak babasının ölümünün ardından psikolojik bir çöküntü dönemi geçirmiştir. Uzun süren buhran sürecinin ardından çalışmalarına yavaş yavaş dönmeye başlayan Weber'in en bilinen eseri olan *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* bu yıllarda yayınlanmıştır. 1914 yılında 1. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla birlikte askeri hastanelerde yöneticilik görevi yapmıştır. Almanların gücünün tükenmeye başladığı zamanlarda barış için aktif siyasi rol almış ve Versay Barış Konferansı'na katılan Alman heyetinin içinde bulunmuştur. 1920 yılında *Ekonomi ve Toplum* üzerine çalışırken 56 yaşında ölmüştür.

Çalışmanın ana temasını oluşturan bürokrasi yazılı kurallara, anlaşmalara dayanan ve modern endüstriyel toplumlar içerisinde gittikçe yaygın hale gelen hiyerarşi temelli bir örgütlenme ve yönetim türü olarak tanımlanabilir. Köken olarak Fransızca '*bureau*' ve Grekçe '*kratos*' kelimeleri birleştirilerek oluşmaktadır. Bürokrasi genel olarak olumsuz anlama sahip bir kavramdır. Bu olumsuz anlamının ardında kırtasiyecilik, verimsizlik, insanları formalitelerle uğraştırması gibi eleştiriler bulunmaktadır. Weber'in *rasyonel-ideal tipik bürokrasi* düşüncesine kadar bürokrasi hakkındaki düşüncelerde ağırlık olumsuz

düşünce tarafında bulunmaktadır. Ancak Weber bürokrasiyi en etkili örgütlenme biçimi olarak görmektedir. Ancak bürokrasinin geleceği hakkındaki düşünceleri dikkate alındığında Weber'in de bürokrasiyi olumsuzlayan düşünürler kervanına katıldığını söylemek mümkündür.

Bu çalışma kuramsal bir çalışma olmasından kaynaklı olarak literatür taramasına dayalı şekilde yürütülmüştür. Karl Marx ve Max Weber'in kendi eserleri üzerinden görüşlerine yer verilip, ardından söz konusu düşünürler hakkında ikincil kaynaklara başvurulmuştur. Marx ve Weber'in birbirleriyle sıkça karşılaştırılmalarına rağmen çoğunlukla farklı düşünceleri üzerinde durulmuştur. Ana metinler üzerinden gerçekleştirilen bu çalışmanın Marx ve Weber'in özellikle bürokrasi konusundaki birbirleriyle yakın düşüncelerinin görülmesi ve Weber'in bürokrasiye karşı olumsuz düşüncelerini anlamlandırabilmek bakımından literatüre bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Karl Marx'ın *yabancılaşmış emek* kavramı açıklanmıştır. *Yabancılaşmış emek* Marx'ın çalışmalarında önemli bir yer tutmaktadır. Kapitalist sistem içerisinde insanın kendi türsel değerlerinden koparak kendisine yabancılaştığını ve insanlığını yitirdiğinin açıklaması olarak yabancılaşma kavramı, Marx'ın bürokrasi yaklaşımını açıklamak için önemli bir izlek sunmaktadır. Ardından, Marx'ın bürokrasi hakkındaki düşünceleri anlatabilmek için önce Hegel'in bürokrasi kavramına yaklaşımı açıklanmıştır. Hegel'in sistemi içerisinde bürokrasi, *Etik Hayat* düşüncesi bağlamında devlet olgusunun bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. Bundan kaynaklı olarak Hegel'in *Etik Hayat* düşüncesine yer verilmiştir. Ardından Marx'ın Hegel'in *Sivil Toplum* ve *Devlet* düşüncesine getirdiği eleştiriler açıklanmış ve son olarak bürokrasi yaklaşımı yabancılaşma kavramı ışığında incelenmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise Max Weber düşünceleri açıklanmıştır. Weber'in bürokrasi hakkındaki düşüncelerini açıklamak için öncelikle onun sosyolojisine ve metodolojik yaklaşımına yer verilmiş ardından rasyonalizasyon ve demir kafes olguları incelenmiştir. Bu kavramlar ışığında son olarak rasyonel-ideal tipik bürokrasi kavramı açıklanmıştır.

Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde ise Karl Marx ve Max Weber'in ilk olarak kapitalizm ile ilgili görüşleri açıklanmış; ardından bürokrasi yaklaşımlarının karşılaştırması

için önemli bir yer tutan yabancılaşma ve rasyonalizasyon fikirleri karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Ve son olarak söz konusu iki düşünürün bürokrasi yaklaşımlarının farklı yönleri göz ardı edilmeden ortak düşünceleri üzerine bir inceleme gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın ana odağı olan Marx ve Weber'in çok geniş alanları kapsayan düşüncelerinden kaynaklı olarak çalışma belirli sınırlamalara tabii tutulmuştur. Yabancılaşma konusu, Marx'ın etkilendiği fikirler ve düşünörlere değinilerek 'yabancılaşmış emek' kavramıyla sınırlandırılmıştır. Marx'ın düşünceleri çerçevesinde kapitalizm eleştirisi, emeğin yabancılaşması fikri üzerinden sınırlandırılmıştır. Hegel'in Hukuk Felsefesi, yalnızca Etik Hayat üzerinden *aile, sivil toplum ve devlet (bürokrasi)* olarak sınırlandırılmıştır. Marx'ın Hegel eleştirisi ise *sivil toplum ve devlet (bürokrasi)* yaklaşımları dahilinde yapılmıştır. Weber'in sosyolojisinden, *rasyonalizasyon ve bürokrasiye* dönük düşünceleri daha iyi anlaşılabilmesi için genel hatlarıyla bahsedilmiştir. İki düşünürün de genel hatlarıyla kapitalizm eleştirilerine yer verilmiştir. Bürokrasi hakkında düşünceleri ise *modern rasyonel bürokrasiye* yaklaşımları çerçevesinde sınırlandırılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KARL MARX: HEGEL ELEŞTİRİSİ, YABANCILAŞMA VE BÜROKRASİ

Marx'ın yabancılaşmış emek olarak tanımlandığı ve kapitalist sistem içerisinde insanın düştüğü durum olarak anlayabileceğimiz düşüncesi hem Marx'ın genel kapitalizm eleştirisini hem de bürokrasi kavramına yaklaşımını anlamlandırabilmek için önemli bir nokta olarak karşımıza çıkmaktadır. Bundan dolayı ilk olarak Marx'ın yabancılaşma ile ne anlatmak istediğine odaklanılacaktır.

Marx'ın bürokrasi üzerine düşüncelerinin, ilgilendiği diğer kavramların aksine geniş bir anlatıma sahip olmadığı ifade edilebilir. Onun bürokrasi yaklaşımı daha çok Hegel eleştirisi içerisinde takip edilebilecek olan bir anlatım göstermektedir. Marx'ın bürokrasi yaklaşımına geçmeden önce ilk olarak Hegel'in düşüncelerine yer verilecek ardından da Marx'ın Hegel'e getirdiği eleştiriler ve bürokrasi yaklaşımı ele alınacaktır.

1. Yabancılaşmış Emek

Yabancılaşma, kelime anlamı olarak insanın özgün doğasında kendisine içkin olan bazı yeteneklerinden ve toplumdaki uzaklaşarak kopması, bunun sonucunda bir güçsüzlük ve çaresizlik durumu oluşan süreç şeklinde tanımlanabilir (Giddens & Sutton 2020, 93). Yabancılaşma kelimesinin en erken anlamlarından birisi, özellikle ekonomi-politik ile ilgili yazılarda karşımıza çıkmaktadır, '*satmak ve transfer etmek*'. Yabancılaştırabilme olarak kullanılan malların satılabilir olması, ona sahip olmak kadar önemli bir durumdur (Swain 2013, 8). Bu durumun güzel bir açıklamasını Rousseau şu şekilde anlatmaktadır:

“Yabancılaştırmak vermek ya da satmaktır (...) fakat insan kendini ne için satabilir? (...) her insan kendisini yabancılaştırırsa bile kendi çocuklarını yabancılaştıramaz: Onlar özgür insanlar olarak doğar; özgürlükleri kendilerine aittir ve kendileri dışında hiç kimsenin bunu kullanma hakkı yoktur.” (akt. Swain 2013, 12)

Yabancılaşma, kaynağını kölelikten kapitalizme kadar özel mülkiyet sistemlerine içkin olan emeğin yabancılaşmasından almaktadır. İnsanın aklı ve elleri ile ortaya koyduğu ürünlerin, üreticisinin karşısına dikilmesi ve onun özgürlüğünü kısıtlayan, onu köleleştiren ve ona hâkim olan, denetlenmeyen dış güçler haline gelmesidir (Mandel ve Novack 1975, 11-12).

Yabancılaşmaya her ne kadar Marx sayesinde Hegel'e geri dönmüş olsak bile, felsefi alt yapısını Hegel kazandırmıştır (Dumenil, Lövy ve Renault 2011, 164; Lukacs 1998, 24)

1.1.Yabancılaşmanın Kökleri

Marx, yabancılaşmış emek kavramını oluştururken Hegel'den ve Hegel'in ardından gelen '*Sol (Genç) Hegelciler*'den yararlanmışır (Nisbet 2020, 511; Dumenil, Lövy & Renault 2011, 164). Hegelci anlayışta '*Tin*' kendi kendine yabancılaşan, kurduğu toplumsal ve entelektüel yapılarda kendisini bu yapının dışına atmış aklın tarihi olarak gösterir. Yani tarih bir bakıma yabancılaşma tarihi olarak karşımıza çıkar (Aron 2010, 130). Hegel için yabancılaşma geçici bir durum olmanın çok ötesinde, insanın kendi doğasından uzaklaştığı ve dünya ile arasındaki bağın derinliklerine gömülü, kurtuluşun bulunmadığı bir durumdur. Hegel için yabancılaşma, mutlak *Tin*'in hareketi içinde kaçınılmaz olarak gerçekleşir. *Tin*'in hareketi varlık içinde eksik olandan bütün (eksiksiz) olana doğru bir yönelim olarak görülebilir (Osmanoğlu 2016, 71). Hegel'de yabancılaşma ontolojik ve metafizik bir şekilde karşımıza çıkmaktadır (Lukacs 1998, 24). Hegel yabancılaşmadan özgür olunacak yeri üstümüzde veya altımızda herhangi bir şeyin bulunmadığı, yalnızca kendimizle baş başa kalarak açık denizlere doğru yapılacak olan yolculuk olarak tarif eder (Nisbet 2020, 512).

Feuerbach ise, Hegel'in ontolojik yabancılaşmasını ters yüz ederek yabancılaşmayı din temelli bir durum olarak tanıtmaktadır. Feuerbach için yabancılaşma, insanın yavaş yavaş benliğini yitirmesi karşılığında dinin tiranlığının ortaya çıkması olarak kendini göstermektedir. Feuerbach'ın Tanrı'nın zengilişmesiyle ters orantılı bir biçimde insanın yoksullaşacağı üzerine ifadeleri (Feuerbach 2008, 62), Tanrı'nın insandan özge olmadığını ortaya koyar. Feuerbach için *Tanrı* fikri, insanın kendisini nesneleştirmesinden doğmaktadır (Osmanoğlu 2016, 74).

Feuerbach'ta karşımıza çıkan din fikri, insanın isteklerinin ve güçlerinin yansımalarının ötesinde değildir. Din içinde *Tanrı*'ya atfedilenler aslında insanların kendi nitelikleridir.

Bundan dolayı zamanla insan kendisinden uzaklaşarak yabancılaşmaktadır (Ergil 1978, 95). Feuerbach için doğa, her türlü felsefeden bağımsız olarak, insanların üzerinde büyüdükleri temel olarak bulunmakta ve dinsel olarak kurguladığımız üstün varlıklar, bizim kendimizi hayali olarak nesneleştirdiğimiz görüntüler şeklinde gösterirler (Engels 1999, 20).

Hegel ile birlikte Marx için de insan benliği parçalanmış durumdadır. Ancak Marx Hegel'den farklı olarak, Feuerbach gibi yabancılaşmanın ontolojik olmaktan ziyade kurumsal-tarihsel bir durum olduğunu söyler (Nisbet 2020, 514). Marx'ta '*Yabancılaşmış Emek*' kavramı farklı teorik kavramsallaştırmalara içkin olarak karşımıza çıkar. Feuerbach'tan kendi türsel özünün yitirilmesi ve kendine yabancı olunması çerçevesinde dinsel yabancılaşma, Bauer'den insanın kendi ürününün tiranlığı altına girmesi olarak yine dinsel yabancılaşma ve Hess'in araç-amaç ilişkisinin ters yüz olduğu para düşüncesi üzerinden yabancılaşma anlayışı (Dumenil, Lövy ve Renault 2011, 164).

1.2.Emeğin Yabancılaşması

Marx sınıflı ve sınıfsız toplumları birbirinden ayırmaktadır. İnsanlık tarihi ilkel-komünal toplumun çözülmesi sonucunda köleci yani sınıflı bir toplum anlayışına doğru bir değişim göstermiştir. Marx söz konusu değişimin alt yapısında üretim güçlerinin ve üretim ilişkilerinin olduğunu ifade eder. Bu değişim aynı zamanda iş bölümünü de beraberinde getirmekte ve iş bölümü sınıflı toplum anlayışıyla birlikte egemen ve ezilen sınıfları karşımıza çıkarmıştır. Egemen olarak bahsedilen sınıf emeğin mülkiyetine sahip sınıf olarak tanımlanabilir. Bu sınıf, örnek olarak kapitalizm için burjuvazidir (Kulak 2011, 34). Marx'ın '*yabancılaşmış emek*' kuramı aslen bu iki sınıftan birinin diğerinin emeği üzerindeki sömürsü olarak görülebilir.

Yabancılaşmış emek, kuram olarak Marx'ın kapitalist üretim sistemi içerisinde insanların parçası olduğu toplumsal sürecin, onların fiziksel ve akli melekeleri üzerindeki yıkıcı ve yıpratıcı etkisini gösterme çabası olarak okunabilir. Marx'ın aslen insanların yaşadıkları hayatı anlamaya çalıştığını söylemek pekâlâ mümkündür (Ollman 2012, 213).

Marx için insan, tüm özelliklerinin dışında yapan insandır (*Homo Faber*). Bundan kaynaklı olarak kapitalist düzenin her yerinde bir yabancılaşmayla karşı karşıya kalır. Ancak bunlar arasında Marx için en önemli olanın ekonomik yabancılaşma olduğu görülebilir (Cosser 2015, 63). Yabancılaşmanın ekonomik açıklaması, modern dünyanın tüm ürünlerinin

satın alınabilir bir niteliğe içkin olması bakımından ‘*Meta*’dır. *Meta*, kullanım için üretilmiş bir objenin üretenin ihtiyacını gidermek şöyle dursun, kullanım değerinden bağımsız bir mal olarak modern pazara girmesi şeklinde tanımlanabilir (Löwith 1999, 146; Marx 2011 I, 70)

Marx’ta yabancılaşma kavramı iki farklı boyut üzerinden ifade edilir. ‘*Dışsallaşma/dışsallaştırma*’ ve ‘*ayrışma/ayrıştırma*’ (Kulak 2011, 35). İlki, fiziksel nesnelerin insan dışı ve insana karşı bir varlık haline gelmesini anlatır. Dışsallaşma sürecinin gerçekleşmediği ilişkilerde nesnelere özne ile tamamlanan ve onun bir parçası olan şeylerdir. Sınıflı toplumlarda ise nesne, üreticisinden bir başkası tarafından koparılır. Nesne, üreticisinden kendisini koparana karşı dışsallaşır. Çünkü nesne o kişi tarafından üretilmemiştir ve ona yabancıdır. Nesneyi üretense nesne elinden alındığı için ve onun üzerindeki denetiminden yoksun kılınması sebebiyle nesneye dışsallaşır. Ayrışma ise özne, doğa ve diğer özneler arasındaki ilişkilerin her birinin diğerinden ayrı bir varlık olarak algılanması şeklinde tezahür eder. Ayrışma sonucunda gerçekleşen, öznelerin birbirlerinden ayrılması ve bunun sonucundan doğanın öznenin ayrı bir gerçeklik olarak algılanması durumunu ortaya çıkarır (Kulak 2011, 35). Doğa’dan ayrışma insanın bedeninden kopması ve yaşama etkinliğini yitirmesidir. Marx, doğanın dışarısında kalan ve ondan ayrılmış durumda bulunan insanın herhangi bir şey yaratamayacağını düşünür. Doğa burada insanın emeğinin gerçekleştiği alandır (Marx 2018, 76). Ayrıca Marx, insanın ancak ve ancak doğayı kullanarak yaşayacağını söyler ve doğa için ‘*organik olmayan beden*’ tanımlamasını yapar (Marx 2018, 80). Sınıflı toplumların tezahür etmesi ve söz konusu iki sürecin gerçekleşmesi sonucunda insan, doğayla olan sürekli ilişkisinden uzaklaşmış ve doğadan koparılmıştır.

Marx’ın yabancılaşma ile neyi kastettiğini anlayabilmek için ilk olarak *insan potansiyeli* ile neyi kastettiğine bakmak gerekir. İnsanlar kendi potansiyellerini tam olarak yaşayabildikleri durumda (komünizm) üretim süreci, üretilen ürün, çalışma arkadaşları (diğer işçiler) ve kendileriyle aralarında doğal bir bağ bulunur. Yabancılaşma ile anlatılmak istenen, bahsedilen bu doğal bağların parçalanmasıdır (Ritzer & Stepnisky 2013, 20). İnsanların asla çalışmak istemediklerinin, çalışma eyleminin doğası gereği hemen bitirilip terk edilmek istenen bir süreç olduğu görüşünün kabul edilmesi demek, Marx’ın neden işçilerin çalışma süreçleriyle ilgilendiğini anlayamayacağımız anlamına gelir (Ollman, 2012 225). Çalışmanın

bir zorlayıcı unsur ve araç olarak görülmesinin en büyük sebebini, insanların bu sürece zaten yabancılaşmış olmaları şeklinde yorumlamak mümkündür (Swain 2013, 30).

Marx'ın yabancılaşma üzerine detaylı olarak değindiği eseri *1844 El Yazmaları*'dır. Marx bu eserinde yabancılaşma sürecini birbirini takip eden dört temel üzerinden anlatır. İlk olarak karşımıza *emeğin, emek ürünü ile olan ilişkisinden doğan yabancılaşma* çıkar (Şeyin yabancılaşması) (Dumenil, Lövy & Renault 2011, 169).

“İşçi kendi emeğinin ürününe, yabancı bir nesneyeymiş gibi bir ilişkidir (...) İşçi hayatını nesneye koyar; ama artık kendine değil, nesneye aittir (...) Emeğinin ürünü, kendisi değildir. Onun için bu ürün ne kadar büyükse, kendisi o kadar küçüktür. İşçinin kendi ürününden dışlaştırılması, sadece emeğinin bir nesne, *dışsal* bir varoluş olduğu anlamına gelmez, *onun dışında* bağımsız, ondan başka bir şey olarak var olduğu, karşısında dikilen bağımsız bir güç olduğu anlamına da gelir; yani işçinin nesneye aktardığı hayat, yabancı ve düşman bir şey olarak kendi karşısına çıkmaktadır.” (Marx, 2018, 75-76)

Kapitalist sistemde işçinin ürettiği nesne başka biri tarafından, başka birine kar sağlamak niyetiyle satılığa çıkarılır ve kişi ürettiği nesne üzerinde herhangi bir denetim gücünden yoksun bırakılır. En önemlisi, söz konusu denetimsizlik veya işçinin ürünü üzerinde söz sahibi olamaması, ürettiği nesneyi kendi ihtiyaçları için kullanamayacağı anlamına gelir. Çünkü işçinin üretilen nesne üzerinde herhangi bir hakkı bulunmamaktadır. İşçi bu hakkı en başında kapitalist ile imzaladığı sözleşmede kapitaliste devretmiştir ve bundan kaynaklı olarak işçi:

“(…) ne kadar çok servet üretse, üretiminin gücü ve kapsamı ne kadar artsa, kendisi de o kadar yoksullaşır. Ne kadar çok meta yaratırsa kendisi de bir meta olarak o kadar ucuzlar. Şeyler dünyasının *artan değeriyle* doğrudan doğruya orantılı olarak insanlar dünyası *değersizleşir*.” (Marx 2018, 75).

Üründen ve dünyadan yabancılaşma, yabancılaşmanın ikinci süreciyle doğrudan bağlantı içerisindedir; *Emek etkinliğinin (sürecinin) yabancılaşması*. Bu noktada karşımıza araç-amaç dengesizliği çıkar. Yukarıda da bahsedildiği gibi Marx için üretim (emek), insanın en temel özüdür. Sürece yabancılaşmayla birlikte insan özünden yabancılaşmaya başlar. Çalışma bir ‘amaç’ olması gerekirken, yaşamsal ihtiyaçların karşılanmasını sağlayacak ‘ücrete’ karşılık gelen bir ‘araç’ durumuna indirgenir.

“Bir kere, çalışma işçinin *dışındadır*, yani onun özsel varlığına ait değildir. Onun için çalışırken kendini olumlamaz, yoksar (inkâr eder), mutlu değil mutsuzdur (...) çalışması gönüllü değil, zorlamadır; *zorla çalıştırılır*. Dolayısıyla bir gerekseminin doyurulması değildir; sadece, çalışmanın dışındaki bazı gereksemeleri doyurmak için bir araçtır (...) çalışmanın işçi için dışsal özelliğini gösteren bir başka olgu, işin işçiye değil başka birine ait olmasıdır, işçinin çalışırken kendine değil başkasına ait olmasıdır.” (Marx 2018, 78).

Bu iki sürecin sonucunda insandan geriye yalnızca üreyen, yemek yiyen, içen, ancak evinin içinde serbest etkinlik gösterebilen biri kalmıştır. “*Hayvani özellikleri insani, insani özellikleri hayvansı olmuştur*” (Marx 2018, 79).

Yabancılaşmış emeğin üçüncü görünümü *türsel yabancılaşmadır*. Marx türsel yabancılaşma ile insanların neleri yitirdiğini gösterebilmek amacıyla insan ve hayvan arasında karşılaştırmalara başvurur. Hayvanları kendi hayat-etkinlikleriyle doğrudan doğruya özdeş olarak tanıtır. Ancak insanları hayvanlardan farklı olarak bilinçli bir hayat etkinliği üzerinden anar. Söz konusu bu bilinçlilik insanı hayvandan ayırarak tür varlığı haline getiren özelliğidir (Marx 2018, 81). İnsanın kendi güçlerinin herhangi bir hayvanın güçlerinden daha farklı olması, ona doğal nesnelere farklı tür ilişkisi içine girme imkânı tanır. Bunun en etkin biçimde görüldüğü nokta üretim olarak karşımıza çıkar. İnsan, üretim eyleminde acil ihtiyaçlarına karşılık gelen nesnelere üretebileceği gibi aynı zamanda doğada karşılaştığı nesnelere de tekrar üretebilmektedir. Önceki süreçlerde karşımıza çıkan nesneden yabancılaşma ile üretilen nesnenin üreticisinden koparılması ve üreticisine yabancı bir hale gelmesi sonucunda insan, hayvanlar üzerindeki söz konusu üstlüğünü yitirmiştir (Ollman 2012, 242). Marx için insan, bir tür varlığıdır. Bundan kaynaklı olarak kendisine karşı olan tavrı evrensel niteliklere içkindir. Bu evrensellik onun özgür varlık olarak davranmasına da sebebiyet verir (Marx 2018, 79). Daha önce de bahsedildiği gibi insan üreten bir varlık olarak doğayı kullanarak yaşamakta ve doğa insanın yaşam sürecinin içerisinde kullandığı gereç, nesne ve araç olarak insanın *organik olmayan bedenidir* (Marx 2018, 80). En önemlisi Marx için üretici niteliği olan hayat türün hayatıdır ve türün hayatı kendisini ‘*hayat-doğuran hayat*’ olarak gösterir (Marx 2018, 81). Söz konusu sebepler ışığında türsel yabancılaşmayla birlikte insanın (işçinin), insan olmak anlamına gelen neredeyse her şeyden uzaklaştığını ifade eder (Ollman 2012, 244).

“(…) sadece bir tür varlığı olduğu için Bilinçli bir Varlık’tır, yani kendi hayatı insan için bir nesnedir. Yalnız bundan ötürü etkinliği özgür bir etkinliktir. Yabancılaşmış emek bu süreci ters çevirir, öyle ki insan bilinçli bir varlık olduğu için kendi hayat-etkinliğini, öz varlığını, *varoluşu* için basit bir araç yapar.” (Marx 2018, 81).

Yabancılaşmış emeğin son görünümü ise *insanın insana yabancılaşması*dır. Bu süreç ilk üç görünümün dolaysız bir sonucu olarak tezahür eder.

“İnsan nasıl kendi kendisiyle karşı karşıya geliyorsa, *öteki* insanla da karşı karşıya gelmektedir. İnsanın işiyle, emeğinin ürünüyle ve kendisiyle ilişkisi için geçerli olan, insanın öbür insanla öbür insanın emeği ve emeğinin nesnesi için de geçerlidir.” (Marx 2018, 83)

İnsanın insana yabancılaşması özellikle emek ürününün üreticisine ait olmaması ve yabancı bir güç olarak onun karşısında durması olgusunda görülebilir. Çünkü eğer ürün işçiye ait değilse o zaman başka bir insana ait demektir. Marx, insanların üzerindeki yabancı gücün tanrılar veya doğa değil ancak insan olabileceği söyler (Marx 2018, 85). İnsanın hem kendine hem de doğaya karşı yaşadığı bu yabancılaşma, kendi dışındaki insanlarla yaşadığı ilişkide de kendi gösterir. Marx, kapitalist dönem içinde işçinin tekrar mağarada yaşamaya başladığını ifade eder.

“(…) uygarlığın verdiği veba havasıyla kirlenen bir mağarada yaşamaya başlar insan yeniden ve bu mağarada bile güvenle oturamaz, çünkü her gün elinden alınabilecek yabancı bir barınaktır o da – parasını ödemezse her gün kovulabileceği bir yerdir.” (Marx 2018, 127)

Marx aynı zamanda bu çağıl dönemin mağarasını, vahşinin mağarası ile karşılaştırır. Vahşi kendi mağarasında doğal bir durumda bulunurken işçi, yaşadığı izbede kendini başkasının yani bir yabancının evinde bulur. Daha önce bahsedildiği gibi zaten “*işte evimdeyim*” diyemeyen işçi bu izbe için de “*evim*” diyemez (Marx 2018, 135).

Kapitalistlerin en az para ile en çok üretimi (iş) gerçekleştirecek olan işçiyi bulmaya çalışması ve bunun için işçileri birbirlerine düşürme çabaları da bir başka örnek olarak görülebilir. Yalnızca kar için gerçekleştiren bu yarışmalarda işçi işçinin kurdu haline gelir. Bu durum işçilerin kolektif eylem sergilemek için çaba sarf etmelerinin önüne geçerek onları

birbirlerinden ayırır. Bu durumla birlikte geriye yalnızca içi boşaltılmış, yabancılaşmış işçi kitlesi kalır (Ritzer & Stepnisky 2013, 20).

Marx'ın yabancılaşmış emek düşüncesindeki sürece yabancılaşma olarak anlatılan, insanın türsel özünden uzaklaşması ve daha az insan daha çok makine durumuna evrilmesi konusu özellikle Marx'ın bürokrasi yaklaşımında da karşımıza çıkacak olan bir izlektir. Marx'ın bürokrasi yaklaşımını en iyi değerlendirebileceğimiz eseri *Hegel'in Hukuk Felfesinin Eleştirisi*'dir. Ancak Marx'ın Hegel'e yönelttiği eleştirilere geçmeden önce Hegel'in yaklaşımına göz atmakta fayda vardır.

2. Hegel ve Etik Hayat

Hegel, aile, sivil toplum ve devlet arasında bir ayrım yapar. Bu ayrımı ise etik hayat (Sittlichkeit) olarak adlandırır. *Moralitat (sübjektif ahlaklılık) ve Sittlichkeit (objektif ahlaklılık)*, genellikle birbirlerinin yerine kullanılabilen anlamca yakın terimler olarak düşünülebilirler (Hegel 1991, 58, Inwood 1992, 197). Ancak Hegel'in Sittlichkeit (Etik Hayat) kavramına daha çok önem vermiş olduğu ifade edilebilir. Hegel, *Etik Hayat* kavramsallaştırmasını yaparken karmaşık kavram, kural ve ilkelerden söz eder. Bu konu hakkında, örneğin dil gibi, tekil bireylerin bir ürünü olmaktan ziyade topluğun ürünü ve sonucu şeklinde karşımıza çıkan olgular düşünülebilir. Etik yaşam, mutlak statik bir biçimde kalan değil koşullar ışığında değişen, olgunlaşan ve gelişen bir olgu olarak açıklanabilir (Demir ve Öztogay 2011, 111). Etik yaşam bir toplum tasarımı olarak, süreç içerisinde bir toplumun ulaşması gereken biçim veya hayat şeklinde tasavvur edilmektedir. Tinin gelişim süreciyle ulaşılabilecek olan özgürlük ve hukukun ahlaki bir zeminde nesnelleşmiş halidir (Erken 2020, 37). Özgürlük idesi olarak etik yaşamın gerçekleşebilmesi için belli süreçler izlenmesi gerekmektedir. Bu süreçler veya uğraklar; Aile, sivil toplum ve devlet şeklinde karşımıza çıkar.

2.1.Hegel'de Etik Hayat ve Aile

Aile, ahlaki bir kurum olarak karşımıza çıkmış olsa bile objektif töre (Sittlichkeit) aile içerisindeyken tam olarak olgunlaşmamıştır. Aile için genel irade, aile fertlerini birbirine bağlayan sevgi dolayımında gerçekleşir.

“(…) aile’nin spesifik karakteri sevgi’dir. Sevgi, esprinin kendi öz birliği hakkındaki duygusudur. Bunun için, ailede esprinin iç hali, kişinin bu birlik içinde bireyliğinin bilinçe sahip olmasıdır; bu birliği *kendiliğinde* ve *kendisi-için* mahiyesi olarak görmesi ve onun içinde *kendisi-için* bir şahıs olarak değil, yalnızca bir üye [birliğin bir üyesi] olarak mevcut bulmasıdır.” (Hegel 1991, 145).

Hegel, aileyi üç süreç içerisinde tanımlar; Evlenme, ailenin mülkiyeti ve serveti, çocukların eğitimi ve ailenin dağılması (Hegel 1991, 146). Evlilik, tarafların bütün bireysel oluşlarını aralarında paylaştıkları durumdur. Birleşme bu süreçte doğal duygular üzerinden kuruluyor olmasından kaynaklı olarak kolay gerçekleşir (Kabataş ve Kök 2021). Bu durumdayken evlilik sözleşmeye dayalı bir ilişki değildir. Her ne kadar başlangıç noktası bir sözleşmeye dayanmış olsa bile süreç içerisinde bu durum aşılmaktadır. Taraflar zamanla aile kurumunun birer bireyi haline dönüşürler. Yani zamanla ailenin fertleri bireysel menfaatlerden soyutlanır (Hegel 1991, 147-148). Hegel, evliliği etik yaşamın ilk ve dolaysız biçimi olarak görür (Çuhadar 2018, 740).

Ailenin serveti ortak mülkiyet olarak karşımıza çıkar. Aile fertlerinin kendilerine özgü herhangi mülkleri bulunmamaktadır. Bu serveti yönetmek ve elinde bulundurmak, ailenin reisi olarak ‘koca’nın temsiliyetinde bulunur (Hegel 1991, 152). Çocuklar ise ailenin bahsedilen ortak serveti ile yetiştirilirler (Hegel 1991, 153). Çocuklar yetiştirilme sürecinin sonuncunda özgür bireyler haline gelirler. Böylece mülk edinme ve yeni bir aile kurma ihtiyacı duyarlar. Bu durum ailenin ahlaki olarak çökmesini beraberinde getirir. Ailenin doğal çöküşü anne ve babanın ölmesi ile gerçekleşir (Hegel 1991, 155).

Anlaşılabileceği üzere ailede yürütülen ilişkiler toplumsal yaşamın temelini oluşturacak evrensellikten uzaktır. Ailenin zamanla çözülmesi ve bu çözülmenin sonucu ilişkileri somut insanlar arası ilişkiler olarak gerçekleştirilen etik yaşamın ikinci evresi olan sivil toplum evresine geçilir.

Sivil toplum evresi yapısı itibariyle ailenin anti-tezi olarak karşımıza çıkar. Aile, sevgi dolayımında gerçekleşen bireysel menfaatlerin öncelenmediği bir yapıyı bize anlatırken sivil toplum evresi bireysel menfaatlerin öncelendiği toplumsal çatışmaları bize anlatır.

2.2.Hegel’de Etik Hayat ve Sivil Toplum

Hegel sivil toplumu, üyelerinin resmi evrensellik üzerinden tanımlandığı bağımlılığının minimize edildiği topluluk şeklinde tanımlar (Hegel 1991, 144). Sivil toplum içinde birey

bizatihi olarak kendi özel amaçları peşinde koşar. Ancak bu bir kendilik durumu olarak düşünülmemelidir. Mahiyeti gereği sivil toplum içinde birey diğer bireylerle de ilişki içerisinde. Çünkü birey kendini ancak bir başkası vasıtasıyla ortaya koyabilir ve tatmin edebilir (Hegel 1991, 159). Aileden farklı olarak söz konusu durum, sivil toplumun sözleşme ilişkileri içinde olduğunu gösterir (Demir ve Öztogay 2011, 111). Sivil toplum, bireylerin birbirlerine, hukuki ve iktisadi bağlarla bağlı olduğu evredir (Doğan 2002, 136). Kişinin diğerlerine kendi amacının birer aracı olarak davrandığı evrensel ‘egoizm’ alanı olarak ifade edilebilir (Avineri 1972, 178).

Sivil toplum veya burjuva toplumu, zorunluluğun ve gidimli aklın yarattığı bir unsur olarak devleti, peşinden gidilen bireysel amaçların bir aracı durumuna indirgenen liberal iktisat kuramının devleti olarak görür (Hyppolite 2010, 151). Yani tümelin, tikelin bir aracı olarak onun tahakkümü altına girdiği ve soyut bir düzeyde kaldığı alandır (Acar-Savran 2003, 141). Sivil toplum içinde aile fertleri, kendi kendileri yetebilen bireyler (fertler) haline gelirler. Bu gelişim, aile bağlarının koparılması anlamına gelir. Anlaşılacağı üzere, sivil toplum içinde hâkim olan ilke, tikellik olarak karşımıza çıkar.

“Bu devletin *bürger’leri* (sivil yurttaşları) olarak bireyler, gayeleri kendi öz çıkarları olan şahıslardır. Bu gaye, evrenselin meditasyonu ile elde edildiğinden evrensel onun gerçekleşmesinde bir vasıta olarak görünür.” (Hegel 1991, 162)

Hegel için sivil toplum, dışardan bir birlik olarak görülebilecek atomistik bir yapıda kendini gösterir. Söz konusu bölünmüşlük üzerinden sağlanan bu birlik, üretici ve tüketiciler üzerine kurulan bir toplumu iş bölümü üzerinden açıklayan şemadır (Hartmann 2013, 366). Bireyler, ihtiyaçlarından kaynaklı olarak birbirleriyle yardımlaşmak zorunluluğu içerisinde kalırlar (Çuhadar 2018, 741). Sivil toplum içinde bir birlik söz konusudur ancak bu birliğin bilinçli şekilde değil daha çok bireylerin bir çeşit hile yoluyla birbirleriyle kurdukları etkileşimler dolayımından kaynaklanan bilinçdışı birlik olduğu ifade edilebilir (Hyppolite 2010, 151)

Bireyin, sürekli olarak yenilenen ihtiyaçları – zorunlu veya olağan- sürekli bir keyfilik ve dışa bağımlılık doğurduğu için bu ihtiyaçların tatmini üzerine kurulmuş olan sivil toplum,

söz konusu zıtlıklar ve karmaşıklıklar içinde ‘*hem sefahat hem sefalet*’ hem de bu ikisi için ortak olan ‘*moral*’ yozlaşmalar ortaya çıkarır (Hegel 1991, 160)

Hegel, sivil toplum için üç moment tanımlar; İhtiyaçlar sistemi, yargı gücü, kamu yönetimi ve korporasyon (Hegel 1991, 163). İhtiyaçlar sistemi soyut olarak karşımıza çıkar. İhtiyaçların süreç içinde gelişmesi, aynı zamanda soyutlaşmayı da beraberinde getirir. Yani, ihtiyaçlardaki bu çoğalma onların somutluklarında yaşanan bir azalmayı ortaya çıkarır. İhtiyaçlar konusunda karşılaşılan evrenselleşme soyutluk ile kol kola yürümektedir (Acar-Savran 2003, 142). İhtiyaçlar ve bunları tatmin etmenin araçları, başkaları için birer varlık durumuna gelirler. Bundan kaynaklı olarak tatmin ancak başkasının ihtiyaçları ve emeği tarafından karşılıklı olarak şartlanma gösterir. Süreç içinde yaşanan soyutlama aynı zamanda bireyler arası karşılıklı ilişkilerin de belirlenimini sağlamaktadır (Hegel 1991, 165-166). Son olarak emek kısmına gelirsek, her birey için kendine özgü bir nitelik taşıyan ihtiyaçların tatmini ancak emek yoluyla gerçekleşebilir. Emek burada doğanın dolaysız olarak bize sunduğu maddeyi belirli bir amaç doğrultusunda spesifikleştirmek için kullanılır. Anlaşılacağı gibi tüketilen şeyler aslında insanın çabasının ürünleri olarak karşımıza çıkarlar (Hegel 1991, 167). Ancak bu, üretimin kolektif unsurunun yitirilmesi ve insanın emeğinin diğer insanların emeğinden soyutlanmasıyla beraber emeğin makineleşmesini de beraberinde getirir. Bu durumun bir sonucu olarak insan emeğinin dışlanarak onun yerine makinelerin koyulmasının imkanı hale gelmesine yol açabilir (Hegel 1991, 168).

Yargı gücüyle, mülkiyet ve şahsiyete karşı gösterilebilecek olan zorbalıklara karşı onları güvence altına alan güç, şeklinde kendini gösterir. Bireyin geçim ve refahının güvencesi olarak yani ‘*özel*’in iyiliğinin bir hak olarak görülmesini sağlamak ister (Hegel 1991, 187).

Üçüncü özellik olan kamu yönetiminin ilk amacı, sivil toplumun içerisinde bulunan evrenseli korumak ve gerçekleştirmek olarak karşımıza çıkar. Bu koruma ve gerçekleştirme eylemini ise özel amaçlar ve hedeflerin kitlesel olarak himayesini ve güvenliği hedef alan bir dış düzen şeklinde kurumlar üzerinden gerçekleştirir (Çuhadar 2018, 742). Fevkalade çeşitli ve birbiriyle iç içe geçmiş olan ihtiyaçların tatmin edilmesi için gerekli araçların sağlanması aynı zamanda bu araçların elde edilmesinin süre maliyetini azaltmak için gösterilen çabalar, farklı faaliyet türlerinin ortaya çıkmasına olanak oluşturur. Bu faaliyetlerin arka planında bir ortak çıkar söz konusudur. Bir kimse söz konusu faaliyetlerden birini gerçekleştirirken, aynı

zamanda diğerk kişiler için de bir emek ortaya koymuş olur. Bu durum, bazı kurum ve organizasyonların ortaya çıkmasına neden olur (Hegel 1991, 189). Kamu yönetimi, yönergeleri belirleyici bir güç olarak, toplumun sınırları dışına taşan menfaatlerinde içkin olarak bulunur. Bu durum kamu yönetiminin etik yaşam düzeyinde sivil toplum ile kaynaşmasını sağladığı temeldir (Çuhadar 2018, 742).

Hegel sistemi içerisinde üç sınıftan bahsetmektedir; tarımsal sınıf, kendine dönüklüğü üzerinden endüstriyel sınıf ve son olarak evrensel niteliğiyle birlikte sivil hizmetliler sınıfı (Hegel 1991, 169). Korporasyonların bu sınıf dağılımı üzerinden düşünüldüğünde uygun düştüğü yer, mahiyeti gereği ‘özel’e yönelik bir anlam taşıyan endüstriyel sınıftır (Hegel 1991, 195) Sivil toplumun üyesi olan birey, kendi kabiliyetlerinin ışığında uygun olan korporasyona üye olur ve evrensel gaye bu sayede somut bir hal alarak sanayinin ve ona özgü olan kişisel menfaatlerin gayesi durumuna ulaşır (Hegel 1991, 196). Korporasyon aileden sonra devletin ikinci objektif ahlaki temelini oluşturur. Korporasyonlar kamu otoritesinin gözetiminde, kendi alanında kendi çıkarlarını gözetmek, kendi üyelerini korumak ve bireylerin üye olabilmeleri için istenilen niteliklere sahip duruma gelebilmelerine yönelik olarak onlara eğitim vermek gibi haklara sahiptir. Kamu yönetimi nasıl ki devletin sivil toplum içine nüfus etme şekliyse, korporasyonlar da sivil toplumun devlet içine sızma biçimi olarak görülebilir (Demir ve Öztogay 2011, 116).

Hegel’in sivil topluma yaklaşımı eleştirel nitelikleri içinde barındırmaktadır. Çözülme, çatışma, yoksulluk gibi olumsuz durumlar devletin henüz mevcudiyetini oluşturmadığı zamanda sivil toplumun yapısal özellikleri olarak karşımıza çıkarlar (Acar-Savran 2003, 153).

Sivil toplum alanı anlaşılacağı üzere toplumsal çatışmaların alanıdır. Hegel’in düşüncesi içerisinde her bireyin kendi menfaatleri üzerinden koştuğu evre olmasından kaynaklı olarak evrensellik niteliğini içerisinde barındırmaz. Sivil toplum hem çatışma, yoksulluk gibi kendi içerisinde taşıdığı sorunlar hem de evrensel *egoizmin* alanı olarak görünmesi Hegel’in sivil toplum düşüncesine neden eleştirel yaklaştığını gözler önüne serer. Sivil toplum evresinin ardından, Hegel’in etik hayat düşüncesinin nihai ve son durağı olan devlet evresi gelir.

2.3. Hegel’de Etik Hayat ve Devlet-Bürokrasi

2.3.1. Etik Hayat ve Devlet

Hegel için devlet, kendisini objektif ahlakın fiili hakikati şeklinde gösterir. Devlet burada karşımıza kendisini bilen, düşünen ve bildiğini bir farkındalıkla gerçekleştiren irade olarak çıkar (Hegel 1991, 199). Hegel’in düşünce içerisinde devletin konumu bir nevi yolun sonu olarak nitelendirebileceğimiz alandır. Aile ve sivil toplumun kapsanılarak aşılması (aufhebung veya aufheben)¹ ve nihai olanın içinde erimesidir (Hartmann 2013, 364) Burada devlet, aile ve sivil toplumu bir nevi içine alarak kapsar ve aşar, onları kendisinin birer ögesi haline getirir (Popper 1989, 43). Hegel’in düşüncesi içerisinde devlet, örf ve adetlerin içerisinde dolaysız olarak mevcutken, bireyin bilgisi ve bilinci üzerinde dolaylı bir biçimde kendine yer bulur (Hegel 1991, 199). Devlet, tarihsel yaşamın bir parçası olmaktan ziyade nüvesi ve özüdür. Hegel için tarihsel yaşamdan devlet dışında veya öncesinde söz edebilmek mümkün değildir (Cassirer 1984, 266).

Devlet’in konusu tek tek bireylerin menfaatlerini ve mutluluklarını sağlamak değildir. Hegel için tarih kendisini ‘*mutluluk tiyatrosu*’ şeklinde göstermez (Cassirer 1984, 259). Devlet kendi başına bir amaç olarak vardır. Atomist bir yapıyı ihtiva eden sivil toplumun aksine devlet, atomlar halinde bulunan bireylerin iradelerinin toplu yığını değil, tanrısal bir irade, yaşayan bir totaliterdir (Gökberk 1946, 113). Ancak bireyler, sırf kendi menfaatlerinin peşinde koşarak evrensel olanı dışlamış şekilde yaşamayacakları gibi, evrensel olan da özel menfaati dışlayarak özel bilinç ve özel iradenin iş birliği olmaksızın tam bir olgunluk durumu gösteremez (Hegel 1991, 204). Yani birey ancak devletin bir üyesi olarak bireyliğe ve ahlaklılığa sahip olabilir (Hegel 1991, 200). Devlet, bireylerin üzerlerinde duran soyut bir tümel olmaktan ziyade hem farklı hem de bir olan üyelerin varlığı sayesinde oluşan somut bir tümeldir (Cevizci 2009, 490). Kişinin keyfi seçimlerinde yer alan tamamıyla bireyci özgürlük anlayışı yerini, özgürlüğün diğerlerinin özgürlüğüne de bağlı olduğu etik düzene bırakır (Avineri 1972, 179). Yukarıda da bahsedildiği gibi eksikli veya soyut olan, eksiksiz

¹ Aufhebung veya aufheben, üç anlama içkindir; 1) Kaldırmak, tutmak; 2) iptal etmek, yürürlükten kaldırmak, yok etmek; 3) Tutmak, saklamak, muhafaza etmek. Hegel, aufheben terimini söz konusu üç anlamını da içine alacak bir biçimde kullanmaktadır bkz. Micheal Inwood (1992), *A Hegel Dictionary*, Blackwell Publishers, s. 283

veya somut olan tarafından kapsanarak aşılr. Tikel somut olarak karşımıza çıkan evrenselde tamamlanır.

Kapsayarak-aşmak, bu durumda sivil toplumun devlet tarafından aşılması, toplumun devletle çatışmayan bir şey olarak devletin içinde varlığını sürdürmesi anlamına gelir. Yani devlet toplumu önceden varsayar (Hartmann 2013, 364). Birey, toplum ve devlet birlikteliğini salık veren bu anlayış içinde görülebileceği gibi devlet, kavram olarak dahi araçsallıktan uzak tözel bir çerçeveye haizdir. Üyeleriyle birlikte var olur ve üyelerinde vardır. Birey ve devlet ilişkisinde Hegel'in öngörüsü, devlet cisimleşmiş somut özgürlüğün görünümü olarak bireylerin tekil çıkarlarının süreç içerisinde evrensel çıkarlara dönüşmesini sağlayacak olandır. Devletin üyesi olarak bireyler, kendi çıkarlarını evrensel olanla şekillendirerek, modern devletin gücünü ve ilkesini oluştururlar (Uyanık 2020, 6-7). Birey böylece bir ailenin üyesi, sivil toplumun parçası ve devletin vatandaşı olarak algılanır (Brooks 2021).

Hegel'in sistemi içerisinde devlet iki boyutta kullanılır; bunlar evrensel devlet ve politik devlettir. Evrensel devlet, anlaşılacağı üzere hem politik devleti hem de sivil toplumu içine alacak konumda yer alır. Politik devlet ise evrensel olanın somut halidir (Erken 2020, 45). Hegel politik devleti erklere ayırır, bunlar: Yasama organı, temsil ettiği çokluktan kaynaklı olarak evrensel olandır. Yürütme gücü, bireysel durumların evrensel durumuna dönüşmesinde entegrasyon sürecini kontrol eden güçtür. En üsteyse nihai karar iradesi olarak, hükümdarlık gücü bulunur (Hegel 1991, 222).

Yürütme ve yasama tarafından öneriler sunulan hükümdar, bireysel karar verici olarak karşımıza çıkar. Hegel yargıyı bir erk olarak görmez. Hegel'in düşüncesinde yargı, kendi başına bir güç olarak değil yürütmenin altında varlığını sürdüren bir organdır (Hartmann 2013, 370).

2.3.2. *Etik Hayat ve Bürokrasi*

Hegel, devlet ve sivil toplum arasında bir köprü olarak kamu yönetimini (bürokrasi) görür (Avineri 1972, 158). Sivil toplum yukarıda da anlatıldığı gibi bireysel çıkar ve yararları temsil ederken, devlet genel yararı temsil eder. Sivil toplum ve devlet arasında böyle bir ayırım gözeten Hegel, devletin varlığını sorgulanamaz ve kaçınılmaz olarak niteler. Devlet Hegel için, bireylerin özel ve ortak menfaatlerini gerçekleştirmesinde dışsal olan

organizasyon olarak kendi gösterir (Eryılmaz 2004, 22). Hegel, dönemin etkin ekonomi-politik düşünürlerinin iddia ettiğinin aksine, bir görünmez ele güvenmek yerine bireyle ortak irade arasında doğru bir denge sağlamak için görevleri açıkça görülebilen bir organın tercih edilmesi gerekliliğini belirtir (Sager ve Rosser 2009, 1142)

Hegel bürokrasiyi evrensel sınıf olarak tanımlar (Hegel 1991, 169). Evrensel sınıfın görevini ise toplumun genel menfaatinin sağlanması olarak belirler. (Hegel 1991, 171). Ancak bürokrasi ile ilgili açıklamaları *Hukuk Felsefesinin* (1991) daha ileri bir aşamasında, 'yürütme gücü' kısmında yapar (Paragraf: 287-97). Bürokrasiyi evrensel sınıf olarak nitelemesinin altında yatan sebep, daha önce de bahsedildiği gibi, sivil toplumun aksine bürokrasinin herhangi biçimde özel çıkarlara bağlı olmadan evrensel çıkarları gözetiyor olmasıdır (Tijsterman ve Overeem 2008, 74). Sivil yetkililer kamu işleri hakkında sahip oldukları bilgi ve bilinç sayesinde devletin direkleri olarak karşımıza çıkarlar (Shaw 1992, 382). Hegel, bireylerin göreve getirilebilmeleri için doğuştan gelen durumlarının ve kişiliklerinin ötesinde bilgi ve yeteneklerinin sınanması gerekliliğini savunur. Bu sınav, devlete kendi ihtiyaçlarını karşılaması için imkân sağlarken aynı zamanda yurttaşlara da evrensel sınıfa katılma hakkı sağlar (Hegel 1991, 238). Görülebileceği gibi modern bürokrasi toplumsal tabakalaşmayı azaltma eğilimi gösterir.

Kamu görevlileri tutkulu, dürüst ve kibar bir davranış tarzına sahip olmalıdır (Avineri 1972, 159) Bunların yanında bürokratların dış etkilerden bağımsız olabilmeleri ve kendi çıkarları yerine evrensel çıkarı düşünebilmeleri için devlet tarafından verilen sabit maaş sayesinde kendi özel çıkarlarının tatminini sağlayabilmelidirler (Hegel 1991, 239).

Bürokrasinin görevlerini iki temel üzerinden değerlendirmek mümkündür. Birincisi şirketler vb. bireysel çıkar üzerinden iş gören sivil toplum organizasyonlarını denetlemek ve bu denetim sayesinde bencil bir çıkar grubuna dönüşmelerini engellemektir (Shaw 1992, 382). İkincisi ise, hükümdarın danışma kurullarını oluşturmak ve bunun sayesinde hükümdar ile halk arasındaki ilişkilerde aracı rolünü üstlenmektir (Hegel 1991, 234).

Yürütme gücü işlerini görürken belli bir iş bölümü gerçekleştirir. Bu durumdan kaynaklı olarak farklı görevlere uygun farklı işlevsel yetki alanları oluşturulur ve bu bölünmüş dallar hiyerarşi ilkesine göre düzenlenir (Shaw 1992, 382).

Yapılan açıklamalardan da anlaşılacağı üzere Hegel'in bürokrasi tanımı hiyerarşi, meritokrasi, gayri-şahsilik gibi modern özellikleri bünyesinde barındırır (Shaw 1992, 382; Copilaş 2021, 82; Sager ve Rosser 2009, 1142). Hegel'e göre sivil toplumun mülkiyet odaklı bakış açısı kamu hizmetinin kamusal alanında tamamen yersizdir. Modern ve rasyonel olarak örgütlenmiş bir bürokrasi *yeni devletin* karakteristik özelliklerinden biri olarak anlaşılmalıdır (Avineri 1972, 159).

3. Marx ve Bürokrasi

3.1. Hegel'in Devlet ve Bürokrasi Yaklaşımının Eleştirisi

Hegel için tarih, Geist'in kendini bulma ve gerçekleştirilmesinin tarihi olarak kendini gösterirken Marx için tarih, insan eylemleri veya faaliyetleri sonucu değişime uğramasından ibarettir (Marx ve Engels 1992, 37).

Marx, Hegel için somut özgürlüğün özel çıkar sistemiyle evrensel çıkar sisteminin özdeşleşmesine dayandığını ifade eder. Yani devlet, aile ve burjuva-sivil toplum alanlarının karşısında bir dış zorunluluk olarak kendini gösterir. Bu bakış, devletin bir dış zorunluluk olarak görülmesi, aile ve burjuva-sivil toplumun yasa ve çıkarlarının bir çatışma durumunda ancak devletin yasa ve çıkarlarına boyun eğmeleri gerekliliği, söz konusu yasa ve çıkarların aslında devlete bir bağımlılık gösterdiğinin ifadesidir. Bağımlılık ve bağımlılık durumlarının özerk varlığa karşı bir baskı uygulayan ve onun özerkliği ile ters düşen durumda bulunmasından dolayı devlet, aile ve burjuva-sivil toplum ilişkisi dış zorunluluk ilişkisi olarak kendisini gösterir (Marx 2016a, 11-13).

Hegel'in, devleti ailenin ve burjuva sivil toplumun içkin amacı olarak görmesi (Marx 2016a, 13), Marx'ın deyimiyle bir paradoks ortaya çıkarır. Daha önce bahsedildiği gibi devlet aynı zamanda hem bir dış zorunluluk haline gelmekte hem de içkin erek olarak varlığını sürdürmektedir. Marx'ın Hegel'i '*ayaklarının üstüne oturtma çabası*' aile ve sivil toplumun devleti yapan-oluşturan etkin öğeler olarak almasında görülebilir (Hyppolite 2010, 154). Marx sivil toplumu, tüm tarihin piştiği bir ocak olarak görür ve tarihin gerçek sahnesi olduğunu belirtir. Sivil toplumun yegâne temelini ise basit ailenin oluşturduğunu ifade eder (Marx ve Engels 1992, 58). Hegel için ise aile ve burjuva-sivil toplum gerçek idea tarafından oluşturulur. Marx, aile ve burjuva-sivil toplum olmadan siyasal devletin de olamayacağını

ifade eder ve siyasal devletin olmazsa olmazları olarak bize onları sunar. Hegel'in düşüncesi, koşulu koşullanana, belirleneni belirleyene, üretici ögeyi ürüne dönüştürmektedir (Marx 2016a, 16-17).

Marx, Hegel'in, sivil toplumu bir çatışmalar ve çelişkiler alanı olarak gören yaklaşımını reddetmez. Ancak Hegel'in aksine bu çatışmaları bireysel bencilliklerin alanından farklı olarak sınıf çatışmalarının alanı şeklinde gösterir. Marx bu durumu şöyle ifade eder: "*Şimdiye kadarki bütün toplumların tarihi, sınıf mücadelelerinin tarihidir.*" (Marx ve Engels 2020, 52).

Marx' a göre devlet, insanın kendi güçlerini toplumsal güçler olarak elinde tutarak kendi başına bir düzen oluşturması yerine, siyasal güçler adı altında insana yabancılaşarak kendisinden ayrı bir hal alması şeklinde tanımlanabilir (Savran 1987, 53). Politik devlet içinde insan kavramı Marx için, göksel ve yersel olarak ikili bir yaşam sürülen alandır. İlki, içerisinde kendini komünal varlık olarak gördüğü politik topluluktaki yaşamken ikinciyse kendisine özel insan olarak davrandığı sivil toplumdaki yaşamdır. Sivil toplumdaki yaşam, insanların diğerlerini birer araç olarak gördüğü ve kendisini de onlarla birlikte bir araç durumuna düşürdüğü yerdir. Burada insan yabancı güçlerin birer oyuncuğu durumuna düşmektedir. İnsan devlet içinde yanlısamalı bir hükümlanlığın hayali üyesi durumunda bulunmakta ve kendi bireysel yaşamından yoksun bırakılmış, gerçeklikten koparılmış durumdadır (Marx 1997, 18-19). Marx'ın eleştirisinin, burjuva toplumunda yabancılaşmış devletin aslında bir sınıfın diğeri üzerindeki tahakkümünün bir aracı konumunda yer almasında yattığı görülebilir. Beklentisiyse eninde sonunda diğeri sınıfın bu aracı kullanarak yabancılaşmaya karşı mutlak bir zafer kazanacağı yönündedir (Hyppolite 2010, 154).

3.2.Marx'ın Bürokrasi Yaklaşımı

Marx, *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi 'nde* (2016), Hegel'in 'yürütme gücü' olarak adlandırdığı olgunun 'bürokrasi'den başka bir şey olmadığını ifade eder (67). Henüz sivil toplum evresinde oluşmuş olan korporasyonlar devletin bürokrasisinin materyalizmini, bürokrasi ise korporasyonların tinselliğini oluşturur. Marx tarafından bürokrasi '*devletin, burjuva-sivil toplumu*' olarak tanımlanır. Bürokrasi böylece devlet içinde özel ve kapalı bir toplum oluşturan devletin bilincini, istencini ve gücünü oluşturur. Ancak bürokrasi Marx için bir siyasal yanlısamadan öteye geçemez ve onun tarafından '*rahipler topluluğu*' olarak anılır

(Marx 2016a, 69-70). Hegel'in kurguladığı bürokrasi, genel çıkarlar ile özel çıkarlar arasındaki zıtlıktan yararlanırken, Marx söz konusu zıtlığın anlamsız olduğunu düşünür. Onun için devlet genel çıkarı değil daha önce de bahsedildiği gibi sivil toplumun bir parçası olan hâkim sınıfın çıkarlarını korur. Marx'ın ifadesiyle *“Esas anlamıyla politik erk, bir sınıfın başka bir sınıfı ezmeye dönük örgütlü gücüdür”* (Marx ve Engels 2020, 76). Bundan kaynaklı olarak bürokrasi, spesifik ve özel bir grup ortaya çıkarır. Bu özel grup varlığını toplumun sınıflara bölünmüş olmasına borçludur ancak kendisi bir sosyal sınıf değildir. Bürokrasi, parçası olduğu devlet gibi hâkim sınıfın diğerleri üzerinde kurduğu tahakkümün bir aracı durumundadır (Mouzelis 2003, 10-11; Adler 2012, 248). Bürokrasi kendisini devletin son gayesi olarak görmesinden kaynaklı olarak gerçek amaçlarla her yerde anlaşmazlık yaşamaya başlar. Bu durum, devletin kendine özgü gayesinin bürokrasinin gayesi durumuna dönüşmesine ve böylelikle içinden kimsenin kaçamayacağı bir daire oluşturmasına neden olur (Marx 2016a, 71).

Marx, burjuva sivil toplum içinde korporasyonu var eden tinin devlet içinde de bürokrasiyi ortaya çıkardığını ifade eder. Bürokrasi, ilk başlarda korporasyonlara karşı verdiği mücadeleyi kendi oluşumunu tamamladıktan sonra bırakıp, kendi varlığını korumak için korporasyonlara yönelik olan her türlü saldırıyı, kendi tinine yönelmiş birer saldırı olarak görüp engellemeye çalışır. Daha öncesinde kendi öz varlığına yer açabilmek için korporasyonlarla çatışan bürokrasi, kendi tininin varlığını koruyabilmek adına onların varlığını zorla sürdürmeye çalışır (Marx 2016a, 69). Bürokrasi, loncaların ve tabakaların ayrılıkçı hareketlerinin karşısında monarşinin yanında yer alarak modern devletin gerçekleşmesine zemin hazırlamıştır. Ancak kendi varlığını koruyabilmek adına söz konusu ayrımı gözetmeye devam eder. Yani bürokrasi aslen sorunları çözmek için oluşturulmuşken sorun çözebilmek uğruna sorun ortaya çıkarmaya başlar (Hyppolite 2010, 162).

Marx, Hegel'in, bürokrasinin diğer grupların sahip olmadığı evrensellik iradesine sahip olduğu yönündeki varsayımını da reddeder. Evrensel sınıfın gerçek temsilcisi olması gereken bürokrasiden devletin bir yanılması olarak söz eder (Duquette 1989, 229). Bürokrasinin iş bölümü, hiyerarşi ve işlevsel farklılıklar üzerine kurulu olması, olayın detaylarını bilmeyen üstlerin ve genel duruma hâkim olmayan astların yetersizliklerinin yan yana gelmesine sebebiyet verir (Perez-Diaz 1978, 30). Anlaşılacağı üzere Marx, bürokrasinin etkili bir form

olduğu görüşünü reddetmekle birlikte onun özelliklerinden birinin becerisizlik olduğunu ifade eder. Bu becerisizlikleri onların toplumsal açıdan sorumluluk almalarına da engel teşkil eder (Öztürk 2021, 29).

Marx, *Alman İşçi Partisi Programı* üzerine düşüncelerinde, kapitalist toplum ile komünist toplum arasındaki devrimci bir dönüşüm döneminin varlığından bahseder. Söz konusu dönüşüm dönemi ise ‘*proletaryanın devrimci diktatörlüğü*’ şeklinde kendini gösterir. Ancak Marx, toplumsal değişimin işçi sınıfı tarafından değil devlet tarafından hayata geçiriliyor olmasını “*sınıf hareketinin bakış açısından tarikat hareketinin bakış açısına geri dönülmesi*” şeklinde yorumlar. Devletin özgürlüğü konusunun ise, tebaa zihniyetinden kurtulmuş olan işçilerin amacı olmadığını altını çizerek söz konusu parti programını, mevcut toplumu mevcut devletin temeli olarak almaktansa bağımsız bir varlıkmiş gibi “*zihinsel, ahlaki, özgürlükçü*” bir yapıda ele almasını eleştirir. (Marx ve Engels 2017, 36-39).

“Özgürlük, devleti, toplumun üzerine yerleştirilmiş bir organ olmaktan çıkarıp onu tümüyle topluma bağımlı bir organa dönüştürmektir ve bugün de, devlet biçimleri, “devletin özgürlüğü”nü sınırlandırmaları ölçüsünde daha özgür ya da özgürlükten uzaktır.” (Marx ve Engels 2017, 37)

Bürokrasi içinde bireysel olarak bürokratin durumu, devletin gayesini onun sanki kendi özel gayesiymiş gibi, kariyer gelişimi ve mevki peşinde koşma olarak, büronun gerçekliği kendi gerçekliği durumuna gelmiş bir biçimde karşımıza çıkar. Bürokraside devlet çıkarı ile özel gaye özdeşliğinin geldiği durum içerisinde devlet çıkarı diğer özel çıkarlar karşısında tikel bir özel gaye durumuna doğru bir dönüşüm gerçekleştirir (Marx 2016a, 72-73). Bürokrat ise yalnızca işlevlerin yerine getirilme sürecinde değil, özel hayatında da görevine uygun bir biçimde davranmak durumunda kalır. Bundan dolayı bürokratik gayenin bürokratin tüm varlığına nüfuz ettiği söylenebilir (Liebich 1982, 80).

Bürokrasinin varlığı devlet ve hâkim sınıfla yakın alaka içerisinde bulunmasına bağlıdır. Bürokrasinin kapitalist düzen içindeki resmi görevi, sınıf ayrımını pekiştiren ve hâkim sınıfın egemenliğini güçlendirerek sınıfsal sömürüye dayalı olan bu düzenin gerçek yüzünü gizlemektir. Söz konusu durumu gerçekleştirebilmek için elinde bulundurduğu ve kullandığı

araç, evrensel çıkarların koruyucusu ve hizmetkârı olduğu yanılısamasıdır (Eryılmaz 2004, 23).

Bürokrasi, bahsedildiği gibi varlığını sınıfsal sömürü üzerinden korur. Herhangi bir toplum içerisinde sınıfsal sömürü varlığını devam ettirdiği müddetçe bürokrasi de bir baskı aracı olarak varlığını devam ettirecektir. Bu durum ancak sınıf farklılıkları ve sınıfsal antagonizmaların ortadan kalktığı, yani Marx'ın sınıfsız toplum olarak çağırđıđı komünist toplum aşamasında değişim gösterebilir. Sınıfsız toplumun inşası sonucunda bürokrasi, varoluş nedenini yitirip yeni düzen içerisinde kendiliğinden kaybolacaktır (Öncü 1982, 20).

3.3.Bürokrasi ve Yabancılaşma

Yabancılaşma yukarıda daha detaylı anlatıldığı gibi, insanın kendi ürettiği ürünler üzerindeki denetimini yitirmesi ve üretilen nesnenin, üreticisi karşısında ondan ayrı ve bağımsız bir güç haline gelmesi sonucunda oluşan dış güçlerin tahakkümü altına girmesidir. Marx'ın bürokrasi eleştirisinden de anlaşılacağı üzere, bir dış güç haline gelen bürokrasinin toplum üzerinde sert bir yabancılaştırışı etkisi bulunmaktadır.

Bürokrasi rasyonelleşmiş bir organizasyon olması sebebiyle, kendini toplumun gerçek yani özel yaşamından soyutlar. Marx'ın insanın kendine yabancılaşması olarak mücadele ettiği olgu, özel ile genel arasında bulunan bu ayrımdır. Söz konusu olan ayrım genellikle özel ancak kamusal bir varoluş içerisinde yaşayan insanlar için söz konusudur (Löwith 1999, 152).

Bürokrasi genel yabancılaşma sürecinin spesifik bir örneği olarak karşımıza çıkar. Çünkü bürokrasi toplumun geniş kesimini düzenleyen, kontrol eden ve onların hayat anlayışları üzerinde belirli bir etkisi olan oluşumdur. İnsanlar bürokrasi karşısında, kendilerini şaşkın ve yardıma muhtaç durumda görebilirler. Bürokrasi kendi geleceği için yarattığı özel mitler ve semboller sayesinde toplumun geri kalanı üzerinde tanrısal ve özerk bir güç konumuna gelebilir (Mouzelis 2003, 11-12). Bu süreç bürokrasiyi içinden çıkılmaz bir alana dönüştürür (Marx 2016a, 71).

Marx, bürokrasinin evrensel tininin içeride hiyerarşi, dışarıdaysa giz ve esrar sayesinde korunduğunu ifade eder. Bu durum edilgen bir boyun eğiş, otoriteye inanç ve biçimsel pratiklerle birlikte anlaşılmaz, donuk ilkelerin yinelenmesi sonucunu doğurur (Marx 2016a, 71). Böylece bürokratlar gizli ve dokunulmaz birer güç haline gelirler. Ancak bürokrasi

yalnızca kendisi dışındakilere yabancılaştırıcı bir etki göstermez. Kendi içerisinde de yabancılaştırıcı durumları mevcuttur. Genel anlamda bürokratlar, bürokratik yanlısalarının esirleri durumundadırlar (Eryılmaz 2004, 26). İlk olarak bürokrat kendi yaşamını maddi bir yaşam olarak görmekte ve devletin gayesini kendi özel gayesi durumuna indirgeyerek, mevki peşinde koşmayla gibi bir kariyer basamağı durumuna dönüştürür (Marx 2016a, 72). Aynı zamanda bürokrat yaptığı işin asalak ve baskıcı bir durumda olduğunun da farkında değildir. Genel düzen veya evrensel çıkar için kendi işinin vazgeçilmez olduğunu düşünmektedir. Bürokratin bu kendi kendini yanıltmasının, bürokrasi içi hiyerarşi, disiplin ve otoriteye karşı duyulan derin saygı sayesinde gerçekleştiği ifade edilebilir (Mouzelis 2003, 12). Marx, hiyerarşiyi en büyük kötüyü kullanma olarak gösterir. Kapalı sistem içerisinde memur hiyerarşiye karşı bir hata yaptığı zaman memura cezai işlem uygulanır. Ancak hatayı yapan memurun kişiliğinde hiyerarşi olursa o zaman sistem memuru koruma altına alır. Hiyerarşi kendi üyelerinin kusurlarına karşı konu ne olur ne olsun inanma güçlüğü gösterir (Marx 2016a, 79).

Marx için, bürokrasinin söz konusu yabancılaştırıcı etkileri evrensel olanın, burjuva-sivil toplum içerisinde çıkmış herhangi kurum ve olgu tarafından gerçekleştirilemeyecek olmasından kaynaklanır. Bir vatandaş olarak burjuva, özel bir birey olarak kendisine yabancı ve dışsaldır. Bu dışsallık, özel çıkar sisteminin bürokrasiye yabancı olduğu kadar dışsal bir durumdur. Çünkü onun için bireysel var olma durumu, birey için her şeyin birer araç durumuna indirgendiği tek amaçtır. Evrensel olanın tam karşıtı olarak modern insan yalnızca özel bir insan şeklidir (Löwith 1999, 154). Ancak Marx, sınıf farklarının ortadan kalkması ve üretimin toplumsallaşmış bireylerin elinde toplanması sonucunda kamusal erkin politik olan karakterinin de yok olacağını ifade eder. Bunların gerçekleşmesinin ardından, herkesin özgür gelişiminin başkasının da özgür gelişimi demek olduğu bir birlikteliğin hâkim kılınacağını da ekler (Marx ve Engels 2020, 76-77)

İKİNCİ BÖLÜM

MAX WEBER: RASYONALİZASYON VE BÜROKRASİ

Max Weber, sosyoloji kuramı konusunda en çok bilinen kişiliklerden biridir. 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında yaşamıştır. Weber'in sosyolojisini birbirleriyle alakalı ve bağlantılı bir dizi kavram ve düşünce üzerinden incelemek gerekmektedir. *Verstehen*, *ideal tip*, *sosyal eylem*, *metodolojik bireycilik*, *büyük bozumu*², *rasyonalizasyon*, *bürokrasi* gibi kavramlar Weber'in düşünceleri anlamlandırabilmek için olmazsa olmaz kavramlar olarak nitelendirilebilirler.

Weber, bürokrasi konusunda akla ilk gelen düşünürlerindedir. İdeal tipik-rasyonel bürokrasi üzerine söyledikleri günümüzde halen etkilidir. Ancak Weber'in bürokrasi kavramına yaklaşımının anlamlandırılabilmesi için öncelikle bahsedilen kavramlar üzerine açıklamalar yapmak gerekmektedir. Çünkü Weber'in düşünceleri, ikircikli yapılar sergilemektedir. İdeal tipik bürokrasi yaklaşımına geçmeden önce Weber'in sosyolojisinden bahsedilecek ardından rasyonalizasyon ve demir kafes olguları incelenecek ve ardından ideal tipik bürokrasi anlayışı açıklanacaktır.

1. Weber Sosyolojisi

Weber için, tarihsel bilince sahip olabilecek olan sosyoloji ancak bireysel eylemler ile sosyal yapılar arasında var olan bağlantıların ortaya koyulmasıyla gerçekleştirilebilir. Bundan kaynaklı olarak onun sosyolojisinin en güçlü yanlarını kavramlara dair sunduğu açıklamalar ve yöntemler oluşturur (Kalberg 2017, 56).

Weber kendi sosyolojisini en başta metodolojik bireyciliğe dayandırır. '*Sınıflar*', '*uluslar*', '*aile*' gibi kavramların aslen bireylerin toplumsal eylemlerinin sonucu olduğunu

² İngilizce "*Disenchantment*", Weber'in düşüncenin büyüsel unsurlardan kurtulmasıyla ilgili olarak kullandığı bir tabirdir, bkz. George Ritzer (2000), *Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek*, çev. Şen Süer Kaya, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, s.93

düşünür (Allen 2017, 70-71; Tucker 1965, 159). Weber'in metodolojik bireyciliği bireylerin niyetlerini, sosyal çevrelerini etkileme potansiyellerini ve kendi gerçekliklerini anlamlandırma biçimlerini öncesinde görülebilir. Yani Weber, bireyleri toplumsal güçlerin birer ürünü olarak görme düşüncesine yaklaşmamıştır (Kalberg 2017, 59). Hatta sosyolojinin 'atom' u olarak bireyi göstermektedir (Giddens 2008, 48). Ancak kurumlara bireyci bir perspektiften yaklaşması, kolektif olan kavramların toplumsal eylem üzerinde oynadıkları rolleri teorik olarak reddettiği anlamı gelmemelidir (Fleury 2009, 25).

Weber, insan bilimleri için ideal olan yönetimin aslen 'verstehen'³ olduğunu söyler (Collins 2017, 52). Doğal bir olguyu anlayabilmemiz için söz konusu olguyu matematiksel olarak yani deneysel biçimde doğrulanabilen önermelerle açıklamamız gerektiğini ifade eder. Ancak konu insan ve insan eylemleri olduğunda anlam daha dolaysız olmaya başlar. Örneğin bir insan kırmızı ışıkta durduğunda onun neden kırmızı ışıkta durduğunu anlayabiliriz (Aron 2010, 357). Weber için *verstehen*, sezgi olmanın ötesinde eylem ve düşünceler üzerinde çalışmaya yardımcı olacak sistematik bir yöntemdir. Weber, *verstehen*'i yöntem olarak kullanan bir sosyal bilimcinin, atom altı parçacıkları üzerine çalışma yürüten fizikçiden daha avantajlı olduğunu savunur. Çünkü söz konusu fizikçi atom altı parçacıklarını anlayamaz. Onun yapabileceği yalnızca parçacıkların hareketlerini dışardan gözlemlemektir. Diğer taraftan insan, atom altı parçacıkları gibi yalnızca dışardan değil içerden de gözlemlenebilir (Ritzer ve Stepnisky 2013, 31). Weber, sosyolojiyi *verstehen*'i amaçlayan bir bilim olarak görür. (Cosser 2015, 204) ve *verstehen*'i sosyal bilimlerin verilerini araştırmacıya sunma şekli olarak tanıtır. (Hira 2000, 53).

Weber, olayları ve gelişmeleri nedensel bir açıklamaya uygun duruma getirebilmek için *ideal-tip*'leri kullanır. İdeal-tipler keşif yapmak için kullanılan birer araç şeklinde tanımlanabilir. Olayların nedensel köklerinin belirginlik kazanmalarına ve tanımlanabilmelerine yardımcı olurlar (Kalberg 2017, 158). Weber için ideal-tipler, tarihsel olarak bütünlük gösteren olguları kavramaya ve sosyal gerçeklikler üzerinde açıklamaları

³ Verstehen, 'anlayış' olarak çevrilebilecek Almanca bir kelimedir, bkz. George Ritzer, Jeffrey Stepnisky (2013), *Çağdaş Sosyoloji Kuramları ve Klasik Kökleri*, çev. İrmak Ertuna Howison, De Ki Basım Yayın, Ankara, s.31

Aynı zamanda 'Anlama' olarak çevrilip kullanılmaktadır, bkz. Raymond Aron (2010), *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, çev. Korkmaz Alemdar, s.357

kolaylaştırmaya yarayan ve insanların eylemlerine yükledikleri anlamların ortaya çıkarılmasını kolaylaştıran gereçlerdir (Allen 2017, 77). Araştırmacının, somut olarak karşısında duran benzerlikleri bulmasına yardımcı olduğu kadar, olası durumun dışına doğru gerçekleşmiş olan sapmaları da fark etmesini sağlayan bir ölçüm çubuğu olarak görülebilirler (Coser 2015, 206). İdeal tipler, gerçekliğin yalnızca niteliksel kısmını bizlere gösterirler. Ancak niteliksel verilerin birer ortalaması olarak anlaşılmalıdırlar. Söz konusu özelliklerin belirginlik kazanmış hali olarak ifade edilebilir. Bir ideal-tip herhangi bir aksiyolojik yargı geliştirmeden ve empirik geçerlilikler ileri sürmeden gerçeğin ortaya çıkarılmasına yönelik teşvik edici zihinsel imgedir (Fleury 2009, 30-31). İdeal tipler birer hipotez veya ilgilenilen olgunun tek bir örnek üzerinden açıklanmaya çalışıldığı bir şema, genel kavramlar olarak düşünülmemelidir (Cahnman 1965, 269). Weber, ideal tip kavramından bahsederken bunların birer ütopya veya olması gereken en üst olgu olarak tanıtmaz. İdeal tipleri tek taraflı bir abartma yani bir olgunun mantığının abartılmış hali olarak kurgular (Ritzer ve Stepnisky 2013, 34).

1.1. Weber'in Eylem Tipolojisi

Sosyal eylem, davranıştan farklı bir anlamı bizlere sunar. Weber “*açık eylem yalnızca eğer sadece cansız nesnelere davranışına yönelmişse sosyal değildir*” (2018 I, 130) diyerek sosyal eylemi davranıştan ayırır. Onun ilgi alanı itki ve tepki arasında düşüncenin gerçekleştiği eylemlerdir. Denilebilir ki Weber, insanların yaptıklarına anlam yükledikleri faaliyetlerle alakadar olmaktadır (Ritzer ve Stepnisky 2013, 26). Örneğin kalabalık bir alanda insanların birbirlerini itip kaktıkları bir durum Weber için sosyal eylem olarak nitelendirilemez. Eylemin bir kastının olması ve muhatabının diğer insanların davranışları olması gerekir (Tucker 1965, 157). Ancak insanlar arası her ilişki içerisinde sosyal bir nitelik barındırmaz. Weber'in kendi verdiği bir örnek üzerinden durum daha iyi anlaşılabilir.

“Bisiklet süren iki kişinin çarpışması doğal bir olaya benzetilebilir (...) çarpışma sonrası ortaya çıkacak hakaretler, küfürler ya da dostça tartışma ‘sosyal eylem’ oluşturacaktır.” (Weber 2018 I, 131).

Bir sosyal eylem, toplumsal olayların doğasından da kaynaklı olarak bir biçime sahip olduğu kadar anlama da içkin olmalıdır (Munch 1957, 31). Weber sosyal eylemlerin dört

farklı tipinden bahseder. Bunlardan iki tanesi araç-amaç ilişkisi bakımından araştırmacı tarafından anlaşılabilir konumda bulunur. Bunlar: amaç-rasyonel eylem ve değer-rasyonel eylemdir (Giddens 2008, 48).

1.1.1. Amaç – Rasyonel Eylem (Zweckrational)

Sosyal eylem, bireyin çevresiyle ve diğer bireylerin hareketleriyle ilgili beklentileri sebebiyle ortaya çıkabilir. Bu beklentiler özellikle aktörün, rasyonel bir şekilde hesapladığı hedeflere yönelirken ‘araçlar’ olarak kullanılmaktadır. Bu eylem tipi amaçlar, araçlar ve oluşabilecek olan diğer sonuçların hepsinin rasyonel olarak hesaplanmasını içerir (Weber 2018 I, 131-133). Ancak burada amaca karşı körü körüne bir ilerleyiş söz konusu değildir aksine ikincil sonuçlar eyleyen için kabul edilmez bir duruma geldiğinde hem amaçlarda hem de araçlarda değişime gidilebilir (Satow 1975, 526).

Araç-amaç rasyonalite olarak da ifade edilebilecek olan söz konusu eylem çeşidi, dünyanın organizasyonun nasıl gerçekleştirildiği ve kişinin amaçladığı hedeflere giderken hangi araçları kullanacağına yönelik olan rasyonel eylemdir. Amaç-rasyonel eylem Weber’in önem verdiği eylem biçimi olarak karşımıza çıkar. Çünkü ideal tip seviyesinde ekonomik eylemi yani modern kapitalizmi oluşturur. Modern kapitalizm, malı nasıl üreteceğini, alım satım işlemlerini nasıl gerçekleştireceğini düşünen ve bunların hepsini yalnızca kar elde etmek için gerçekleştiren iş insanlarının düzenidir. Amaç-rasyonalitenin bir diğer ideal tipik örneği ise, modern bürokrasi olarak verilebilir. Denilebilir ki Weber’in tüm sosyolojisinin altında yatan etmen, tarihsel süreçte amaç-rasyonel eylemi oluşturan nedenleri ortaya çıkarmaktır (Collins 2017, 61-62).

Weber, söz konusu rasyonel eylemi öngörülen sonuçlara başvurarak gerçekleştirilen eylemin tarzıyla alakalı olarak açıklar. Yani amaç-rasyonel eylem, bireyin amaçladığı ve planladığı eylemlerine yönelik bilinçli bir muhakemeye ortaya çıkarılır (Brubaker 2017, 78-79).

1.1.2. Değer- Rasyonel Eylem (Wertrational)

Değer-rasyonel eylem tipinin en önemli özelliği, sonuç beklentisinden tamamen bağımsız olarak ahlaki, estetik, dini ve benzer nitelikte olan başka inanışlar tarafından belirleniyor olmasıdır. Değer-rasyonel eylemin doğasında aktörü belirli inanışlar, emirler veya talepler doğrultusunda bağlayıcı faktörlerin bulunması gerekir. Belirli bir dava uğruna, sonuçlarını

hesaba katmadan gerçekleştirilen eylem olarak, şartsız taleplerin yerine getirilmesidir (Weber 2018 I, 132-133-134).

Kendinde bir amaca haiz olan bu eylem, herhangi amaca yönelik bir araç olarak görülemez. Burada eylem anlaşılacağı üzere kendi değerini kendi içinde barındırmaktadır. Örneğin bir keşiş için meditasyona adanmış bir hayat, kurtuluşa giden yol için bilinçli olarak adanmış bir hayattır. Meditasyon, anlaşılacağı üzere kendinde bir değere sahiptir ve dünyayı değiştirecek herhangi başka eyleme yol açmamaktadır (Collins 2017, 62-63).

Bu eylem tipi özellikle eylemin içsel özelliklerine odaklanır. Eylemin doğasında var olduğuna inanılan doğruluğuna ve aynı zamanda içsel olarak bağlı olunan değerlere karşı bilinçli bir inanç varsayar. Eylemin sebepleri değer önermelerine başvurmaz (Brubaker 2017, 78-79). Aktör, önceden hedeflenmiş bir dış amaca yönelik olmadan şan, şeref ve inanç gibi niteliklerine uygun olduğunu düşündüğü durumlarda eylemi gerçekleştirir. Gemisi batmakta olan bir kaptanın gemisini terk etmesinin kendi şerefine gölge düşüreceğini düşünmesinden kaynaklı olarak söz konusu eylemi gerçekleştirmemesi değer-rasyonel eyleme güzel bir örnek oluşturmaktadır (Aron 2010, 354).

Görülebileceği gibi özellikle iki rasyonel eylem tipinde, aktörün eylemi gerçekleştirirken düşündükleri son derece önemlidir. Örneğin, namaz kılan bir insan bu eylemini inandığı değerlerden dolayı ve aynı zamanda ödev olarak görmesinden kaynaklı olarak gerçekleştirilmesi bu eylemin değer-rasyonel eylemin sınırları içerisine girmesini sağlar. Ancak namaz kılama eylemini, cennete giden yolda bir araç olarak görüyorsa yani eyleminin sonucunda ulaşmak istediği amaç bulunuyor ve o eylemi söz konusu amaç uğruna gerçekleştiriyorsa o zaman amaç-rasyonel eylemin sınırları içerisine girdiği ifade edilebilir.

1.1.3. Duygusal Eylem ve Geleneksel Eylem

Weber için duygusal ve geleneksel eylem, bilinçli bir tercih veya düşünmeye tabi olmadıklarından dolayı daha önce bahsedilen iki eylem tipine oranla daha aşağı bir konuma yer alırlar (Collins 2017, 63). Duygusal eylem, aktörün duygu durumları veya duyguları tarafından belirlenen eylem şeklini temsil eder. Duygusal eylemin spesifik bir duruma karşı verilmiş olan tepkileri kapsadığı ifade edilebilir. Değer-rasyonel eylem ile ortak bir yönü bulunmaktadır. Söz konusu ortaklık, iki eylem türünde de eylemin kendisi dışında başka bir amaca yönelmediği şeklinde açıklanabilir. Yani eylemin anlamı kendi içerisinde bulunur.

Duygusal eylemde ulaşılmak istenen sonuç duygusal gerginliği gidermektir (Weber 2018 I, 133). Örneğin, aşırı strese girdiğimiz zaman veya zldğümüzde ağlamamız gibi tercih hakkımızın çok sınırlı olduğu bir eylem şekli olarak karşımıza çıkar.

Geleneksel eylem ise '*kökleşmiş alışkanlıklar*' tarafından belirlenen eylem türüdür. Çoğunlukla tekrarlanan bir süreç içerisinde alışılagelen durumlara karşı gösterilen otomatik tepkilerdir. Weber, insanların alışkanlıklarının ve günlük düzenlerinin çoğunun bu eylem tipine girdiği ifade eder (Weber 2018 I, 133). Yani gerçekleştirilen eylemin, sırf daha önce çok kez öyle yapıldığı için yapılması durumu olarak açıklanabilir.

Weber söz konusu iki eylem türünü, herhangi bir dünya görüşü olmayan ve insanın tercihlerine dayanmayan eylem tipleri olarak görür ve sosyolojik anlamda zar zor eylem kategorisine dahil ettiğini söylemek mümkündür (Collins 2017, 64).

Bu dört eylem tipi farklılaşmasının altında, rasyonel olan ve rasyonel olmayan eylem ayırımının yattığı eklenebilir. Aktör, söz konusu eylemin bilinçli faili olmadığı durumlarda (salt duygusal veya salt geleneksel) eylemleri rasyonel değildir. Ancak birey yaptığının farkında olursa ve eylemi bilinçli bir tercih sonucunda gerçekleştiriyorsa o zaman söz konusu eylem rasyonel olarak görülür (Brubaker 2017, 78-79).

Weber, dört eylem tipinin de her dönemde grlebildiklerini ifade eder. İlkel bir insanın amaç veya değer rasyonel eyleme uygun hareket edebileceğini veya modern insanın bu iki tip rasyonel eylem konusunda ilkel atalarından daha yetenekli bir durumda olmadığını ifade eder (Kalberg 2017, 61-62).

1.2. Otorite Tipleri

Otorite tipolojisine geçmeden önce Weber'in üç otorite tipini dayandırdığı kavram olan 'egemenlik' olgusunu incelemekte fayda vardır. Egemenlik kısaca, belirli bir konu hakkında verilmiş veya yazılmış olan emirlere, belirli bir grubun itaat etme ihtimali olarak tanımlanabilir. Bundan kaynaklı olarak sıradan bir alışkanlık veya söz konusu itaatin sağlayacağı avantajların rasyonel olarak hesaplanmasına kadar geniş bir yelpazede düşünülebilir (Weber 2018 I, 331). Tarihsel olarak özneleri, emirlere karşı gösterilecek olan itaatin haklı olduğuna ikna etmek maksadıyla, gücü elinde bulunduranların açıklamaları olarak da yorumlanabilir (Matheson 1987, 200).

Weber, bir rejimin halk veya bir topluluk tarafından meşruluğunun nasıl sağlandığı üzerinden kendi otorite tipolojisini geliştirmiştir. Ancak unutulmamalıdır ki söz konusu analizde anlatılanlar birer ideal tiptir ve tek başlarına bulunmaları çok ender rastlanan bir durumdur. Bir rejim genellikle birden fazla otorite tipini içerebilir (Bal 2014, 251-252). Weber'in egemenlik veya otorite üzerinde çalışırken, tek bir fenomenin farklı yönleriyle ilgilendiğinin buraya eklenmesinde fayda vardır (Spencer 1970, 124). Weber, otorite tiplerini üç başlık altında inceler; geleneksel otorite, rasyonel (yasa-ussal) otorite ve karizmatik otorite

1.2.1. Geleneksel Otorite

Eğer otorite yüzyıllık kurallar üzerinden, yetkilerin kutsallığına inanılarak gerçekleştiriliyor ve bunlar sayesinde bir meşruluk talebinde bulunuyorsa geleneksel olarak adlandırılır. Bu durumda otoriteye icra eden kişi bir amir olarak değil daha çok efendi olarak kendini gösterir. Bu efendiler, daha önce belirlenmiş olan kurallara göre göreve gelmekte ve onlara karşı duyulan itaat ise geleneksel olarak sahip oldukları statülerce sağlanmaktadır. Yönetim kadroları ise memurlardan ziyade kişisel hizmetçilerden veya hizmetlilerden oluşur. Yönetilen kesim, bir ortaklığın üyeleri olmaktan uzakta ya geleneksel olarak yoldaş ya da daha yaygın olarak tebaa durumunda bulunurlar (Weber 2018 I, 346).

Anlaşılabileceği üzere geleneksel otorite, kendi meşruiyetini akıl ve kurallardan öte sıradan insanların aklının sınırlarını aşan, geleneklere içkin ve doğruluğunun su götürmez olarak görüldüğü hikmete dayandırılır. Böylece siyasi otorite ile ahlaki otorite arasında herhangi bir ayırım ortaya koyulmaz (Nisbet 2020, 282). Saygı, korku gibi faktörler toplum üzerinde itaati somutlaştıran olgular olarak karşımıza çıkarlar (Özkan ve Polat 2017, 113). Ancak iktidarın meşruluğu konusunun geleneklere uygunluğu üzerinden ölçüldüğünün unutulmaması gerekir. Bir hükümdar, kendisi için olağan geleneklerin sınırlarını aşan yetkiler tahsis etmeye veya ortaya çıkarmaya çalışırsa tebaası ile arasındaki yükümlülük bağları ve otoritesi sarsılabilir (Matheson 1987, 207).

İdeal tip olarak geleneksel otorite içinde hukuk veya yönetim kurallarının yasalar tarafından oluşturulması olası değildir. Yenilikler olarak addedilebilecek olan kuralların ancak geçmişte de geçerli oldukları ve şu anda '*bilgelik*' sayesinde ve tarafından kabul edildikleri savunmasıyla meşruiyeti olanaklı hale getirilebilir (Weber 2018 I, 347).

1.2.2. Rasyonel (Yasa-Ussal) Otorite

Rasyonel otorite, yasal kurallar dahilinde ve bu kurallara uygun olarak iktidara gelenlerin emirler yayınlama haklarının yasal olarak görüldüğü otorite biçimi şeklinde tanımlanabilir (Weber 2018 I, 334). Herhangi bir biçimde belli olan yasal normun amaç veya değer rasyonellikten birine ya da her ikisine dayandırılarak, üyelerinin itaatleri anlaşma veya hile aracılığı ile oluşturulabilir (Weber 2018 I, 336). Bu otorite tipinin en spesifik örneğinin bürokrasi olduğunu söylemek mümkündür. Tahkik edilebilir olan yasaların idari veya hukuki olsun uygulanabilirliği üzerine kurulu bir biçimde karşımıza çıkar. Söz konusu kurallar grubun veya organizasyonun tüm üyeleri için geçerliliğe sahiptir. Kurallar karşısında herkes eşittir. Önemli olan kişiler veya töreler değil kurallardır. Organizasyon temelli söz konusu bakış açısından kaynaklı olarak dostluk, akrabalık ve bunlara benzer diğer faktörlerin etkilerini azaltma çabası güdülerek, düzeni daha rasyonel bir duruma getirme uğraşı içerisinde davranılır. Geleneksel otorite içerisinde olduğu gibi rasyonel otorite dahilinde de itaat, hiyerarşi ve otorite bulunur. Ancak rasyonel otorite içerisinde söz konusu olguların savunusu rasyonel akla başvuru olarak gerçekleştirilir (Nisbet 2020, 283).

Söz konusu otorite biçiminde kurallar çıkarılmış ise meşru olarak kabul görürler. Ancak bu durumun süreç olarak dahi prosedürlerin dışına çıkmaması gerekir. Otorite ilişkileri tamamen yasalara bağlıdır. Yöneten kesim yönetme görevini, yönetilen kesim ise itaat etme görevini üstlenmekle birlikte, emirler ve emirlere karşı gösterilen itaat mekanizması keyfilikten, iltimastan ve imtiyazdan uzak olan yasalar dahilinde normlara bağlılığın birer ifadesidir (Matheson 1987, 210).

Geleneksel otoritenin sınırları nasıl gelenekler tarafından belirleniyorsa, rasyonel otoritenin sınırları da yasal normlar tarafından belirlenir. Ancak aralarında temel bir fark bulunur. Yasal normlar ve bunlardan kaynaklı olarak yasal otoritenin sınırları geleneklerden çok daha kolay şekillendirilebilir (Spencer 1970, 125). Düzenin, var olduğu iddia edilen geçerliliği tamamen evrensel, gayrişahsi ve soyut kurallar olarak yasaların erdemine işaret eder. Bu durum üzerinden düşünüldüğünde modern idarenin, rasyonel otoritenin ideal tipik biçimini temsil ettiği söylenebilir (Fleury 2009, 96).

1.2.3. Karizmatik Otorite

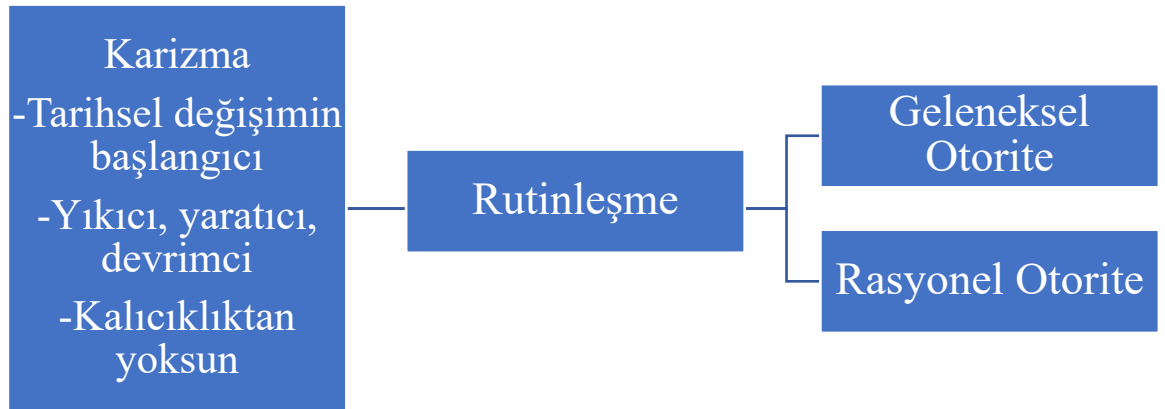
Karizmatik otorite, bir kişinin ve onun tarafından koyulmuş veya yaratılmış düzenin istisnai kutsallığına, kahramanlığına veya karakterine bağlı olarak ortaya çıkan otorite tipi olarak tanımlanabilir (Weber 2018 I, 335). Karizma kavramı insanüstü, doğüstü veya düşünüldüğünde olağan dışı olan özelliklerine atıf yapılan belirli bir niteliğe içkinliktir. Söz konusu nitelikler, olağan insanların ulaşabileceği veya sahip olabileceği nitelikler değildir ve ilahi olarak nitelendirilebilirler. İlahi kökenle temellendirilmesinden kaynaklı olarak söz konusu kişiyi diğerleri lider olarak görecektir ve kişi belirli bir otoriteye sahip olacaktır (Weber 2018 I, 362). Karizma, günlük rutinin dışına çıkmış her türlü isteğin yerine getirilmesine yönelik, türdeşlikten uzak bir temele dayanır. Bundan dolayı değer yargılarından bağımsız olacak şekilde anlaşılabilir (Weber 2018 II, 475).

Karizmatik otorite, geleneğe karşı çıkan bir lider tarafından oluşturulur. Olağanüstü, özel nitelikli ve cazibeli bir meziyet taşıdığı düşünülen lidere karşı itaat edilmesine ve onun merkezinde bulunduğu bir topluluk oluşturmaya karşı duyulan inanca dayanır. Ancak Weber, karizmatik kişilikleri örnek alınacak insanlar olarak nitelendirmez. Karizmatik lider figürünün en önemli özelliği, geleneklerden kopuşu sağlayan ve yol açan-gösteren olduklarına dair inancı var eden yetenekleridir (Fleury 2009, 93-94).

Karizmatik otorite, özgün formunu lider tarafından başlatılan devrimden alır. Söz konusu durum anlaşılacağı gibi karizmatik liderin bedeninde nesneleşerek geleneklere karşı başlatılan devrim hareketidir. Bundan dolayı karizmatik otorite en açık şekilde '*büyük insan*'ların etkisiyle başlatılmış olan bir '*değişim modu*'dur. Weber, tarihteki karşılaşılan bütün yaratıcı hareketlerin aslında karizmatik bir devrim sayesinde başladığını ifade eder (Ekşi 2010, 192). Ancak en güçlü formunda dahi karizmatik otorite kalıcılık gösteremez. Weber, söz konusu otorite tipinin doğasından kaynaklı olarak yerini, eninde sonunda gelenek veya rasyonelliğin güçlerine bırakacağını düşünür (Nisbet 2020, 283-284). Karizmatik otoritenin saf hali zaman içerisinde küçülme göstererek sıradan bir kurum haline dönüşecektir. Sürecin sonunda nerdeyse bir makine haline geleceği söylenebilir. Artık karizmatik otorite çoğunlukla tanınmaz bir hale bürünmüş olarak karşımıza çıkar. Söz konusu dönüşümün ardından otorite tipi olarak tanımlanması ise ancak analitik bir düzeyde gerçekleştirilebilir bir duruma dönüşecektir (Weber 2018 II, 485).

Karizmatik otoritenin ideal veya saf hali yalnızca gelişme sürecinde görülebilir. Geçici bir olgu olmanın ötesinde, örneğin dini bir oluşum veya siyasi parti gibi örgütlenmiş bir hale gelmesiyle birlikte kökten bir değişiklik geçirmesi gerekir. Weber söz konusu durumu rutinleşme olarak adlandırır (Weber 2018 I, 366). Rutinleşme süreci, herhangi bir durumun zamanla kuşaklara yayılması olarak görülebilir (Nisbet 2020, 457). Süreç içinde olağan dışı ve devrimci özellikleri bulunan yöntemler gündelik olaylarla ilgilenebilmek için bir tarafa bırakılır. Rutinleşme, karizma ve karizmatik unsuru doğaüstü durumlara ve kişilere ait benzersiz ve ilahi hediye olmaktan çıkarıp, gündelik işlerin malzemesi haline getirmek olarak tanımlanabilir (Weber 2018 II, 485). Karizmanın gündelik hayat üzerinde kalıcı olmak arzusu onun zamanla farklı bir tahakküm aracına dönüşmesine neden olur (Dow 1978, 91). Bu rutinleşme süreci, örneğin karizmatik liderden onun bir inananına veya inananlardan oluşan bir idari organizasyona devredilme süreci şeklinde gerçekleşebilir⁴ (Ritzer ve Stepnisky 2013, 33).

Şekil 1: Weber'in Otorite Tipolojisi

Kaynak: Hülya Ekşi (2010), *Bugünü Anlamak İçin Max Weber'i Yeniden Okumak*, ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, s. 192 yararlanılarak çalışmanın yazarı tarafımdan düzenlenmiştir.

Weber'in amaç-rasyonel eylem ve rasyonel otorite düşünceleri sırasıyla modern kapitalizm ve bürokrasiyi çağrıştırır. Bunların Weber sosyolojisinin neredeyse merkezinde duran rasyonalizasyon süreciyle doğrudan bağlantı içinde olduğu söylenebilir.

⁴ Karizmanın rutinleşmesiyle ilgili güzel anlatılardan biri Dostoyevski'nin *Karamazov Kardeşler* adlı romanının "Büyük Engizisyoncu" bölümüdür, bkz. Fyodor Dostoyevski (2016), *Karamazov Kardeşler*, çev. Nihal Yalaza Taluy, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, s. 328-353.

2. Rasyonalizasyon ve Demir Kafes

Rasyonalizm, geniş anlamıyla düşünce, gözlem ve deneyimi içine alan bir metot olarak tanımlanabilir. Akla rasyonalitenin tersi olarak *irrasyonalite* kavramı daha uygun düşse bile rasyonalizmin karşıtı olarak empirizm kendi gösterir. Söz konusu anlamı üzerinden gidildiğinde rasyonalizm, düşünceyi gözlem ve deneyin üzerinde tutarak ‘*düşüncülük*’ şeklinde nitelendirilmektedir. Weber, rasyonalizmi diğer anlamlarının yanında kültürel gelişimin motifi olarak da kullanır (Torun 2008, 18).

Weber’in eserleri için rasyonalite kavramı, bütünleştirici bir tema olarak karşımıza çıkar. Farklı çalışmalarının ortak niyetini, modern Batı medeniyetini diğerlerinden ayıran özgün ve özel rasyonalizmin gelişimini açıklamak olarak görebilmek mümkündür (Brubaker 2017, 13, Hedoin 2009, 168).

Weber kapitalizmin özünün rasyonalitesinde saklı olduğunu ifade eder. Onun için kapitalist ekonomik düzenin temelini teşkil eden piyasa, aslen rasyonel sosyal eylemin ilk ve en net örneklerinden biridir (Brubaker, 2017, 26). Kapitalizme getirdiği açıklamalar üzerinden düşündüğümüzde kapitalizmin varlığından değil ‘*rasyonel kapitalizmin*’ varlığından söz ettiği görülebilir (Collins 2017, 88).

Kapitalizmin oluşumu üzerine yaptığı açıklamalar bakımından çokça Anti-Marx olarak adlandırılrsa dahi Weber “*Protestan Ahlakı*” tezinde, Protestanlığı kapitalizmin gelişimini doğrudan etkileyen faktör olarak ortaya koymaz. Tersine onun, kapitalizmin altında yatan iki etkeni yani din ile ekonomi arasındaki karşılıklı ilişkiyi açıklamaya çalıştığını söylemek mümkündür (Fleury 2009, 43).

Weber, dört farklı tür rasyonellikten bahsetmektedir. Birincisi, *pratik rasyonelliktir*. Araçlar ve amaçlar arasındaki ilişki olarak karşımıza çıkar. Bu durumda eylemi icra edecek olan aktör hedeflediği konuma onu götürecektir olan araçları seçer. Rasyonalite, aktörün A noktasından B noktasına nasıl ulaşacağı üzerine teknik bir hesaplama olarak düşünülebilir (Collins 2017, 89). Kısaca amaçlar için en uygun ve yararlı araçların arandığı biçim şeklinde tanımlanabilir (Ritzer 2000, 89)

İkinci rasyonalite türü ise *tözel rasyonelliktir*. Toplumsal olarak değer verilen ve söz konusu değerler tarafından belirlenen araçların seçimine dayalı olan rasyonellik türüdür (Ritzer 2000, 89) Amaca giden yolda en kolay yolu bulmaya çalışırken dikkat edilmesi

gerekenin pratikler yerine daha çok değerler olduğu durumdur. Örneğin kabile içerisinde ava çıkılmadan önce av gereçlerini toprağın altına gömmek gibi bir eylem gerçekleştirilmesi gelenek olarak oluşmuş olabilir. Pratik olarak düşünüldüğünde bu durum zaman kaybıdır ancak tözel rasyonalite tarafından normal karşılanacak bir eylemdir (Ritzer ve Stepnisky 2013, 29)

Üçüncü olarak *teorik (kurumsal) rasyonellik* karşımıza çıkar. Amaçlanmak istenen dünya ile ilgili bilişsel bir algı oluşturur. Buradaki niyet soyut kavramların ışığında gerçeklik üzerinde bir hakimiyet kurulma çabasıdır. Bu rasyonalite türü, pratik rasyonalitedeki gibi en kısa yoldan çözüme gitmek yerine örneğin, trafik sorunu için uzmanlar tutup geniş ve uzun süreli bir çözüm arayışına girer (Ritzer 2000, 89; Ritzer ve Stepnisky 2013, 29).

Son olarak karşımıza *biçimsel rasyonellik* çıkar. En kolay ve en kısa yol tercihinin, herkesin kabul ettiği kural, kanun ve düzenlemeler üzerinden sağlandığı rasyonalite türüdür. Batı'nın kendine özgü yapıtı olarak görülebilir (Ritzer 2000, 89; Ritzer ve Stepnisky 2013, 29). Rasyonel idari örgütlenme biçimi olarak bürokrasiyi biçimsel rasyonellik üzerinden anlamak daha kolaydır (Collins 2017, 89).

2.1. Weber ve Rasyonalizasyon

Weber'in sosyolojisinin rasyonalizasyon fikri etrafında yoğunlaştığı söylenebilir. Weber, rasyonalizasyon düşüncesiyle modern dünyayı sistematik olarak dönüşüme uğratmış, birbirleriyle ilişki içinde bulunan toplumsal süreçlerden bahseder (Turner 2014, 37).

Weber rasyonalizasyon kavramını üç farklı alanı kapsayacak biçimde kullanır. İlk olarak dünyanın olumlu açıdan '*entelektüelizasyonu*' veya olumsuz açıdan '*büyük bozumu*' şeklindedir. İkincisi, hesaplanabilirlik olarak amaç-rasyonel eylemin artması-yaygınlaşması ile rasyonellik anlayışında bir artış gerçekleşmesidir. Üçüncüsüyse belirsizliğe mahal vermeyecek ölçüde önceden belirlenmiş sabit bir amaca yönelik olan ahlaki normların oluşması üzerinden rasyonelliğin yükselmesidir (Giddens 2008, 50).

Toplumsal bir süreç olarak rasyonalizasyon, bilimsel aklın gündelik yaşama sistematik bir biçimde uygulanıp ardından bu sistematik bilginin pratikte karşılık bulması amacıyla rutin olanın düşünselleştirilmesi süreci olarak açıklanabilir (Turner 2014, 37). Entelektüel ve kültürel hayatın içerisinde bilimsel bilginin giderek daha çok yaygınlaşması ve bununla beraber irrasyonel güçlerin ortadan kalkması durumu, aynı zamanda Weber'in daha

öncesinde Schiller'in ifade ettiği '*dünyanın büyüünün bozulması*' (Ritzer 2000, 93) mefhumunu yani değer ve tavırların sekülerleşmesini hızlandırır. Weber, modernliğin dünyasının tanrılar tarafından terk edilmiş olduğunu ifade eder. İnsanlar geçmişin tanrılarını kovmuşlardır ve eskiden karizmayla, kişisel kahramanlıkla veya fazilet ile açıklanan konuları rasyonelleştirmişlerdir. Yani söz konusu büyüsel niteliklerin ortadan kaldırılmasıyla birlikte modern dünyanın daha hesaplanabilir bir hale dönüştüğü söylenebilir (Cosser 2015, 214). Kurumsal açıdan bu süreç kilisenin otoritesini yitirmesiyle birlikte ruhban sınıfının otoritesinin zayıflamasını anlatır (Ritzer 2000, 93-94).

Dinsel açıdan rasyonalizasyon, gerçekliğin bakış açısından sistematik önermeler üretmekle görevli entelektüel teologlar tabakasının gelişmesini içerirken, hukuki açıdan ise keyfi bir süreç olarak algılanan 'ad hoc' hukuki karar tarzının minimizasyonuna gidilerek evrensel yasaları içeren tümdengelimli hukuki sistemin yaratılmasını kapsar. Hukukun rasyonelleşmesi '*biçimsel hukuk*' ile '*maddi hukuk*'⁵ arasındaki ayırımı gösterir (Fleury 2009, 46). Siyasal olana gösterdiği etkinin ise karizmatik liderliğe duyulan ihtiyaç ve bağımlılığın azalması ve yok olmasını içerdiği ifade edilebilir (Turner 2014, 37).

Rasyonalizasyonun karşımıza çıkan en temel özelliği hesaplanabilirliktir (ölçülebilirlik). Örnek olarak hukuk içerisinde, biçimsel hukukun gerçekleştirdiği düzenlemelerden kaynaklı olarak gösterilen davranışlara karşı uygulanacak olan eylemlerin tahmin edilebilir olmasıdır (Akpınar 2014, 189). Weber, rasyonalizasyon sürecinin sonunu irrasyonalitede görür. Böylece herhangi bir değer evrensel çıkar anlayışları üzerinden güvenceye alınamaz bir hale geleceğini ifade eder (Turner 2014, 254). İnsanı geçmişin tiranlıklarından özgürleştiren spesifik bir araç olma niteliğini zamanla kaybedecek olan rasyonalizasyon, şimdiye kadar benzeri görülmemiş bir zorbalığın oluşum noktasına dönüşebilme potansiyelini içerisinde taşır. Denilebilir ki, rasyonalizasyon bir süreç olmaktan uzaklaşarak bütün bir kültürü hatta insanın zihnini bile kökünden etkileyen bir olgu veya bir '*demir kafes*' durumuna dönüşecektir (Nisbet 2020, 519).

⁵ Maddi Yasa; Yasanın dönemin siyasi, ekonomik, dini, kültürel verilerine uygunluğu üzerinden değerlendirilir. Maddi yasalara dayanan maddi hukuk bundan kaynaklı olarak hukuk-dışı olgulara gönderme yapan bir sistemdir, bkz. Laurent Fluery (2009), *Max Weber*, çev. Işık Ergüden, Dost Kitapevi Yayınları, Ankara, s. 46-47

2.2. Weber ve Demir Kafes

Weber, rasyonalizasyon sürecinin sonunda hepimizin, içinden kaçılmasının mümkünatı olmayan demirden kafese hapsolabileceğimiz bir gelecek ihtimalinden söz eder.

“Baxter’in görüşüne göre, dış dünyadaki mallarla ilgili kaygı, azizlerin omuzlarına örtülü ve "her zaman çıkarılıp atılabilecek olan ince bir palto" gibi olmalıdır. Fakat kötü kader bu paltoyu demirden bir kafes haline de getirebilir.” (Weber 2013, 164).

Coser, Weber’i, gelecekteki hoş haberlerin peygamberi değil, kötü kaderin ve felaketin habercisi olarak tanıtır (Coser 2015, 215). Ancak Weber’in geleceği dair bu karamsar bakışı yanlış anlaşılabilir. ‘*Kulturpessimismus*’ Weber’in çok kutuplu bakış açısının sadece bir tarafıdır (Löwy 2018, 49).

“Bugün sofuluğun ruhu (...) bu kafesten kurtulmuştur. Mekanik temele dayanmasından bu yana her halükârda zafer kazanmış kapitalizmin artık bu desteğe ihtiyacı yoktur.” (Weber 2013, 165).

Weber’in yukarıda alıntılanmış olan sözleri ışığında düşünecek olursak Weber, kapitalizmin artık Protestanlığın çileciliğine ve ahlakına zerre ihtiyaç duymadan kendi ‘*demir*’ den anlayışı içinde gayet iyi işlediğini ifade eder. Kapitalizm sert, güçlü, acımasız ve gayri şahsi bir sistem olarak herhangi bir ahlakiliğe kesin biçimde kapalı şekilde karşımıza çıkar. Kapitalizmi ahlak karşıtı bir sistem olarak değil, ahlak dışı bir sistem olarak görmek daha doğru olacaktır (Löwy 2018, 58).

“Sözü edilen kafeste gelecekte kimin yaşayacağını ve bu muazzam gelişimin sonunda yeni peygamberlerin mi çıkacağını yoksa eski düşüncelerin ve ideallerin mi yeniden güçlü biçimde doğacağını -ya da bunlardan hiçbiri olmazsa- mekanik fosilleşmenin mi yoksa olanca gücüyle bir tür benmerkezciliğin mi egemen olacağını henüz hiç kimse bilmiyor” (Weber 2013, 165).

Weber’in ‘*demir kafes*’ imgesini geleceğe dair bir anlatı olarak değil, yaşadığı dönemi anlatmak için bir alegori olarak kullandığını söylemek mümkündür. Alıntıdan anlaşılacağı üzere gelecek hakkında düşünceleri her ne kadar olumsuz olsa bile bunun nasıl cereyan

edeceği konusunda belirsizlik hakimdir. Löwy bu durumun, *facies hipporatica*⁶ tanısı olduğunu ifade eder (Löwy 2018, 54). Bu durumlar ışığında sıra dışı bir liberal olan Weber için, kapitalizmin söz konusu nitelikleri *-hesaplanabilirlik, gayrişahsilik, vb.-* özgürlüklerin özellikle de bireysel olan özgürlüklerin yitimi anlamına gelir. Çünkü Weber, kapitalizm ile özgürlük arasında herhangi bir *seçmece yakınlık*⁷ görmez (Löwy 2018, 67-68). Weber'in modern insanı mükemmel seviyede bir amaç-rasyonel varlık olarak tanımlaması ve düşüncelerindeki çaresizlik birlikte göz önüne alındığında, modernite içerisindeki insanın, insani varlığını bürokratik bir demir kafes içerisindeki '*meslek erbabı*'na indirgelediği görülebilir (Baum 1977, 310). Denilebilir ki kapitalist dönem içerisinde birey, anlam taşıyan tüm yapılardan sıyrılarak evrenselleştirilmiş mesleki bir yapının rızasız olarak askere alınmış üyeleri durumuna düşmüştür (Scaff 1987, 741).

"Ruhu olmayan uzmanlar, kalbi olmayan zevk insanları: İnsanlık bu yoksunlukla, daha önce hiç erişmediği bir aşamaya yükseldiğini zanneder" ifadesi, kuşkusuz bu kültürel gelişimin 'en son insanları' için hakikate dönüşebilir." (Weber 2013, 165).

Weber'in gelecek ile ilgili düşüncelerinin karamsarlığa vardığı spesifik noktaların, rasyonalizasyon süreçleri ve bürokratikleşme olgusu olduğu söylenebilir. Yukardaki alıntıdan anlaşılacağı gibi '*ruhu olmayan uzmanlar*' vurgusunun '*büyüsü bozulmuş bir dünyada*' duygusal her türlü anlamdan yoksun olarak bürokratik yönetimin profesyonel yöneticisinin arketipini kastettiği anlaşılabilir. Weber, bundan kaynaklı olarak geleceğin dünyasının, cennet bahçesinden *'demir kafes'*e daha yakın bir görünüme sahip olacağını düşünür (Coser 2015, 213). Weber'in ifadesiyle "*önümüzde yaz tomurcukları değil, buzlu bir karanlığın, katılığın kutup gecesi duruyor.*" (2017, 90).

⁶ Hipokratik yüz olarak anılan, ağır bir hastalık nedeniyle ölmekte olan kişinin yüzü anlamına gelen Latince terim bkz. Micheal Löwy (2018), *Demir Kafes; Max Weber ve Weberci Marksizm*, çev. Nihan Çetinkaya, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, s. 54

⁷ "Sodyumhidroksit denilen kostik (NaOH) ile hidroklorik asit denilen tuzruhu (HCl) tepkimeye girdiğinde, sodyumklorür denilen yemek tuzuna (NaCl) ve suya (H₂O) dönüşür. Yani benzer benzeri çeker" bkz. Johann Wolfgang von Goethe (2014), *Gönül Yakınlıkları*, çev. Sadi Irmak, Patika Kitap, İstanbul, s. 24 ve 71-76.

Goethe bu kavramı ruhlar arası özel bağın anlatımı için kullanır. Weber'in kullanımındaysa; iki kültürel, dini, ekonomik, politik form veya bir kültürel form ile bir sosyal grup arasında yaşana gelen çekim, aynı gaye için karşılıklı destek ve çaba şeklinde kendine yer bulduğu söylenebilir. Detaylı bilgi için bkz. Micheal Löwy (2018), *Demir Kafes; Max Weber ve Weberci Marksizm*, çev. Nihan Çetinkaya, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, s. 74,77-82 ve 85.

3. Rasyonel İdeal Tipik Bürokrasi

3.1. Weber'in Bürokrasi Yaklaşımı

Tarihsel süreç içerisinde geleneksel toplumların örgütlenme ve yönetim biçimleri modern kapitalist çağın gerekliliklerini karşılayamaz bir hale gelmişlerdir. Karizmatik ve geleneksel yönetsel yapıların önemlerini yitirmesi ve rasyonel çağa uygun olarak rasyonel/yasal ilkelerin öneminin giderek artması sonucu 'bürokratik' örgütlenme yapısı önem kazanmaya başlamıştır (Akçakaya 2016, 284). Weber'in bürokrasi üzerine yazdığı yazılar genel anlamıyla rasyonel meşruluğu kullanan bir otorite sisteminin özelliklerinin detaylı incelemesi olarak görülebilir (Wess 1983, 243). Weber için bürokrasi, modern ekonomi ve modern teknolojiye yön veren makine üretiminin, geleneksel üretim tarzına karşı gösterdiği üstünlük gibi geleneksel idari örgütlenmelere karşı üstünlük gösteren ayrıcalığa sahip bir araçtır (Cosser 2015, 212). Bürokrasi onun düşüncelerinde etkili ve verimli bir örgüt biçimi olarak karşımıza çıkar (Özer 2013, 46). Weber'in bürokrasi incelemesini üç alan üzerinden anlamak mümkündür. İlki örgütlenme ve idari yapı boyutu, ikincisi insan (memur) boyutu ve son olarak tarihsel sürece etki edecek olan toplumsal bir kurum boyutudur (Çalışkan ve Eğmir 2020, 855). Rasyonalizasyonun bir çeşidi olarak insanların örgütlenmelerine uygulanan bir yöntem olduğu da eklenebilir (Parlak 2011, 656).

Weber, rasyonel bürokrasiyi bir ideal tip olarak özellikle 19. yüzyıl Batı'sını gözlemleyip, inceleyerek oluşturmuştur. Bu şekliyle bürokrasi yalnızca idari yönetim alanında boy göstermekte olan bir yapı olarak anlaşılmamalıdır. Ekonomik girişimler, partiler, kilise, ordular gibi kuruluşlar da modern bürokratik organizasyon yani rasyonel bürokrasinin karşımıza çıktığı diğer örnekler olarak görülebilir (Weber 2018 I, 342). Bürokratik örgütlenmenin Batı'ya özgün olan rasyonel doğasının altında yatan sebeplerden birinin de modern kapitalizmin kar odaklı bakış açısı olduğu ifade edilebilir. Kar maksimizasyonun tasarrufları verimliliğine göre değerlendirip, üretimin rasyonel seviyeye getirilmesini şart koşması, rasyonel bürokrasinin gelişim ve yayılım sürecini hızlandırdığı söylenebilir. Weber'de bürokratik yönetim en rasyonel yönetim biçimi şeklinde karşımıza çıkar (Dursun 1992, 141-142). Aynı zamanda Weber, modern kapitalizmin bürokratik yönetim için gerekli parasal kaynağı sağlamasından kaynaklı olarak onun en saf biçimiyle gelişmesine önemli katkısı olduğunu ve rasyonel bürokrasi için olabilecek en rasyonel

ekonomik temel olduğunu ifade eder (Weber 2018 I, 344). Kapitalist büyümenin kurumsal altyapısı olarak da bürokrasiyi gördüğünün altını çizmek gerekir. Kapitalizm ve bürokrasi arasındaki ilişkinin karşılıklı bir yapıda olduğu yani seçmeci yakınlık gösterdiği söylenebilir (Evans ve Rauch 1999, 749). İdeal tip olarak bürokrasi aslen bir '*Platonik idea*' şeklinde görülebilir. Yani ne geçmişte var olmuş ne de gelecekte var olması muhtemel olan teorik bir model olarak okunması daha yerinde olacaktır (Cahnman 1965, 278-279).

Weber bürokrasinin yalnızca Batı'ya özgü bir oluşum olmadığını ifade eder. Ancak daha önce de bahsedildiği gibi rasyonel bürokrasi, Batı'nın rasyonel aklının bir ürünüdür. Örneğin *Ekonomi ve Toplum*'da (2018) Mısır, Çin, Roma gibi bürokrasiye sahip olan devletler üzerine incelemeler yapar. Ancak onun nazarı modern kapitalist düzen içinde kök salmakta olan rasyonel bürokrasidedir. Weber, modern Batı devletinin yaşadığı gelişimin en temelinde bürokratik örgüt tipinin gelişiminin yattığını ifade eder (2005, 50). Örnek olarak, bürokrasinin temsili demokrasinin gelişimi için bir araç olarak oynadığı rol üzerinden verilebilir. Bürokratikleşme pek çok alanın yasallaşması, insan haklarında görülen gelişimler ve kamunun hesap verilebilirliğine yönelik artan talepler gibi konular dahilinde idarenin yasal yönlerinin gelişimine karşı artan ilgiye katkıda bulunabilir (Olsen 2006, 18).

Weber devleti, zor ve güç kullanma imkanına sahip siyasi birliktelik tanımlar (Weber 2017, 6). Özellikle bu düşüncelerinin ardından Trotsky'ye gönderme yaparak, devletin bir araç olarak zor kullanmasını bilen toplumsal kurum olduğunu ifade ettiği tanımını yapar ve güç kullanımını, diğer örgütlerin ancak devletin izin verdiği ölçüde gerçekleştirebileceğini ekler. Söylenenlere binaen güç veya zor kullanımının devletin yegâne aracı olarak görülmesi yanlış anlaşılmalara yol açabilir. Burada kastedilen biriciklik mevzusu, zor kullanımının devlete özgü olmasında aranmalıdır (Weber 2017, 6). Weber, konu siyasete geldiğinde siyaseti, devletler arası ve devlet içi güç paylaşımını etkilemenin bir aracı olarak ifade eder (Weber 2017, 7)

Weber için bürokratik yönetim, bilgi tarafından temeli oluşturulan köklü bir egemenlik formudur. Bu durum onun spesifik olarak rasyonel olmasını sağlayan özelliği şeklinde nitelendirilebilir. Diğer taraftan kendisinden kaynaklı olarak ortaya çıkan söz konusu muazzam güce sahip olan mevkiyi garantiye alabilmek için gerekli olan teknik bilgiye karşı duyduğu bağlılıktır (Weber 2018 I, 344). Bu bağlılık aynı zamanda bürokrasi içerisindeki

iktidarın teknik uzmanların eline geçeceğinin de ifadesidir (Schroeder 1996, 167). Weber için kurum içerisinde sahip olunacak hiyerarşik konum, üstün bilgi ve uzmanlığa dayanır (Toren 1976, 37).

Bürokrasinin söz konusu rasyonel formunun ortaya çıkmasına belirli etkenler sebebiyet verir. İlki iş bölümünde görülen artış ve uzmanlık alanlarının oluşması ve bu durumun bir uzantısı olarak toplumsal ilişkilerde artan bir gayrişahsılıktır. İkinciye amaçlara ulaşma doğrultusunda oluşturulmuş rasyonel ve hiyerarşik örgüt tiplerinin ortaya çıkması ve son olarak ise örgüt elemanlarının terfi ve düzenli gelir sistemiyle çalıştırılmasıdır (Aksan ve Çelik 2011, 4).

Weber, rasyonel bürokrasinin temel '*ruhu*'nu, kişisel konumlarının varlığını korumak isteyen herkesin desteklediği mutlak resmiyet ve resmi görevlilerin görevlerini yerine getirirken tartışmasız bir biçimde faydacı davranma eğilimlerinde bulunabileceği şeklinde tanımlar (Weber 2005, 54). Bu anlamda gerçek bir rasyonelliğe karşı duyulan istek yalnızca bu gruba mensup insanlar tarafından değil, otoritenin altında bulunan herkesçe desteklenir (Weber 2018 I, 345).

3.2.Rasyonel Bürokrasinin Nitelikleri

Weber'in düşüncesine göre bürokrasinin karakteristik özellikleri ve işleyişi şu şekildedir (Weber 2018 I, 323-324; Çalışkan ve Eğmir 2020, 860-861; Dursun 1992, 142; Akçakaya 2016, 285; Zeybekoğlu ve Alkan 2021, 668):

- Örgüt belirli bir büyüklüğe ulaşmak durumundadır. Belirli bir büyüklüğe ulaşmayan bir yapıda örgüt içi iletişim vb. olgular yüz yüze yapılacağından kaynaklı olarak yazılı değil sözlü bir iletişim kullanılır. Ancak yapı büyüdükçe sözlü iletişim yerini yazılı kurallara bırakacaktır.
- Rasyonel bürokratik bir örgüt, iş bölümü ve uzmanlaşmaya dayalı bir yapı sunar. Dairenin çalışanı (memur) tam bir uzmanlık eğitimi almış olmak zorundadır. Bu durum özel işletme çalışanı, devlet memuru veya modern yönetici için farklılık göstermez.
- Örgüt içi yönetim hiyerarşiye yönelik yürütülür. Otoritenin bu sayede bir merkezde toplanması sağlanmakta ve rasyonel bürokratik bir örgütün tam olarak gelişmesine olanak sağlanır.

- Yazılı kurallar üzerinden yönetim anlayışı esastır. Bu durum bürokratik olarak yerine getirilecek olan eylemlerin resmi görev adı altında yapılmasını sağlar. Aynı zamanda eylemleri yerine getirmesi için yetki verilen çalışanların sert bir biçimde denetim altına alınmasını da beraberinde getirir. Görev için gerekli niteliklerin yazılı bir biçimde oluşturulmuş olması, görevi yerine getirecek kişilerin söz konusu niteliklere uygunluklarına göre istihdamını sağlar. Yetki ve sorumlulukların, gayrişahsi niteliklerinden kaynaklı olarak makamlara verilmesi, onların kurumsal nitelik kazanmasına olanak tanır.
- Ev ve iş yeri olgularının birbirinden ayrılması ve bunun yanında üretim araçlarının herhangi bir mülkiyet konusu durumdan çıkarılmış olması gerekir.

Weber, rasyonel bürokrasinin yukarıda sayılan niteliklerinin yanında, yasal otoriteyi bürokratik görevli istihdamı ile oluşan saf tür olarak nitelendirir. Atama usulü ile göreve gelen söz konusu bireysel görevlilerin nitelikleri şöyledir (Weber 2005, 46; Zeybekoğlu ve Alkan 2021, 667-668; Çalışkan ve Eğmir 2020, 861-862-863):

- Şahsi özgürlüğe sahip olarak otoriteye karşı yükümlülükleri yalnızca görevleri dahilinde ve gayrişahsi bir nitelik taşımalıdır.
- Göreve başlangıçları serbest sözleşme ilişkisine dayanmalıdır.
- Göreve gelecek olan adaylar, teknik niteliklerine göre seçilmelidirler. Rasyonelliği en yüksek olacak durum ise söz konusu adayların niteliklerini belgeleyen bir diploma sunmaları veya bir sınava tabii tutulmaları olur. Yani memuriyet bir bakıma acemi idaresinin yerine uzmanlık idaresinin tahsis edilmesidir. Bundan dolayı memur seçimle değil atamayla göreve getirilir.
- Açıkça özellikleri belirtilen hiyerarşik düzene göre örgütlenir.
- Daireler, yasalarla açıkça belirtilmiş ve sınırlandırılmış bir yetki alanı içerisinde hareket eder.
- Memurların ücretleri sabit aylıklar şeklinde verilir ve emeklilik hakları bulunur. Bunların yanında çalışan istediği zaman işi bırakma özgürlüğüne sahiptir. Yalnızca belli durumlar dahilinde iş verenin çalışının işine son verme hakkı bulunur. Ücretler, hiyerarşik düzene göre artış veya azalış gösterir. Memuriyette bağlılık, ücret karşılığında daha ziyade yaşam standardı sağlanmasına yönelik bir değiş-tokuştur.

- Herhangi bir görevi üstlenen çalışanın asli işi söz konusu olan görevdir.
- Görevleri icra edenler için mevcut görevleri bir kariyer oluşturur.
- Görevin icra etme biçimleri için geçerli olan katı ve spesifik disiplin kuralları ve denetime tabiiyet söz konusudur.
- Çalışan kişi yürütme araçlarının mülkiyeti ile ilgili herhangi bir tasarrufta bulunamaz.

Weber için bürokratikleşme, genel olarak kaçınılması imkânsız bir olgu olarak karşımıza çıkar (Zeybekoğlu ve Alkan 2021, 669). Bürokratikleşmenin söz konusu kaçınılmazlığı, ilk olarak bürokrasinin yukarıda açıklanan sebepler ışığında en verimli sistem olmasından kaynaklı olarak yapılacak olan seçimin “*bürokrasi ve yönetim alanındaki amatör uğraş arasında*” (Weber 2018 I, 343) gerçekleşmesinden doğar. Weber, aynı zamanda bürokrasinin ekonomik sistemleri önemsemediğinin de altını çizer. Sosyalist ve kapitalist bir sistem olmasının bürokrasi için bir farkı olmadığını çünkü önemli olanın malların üretiminde kullanılacak olan teknik bilgide yattığını söyler. Hatta Weber, eğer sosyalist sistemde kapitalist düzendekine benzer bir teknik üretim seviyesine yükselme kaydedilirse, profesyonel bürokratların sayısında önemli bir artış olacağını düşünür. Bürokrasinin etkisinden ve onun kontrolünden kaçmak isteyenlerin, bürokratikleşmeden azade olmayan kendi örgütlerini oluşturmak durumunda kalacaklarını örneğin, şiddet yoluyla gerçekleştirilmiş bir devrim veya düşman işgali altında dahi bürokrasinin önceki hükümet için nasıl görevlerini yerine getiriyorsa aynı şekilde görevlerini yerine getirmeye devam edeceğini belirtir. Çünkü bürokrasinin yokluğunda hala işleyişine devam edebilecek olanların ancak köylüler gibi kendi geçimini sağlayabilen gruplar olabileceğini söyler (Weber 2018 I, 343). Sistemin işleyişinin bürokratik gerekliliklere ihtiyaç duymasından dolayı neden gelecekte daha önce bahsedilen ‘*demir kafes*’in içerisine sıkışacağımızı görebilmek mümkündür. Çünkü rasyonel bürokrasi ve onun temsil ettiği amaç-rasyonel eylemin artışı ve yayılması, bireyselliğin ve bireysel eylemin önemini azaltan ve karşı konulması zor olan ‘*rasyonel disiplin*’i ortaya çıkarır (Weber 2019, 250)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MARX VE WEBER: RASYONEL BÜROKRASİNİN YABANCILAŞTIRICI DEMİR KAFESİ

Marx ve Weber sıkça birbirlerinin karşıtı olarak anılan düşünürlerdir. Örneğin kapitalizmin oluşum sürecine getirdiği açıklamalar sık sık Weber'in bir anti-Marx olarak anılmasına sebebiyet vermiştir. Bürokrasi kavramı da iki düşünürün karşı karşıya geldiği bir başka kavram olarak kendine yer bulur. Ancak yapılan açıklamalar ışığında iki düşünürün mutlak anlamda birbirlerinin karşıtı olmadıkları, özellikle konumuz olan bürokrasi bakımından, birbirlerine yakın düşünceleri olduğu görülecektir.

Marx ve Weber'in bürokrasiye ilişkin düşüncelerinin karşılaştırılmasına geçmeden önce, kapitalizme getirdikleri yorumlara yer verilecektir. Ardından yabancılaşma ve rasyonalizasyon kavramlarının karşılaştırılmasına değinilecek ve bu kavramlar ışığında bürokrasi yaklaşımları incelenecektir.

1. Kapitalizmin İki Yorumcusu

Weber, Marx'tan toplumsal bir araştırmacı olarak etkilenmiş olsa da Marx'ın tüm yapıtlarından haberdar olmadığı bilinmektedir. Bundan kaynaklı olarak Marx'ın Weber'e sistematik olarak bir etkide bulunmadığı ifade edilebilir. Yani Weber'in "*Marx'ın hayaleti*" ile bir tartışmaya girmediği söylenebilir (Turner 2014, 22; Giddens 2008, 65). Ancak hem Marx'ın hem de Weber'in birincil derecede modern kapitalizmin gelişimini yorumlamakla ilgilendiklerini söylemek mümkündür (Giddens 1970, 290).

Kapitalizm, kar sağlamak amacıyla kullanılan aracın, malların alış ve satışı üzerinden veya hizmete yönelik olan iş gücünün alım ve satımını sağlamak amacıyla birikim yapan veya söz konusu birikimini genişleten toplumların işleyiş tarzı olarak kısaca tanımlanabilir (Fülbert 2011, 17). Geniş anlamıyla kapitalizm XX. yüzyıl başlarına ait bir kavram olarak görülebilir. Kapitalizmi tanımlarken özellikle iki kelimenin içeriğine değinmekte fayda

bulunmaktadır: kapital ve kapitalist. Kapital, diğer isimlendirmesiyle sermaye, sürekli olarak ortada bulunan ve etkili olan araçlar yığını, kendini düzenli olarak yeniden üreten sermaye ve söz konusu sermayenin birikimidir. Kapitalist ise, tüm toplumların mahkûm durumunda bulunduğu sürekli üretim sürecinin içerisindeyken kapitalin kullanımında tasarruf sahibi olan kişi şeklinde tanımlanabilir (Braudel 2014, 47-49).

Marx ve Weber arasında bariz olan farklılıkları göz ardı etmeden çokça benzerlikler bulunduğu aktarılabilir. Her iki düşünür için de kapitalizmin kişisellikten uzak ‘şey’lerin, diğer tüm bağılık ve değerlerin yerini aldığı sermaye birikiminin kendi içinde bir amaç haline dönüştüğü, irrasyonel bir sistem olarak görüldüğü ifade edilebilir. Marx ve Weber arasındaki farklar ve benzerlikleri görebilmek için öncelikle Marx’ın kapitalizme nasıl yaklaştığını görmek yerinde olacaktır. Örneğin Marx’ın kapitalizme yaklaşımı başından sonuna kadar anti-kapitalist bir çerçeve izlerken Weber’in kapitalizme yaklaşımı daha ikircikli bir hava estirir. Her ne kadar iki düşünür de kapitalizme karşı eleştiriler sunmuş olsalar bile söz konusu eleştirilerin çıkış noktaları ve içerikleri bakımından birbirlerinden farklı düşündükleri görülebilir (Löwy 2007, 146).

Hem Marx hem de Weber, Batı’da tarihsel olarak eşi benzeri görülmemiş olan ekonomik bir oluşumun gelişimini, yani rasyonellik ilkelerinin uygulanması yoluyla üretim etkinliklerinin en üst düzeye yükselmesi ve bu yolla ekonomik davranışın ulaşması gereken amacı olarak karın mutlak maksimizasyonun istendiği sistem olarak, endüstriyel modern kapitalizmin gelişim sürecini açıklama çabasında olmuşlardır (Birnbaum 1953, 127).

1.1.Marx ve Kapitalizm

“Kapitalist üretim tarzının egemen olduğu toplumların zenginliği, ‘muazzam bir meta yığını’ olarak görünür; bunun basit biçimi tek bir metadır.” (Marx 2011, 49). Burada ‘kapitalist üretim’ olarak geçen kısım bir topluma isim vermek için kullanılmamıştır. Daha çok süreç içerisinde toplumu değiştiren veya söz konusu sisteme doğru bir evrim geçirmesini sağlayan, ardından da o toplum içerisinde hâkim hale gelen bir güçten söz edilir. Bu sözden çıkartılacak bir başka sonuç ise kapitalist üretim tarzının hâkim olmadığı başka toplumların da var olduğudur. Bu tanımlamasını yaparken Marx’ın özellikle XIX. yüzyıl İngiltere’sini nazarına aldığı ifade edilebilir (Fülbert 2011, 24-25).

Marx'ın anti-kapitalist eleştirisine birbiriyle bağlantılı birkaç konu üzerinden değinilebilir. Sömürünün sert bir adaletsizlik doğuruyor olması bunlardan ilki olarak karşımıza çıkar. Kapitalist sistem içerisinde kar, '*artık değere*'⁸ dayanır. Bu artık değer ise işçilerin ödenmemiş ücretlerinden kaynaklı olarak ortaya çıkar ve örneğin çocuk işçiler, insanlık dışı çalışma saatleri gibi durumlar adaletsizlik ve sömürünün nasıl bir hal aldığını gösterir (Löwy 2007, 147). Marx, aynı zamanda sömürüyü kapitalist sistemin zorunlu bir parçası olarak görür. Sömürü neredeyse bütün toplumlarda kendini gösteren bir olgudur. Ancak onun söz konusu olan '*nesnel yapısı*' yani ekonomik sistem tarafından gerçekleştiriliyor olması kapitalizme özgü bir durum olarak karşımıza çıkar (Ritzer ve Stepnisky 2014, 60-61). Hatta Marx kapitalistleri '*vampirlere*' benzetir. Çünkü bir kapitalist, proletaryanın kanını ne kadar emerse o kadar başarılı olur. Proleter ne kadar fakirleşirse sistem içerisinde kapitalist o kadar zengin olur (Ritzer ve Stepnisky 2013, 23).

İkinci olarak yabancılaşma yoluyla özgürlüklerin yitimi olarak görülebilir. Marx'ın bakışına göre kapitalizm, metaların kutsal olanın yerine geçtiği '*büyüsü bozulmuş*' bir din olarak görünür (Löwy 2007, 147). Burada din ve kapitalizm arasında kurulan ilişkinin ortak noktası yabancılaşma olarak karşımıza çıkar (Kiraz 2021, 133). Hıristiyan ahlak içerisinde insanın Tanrı'ya atfettiği özelliklerin zamanla insanların kontrollerinden çıkması ve bu durumun bir sonucu olarak artık kendi ürünlerinin tahakkümü altına girmelerinin bir başka şekli olarak kapitalist sistem içerisinde, insanların ürettikleri ürünlerin artık onların tasarruflarından çıkması ve onların karşısında bir güç olarak dikilmesi sonucu ürünün insana (işçiye) dışsal duruma gelmesi olarak ifade edilebilir (Giddens 2010, 42).

Üçüncü olarak kapitalizmin sosyal hayatı tamamen mübadele değerleriyle, kar hesapları ve sermaye birikimi gibi niteliksel değerler üzerinden hesaplamasıyla birlikte insani değerlerin parçalanması süreci üzerinden görülebilir. Bu durum kendisini, bütün insani veya

⁸ Bir metanın satıldığı değeri ile üretilirken harcanan değerleri (örneğin, işçinin emeği) arasında ortaya çıkan fark olarak tanımlanabilir, bkz. George Ritzer, Jeffrey Stepnisky (2013), *Çağdaş Sosyoloji Kuramları ve Klasik Kökleri*, çev. İrmak Ertuna Howison, De Ki Basım Yayın, Ankara, s. 23

"İşin sonunda elde edilen para miktarı, başlangıçta dolaşıma sokulan para miktarı ile bir fazlalığın toplamına eşittir. Bu fazlalığa, yani başlangıçtaki değeri aşan kısma artık değer (surplus value) adını veriyorum." Karl Marx (2011), *Kapital: Ekonomi Politikin Eleştirisi Cilt I*, çev. Mehmet Selik; Nail Satlıgan, Yordam Kitap, İstanbul, s.155

doğal olarak adlandırılabilir olan niteliklerin nakdi bir ölçüt üzerinden hesaplanabilir bir hale gelmesi durumudur (Löwy 2007, 147-148).

Dördüncü olarak karşımıza sistemin irrasyonel olan doğası çıkar. Nüfusun çoğunluğu asgari düzeye anca ulaşabilmişken ya da ona bile ulaşma konusunda sıkıntılar çekerken, aşırı üretimden kaynaklı olarak geçim için gerekli olan maddelerin çeşitliliğinin fazla olması olarak ifade edilebilir (Löwy 2007, 148). Aşırı üretim ve kapitalistin kar peşine koşma güdüsünden dolayı işçileri işten çıkartma gibi eylemlere girişeceğini ve bunların sonucunda çok sayıda kişisel ve toplumsal seviyede karşılaşılabilecek olan bunalımlarla yüzleşmek durumunda kalınacağıdır (Ritzer ve Stepnisky 2014, 64).

Son olarak Marx'ın kapitalizmin bir eleştirmeni olarak kapitalizm öncesi geleneksel değerlerin hâkim olduğu bir duruma geri dönmek istemediğini söylemek mümkündür. Çünkü eski çağ içerisinde de sömürü zaten bulunmaktadır; kapitalizmin farklılığı sömürüyü ekonomik bir yapı üzerinden, kapalı ve gizli bir şekilde gerçekleştirmesinde saklıdır. Sistemin doğuşunun işçilerin özgürlükleri için bir kapı araladığını ve onlara yeni olanaklar tanıdığını da görmezden gelmemek gerekir. Aynı zamanda eskinin bağlayıcı olan geleneklerinden özgürleşme sağladığı yönünde olumlu olarak anılabilecek bir etkisi olduğu da ifade edilebilir. Marx için kapitalizm, modern toplumun tanımlayıcı özelliklerini içerisinde barındırır (Ritzer ve Stepnisky 2014, 64)

1.2. Weber ve Kapitalizm

Weber'in kapitalizm ile ilgili olarak değindiği konular Marx'inkinden daha farklı biçimde karşımıza çıkarlar. Çoğu zaman bir Anti-Marx olarak lanse edilmiş olsa bile kapitalizmi ortaya çıkaran maddi etkilerin önemini yadsımaz. Ancak Weber'in sömürü, ekonomik krizler veya proletaryanın mücadelesi ile pek ilgilenmediği söylenebilir. Aynı zamanda aydınlanmacı tezahürün de dışına çıkarak, modern rasyonalizmin gereklilikleri ve öznenin özgürlükleri arasında çelişik bir durumdan bahseder (Löwy 2007, 149). *'Hayati inkâr eden bir güç olarak kapitalizm'* eleştirisinin bazı durumlarda Marx'ın eleştirisinden daha keskin bir hal aldığı bile ifade edilebilir (Sayer 2005, 3). Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* (2013)'nda şunları söyler:

“Bu evrense bugün -sadece doğrudan kazanç etkinliği ortamına değil- aynı zamanda bu motor teknoloji ortamına doğan her bireyin yaşam üslubunu zorla belirleyen ve belki de bu üslubu fosil yakıtların en son kalıntısı yanana kadar da belirleyecek olan bir evrendir” (164).

Weber’in ortaya koymaya çalıştığı düşünce, kapitalist sistemi motive eden ve onun devamlılığına yardım eden faktörleri ortaya çıkartmak olarak görülebilir. Onun belki de en ünlü çalışması olan *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhü* adlı eseri aslında belirli dini ve kültürel fikirlerin bir ekonomik toplum yapısının ortaya çıkışında nasıl bir etki gösterdiğinin araştırılması olarak yorumlanabilir (Sen 1985, 4)

Weber, kapitalist girişimlerin gelişebilmesinin alt yapısının yalnızca ekonomiye değil aynı zamanda geniş toplumsal gelişmelere de bağlı olduğunu düşünür. Örneğin profesyonel yönetim, uzmanlaşmış bir memur tabakası, vatandaşlık düsturuna bağlı ve yasalara göre düzenlenmiş modern devlet bunlardan bazılarıdır. Bunların yanında gelişmiş kentler, modern bilim ve teknoloji gibi gereksinimlerden de bahseder (Giddens 2010, 141)

Weber, siyasetle ekonomiyi birbirinden ayırmak isteyen liberal düşünceyle aynı doğrultuda kapitalizmi iki tür üzerinden anlatır: ‘*Siyasal kapitalizm*’ ve ‘*çağdaş endüstriyel kapitalizm*’. Siyasal kapitalizm, kar getirisi savaş hazırlıkları ve bundan doğan sömürüye, fetihlere ve siyasal iktidarın nüfuz gücüne bağımlı olarak karşımıza çıkar. Aynı zamanda siyasal kapitalizmde dört tane alt tür bulunur. Bunlar: *emperyalist*, *serüvenci*, *sömürgeci* ve *vergici* kapitalizmdir. Kısaca tanımlayacak olursak; *emperyalist kapitalizm*: Karın peşinde giden gruplar şeklinde, siyasal olarak yayılmacılık gösterenlerin ya da söz konusu yayılmacı durumların meyvesini toplayanların etkili olduğu türdür. *Sömürgeci kapitalizm*: siyasal emperyalizm ile doğrudan bağlantılıdır. Ele geçirilen topraklar üzerinde bulunan siyasal nüfusun ticari bir biçimde sömürülmesinden kaynaklı ortaya kar çıkaran kapitalizmdir. *Serüvenci kapitalizm*: karizmatik liderler önderliğinde hazine bulmak amacıyla diğer ülkeler üzerine yapılan seferleri kapsar. Son olarak ise vergici kapitalizm, siyasal güçler ve/veya haklar dolayısıyla elde edilmiş olan kar olanakları olarak kendi gösterir. Vergi toplama hakkının borçlar veya anlaşmalardan dolayı özel oluşumlara satılması olayı olarak görülebilir. Weber, modern endüstriyel kapitalizmin ise kendine özgü bir üretim biçimi ortaya çıkarmış olması ve kapitalizm öncesi üretim biçimlerinin aleyhine bir yayılım göstermesinden dolayı tarihte eşi benzeri olmadığını da altını çizer (Weber 2019, 91-93).

Weber, modern kapitalizmden bahsederken birbiriyle ilinti olan iki olguyu ayırır. Bunlar kapitalist davranış ve kapitalist toplumdur. Kapitalist davranış, değişim fırsatlarını değerlendirerek kâr amacına yönelmek şeklinde tanımlanabilir. Üretim araçlarının, mal ve insan gücü ihtiyaçlarının plana göre belirlenmesi şeklinde karşımıza çıkar. Kapitalist toplumun ise dört ayırt edici özelliği içerisinde barındırdığı görülebilir. İlki özgür emeğin rasyonel-kapitalist bir örgütlenme biçimine sahip olmasıdır. Weber'in terminolojisi içerisinde bu yalnızca Batı'ya özgü bir olgu olarak görülür. İkinci özellikse ev ile çalışma alanlarının birbirlerinden kesin ayrılması olarak belirtilebilir. Üçüncü olarak, Batı'ya özgü olan modern kapitalizmin varlığını teknolojik gelişmelere borçlu olmasından kaynaklı olarak onun söz konusu rasyonelliğinin teknik gelişmeler ve bu gelişmeler sayesinde ortaya çıkan hesaplanabilirlik yani veriler üzerinden gerçekleştirilen hesap yapabilme yeteneğinde yattığı ifade edilebilir. Son olarak kapitalist düzen içerisinde yaşamakta olan insanların, rasyonel yaşam biçimine uyum için gösterdikleri yetenek ve esneklik olarak aktarılabilir (Fülbert 2011, 28-29)

Söz konusu ekonomik ve ekonomik olmayan ön şartların hepsi yalnızca Batı'da meydana gelmiştir. Ancak Weber'in üzerinde yoğunlaştığı ana noktayı rasyonel ekonominin gelişebilmesinde ekonomik olmayan diğer güçlerin etkisini göstermek şeklinde okumak mümkündür (Giddens 2010, 141). Söz konusu durumu anlatan güzel bir örnek Weber'in *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* (2013)'nda görülebilir:

“Çünkü modern insan (...) tek taraflı bir ‘materyalist’ kültür ve tarih yorumu yerine yine tek taraflı bir ruhsal ve nedensel kültür ve tarih yorumu koyma niyeti de taşımayabilir (...) Fakat bu yorumlardan her birinin, araştırmacının ön çalışması değil de sonucu olduğu öne sürülürse, tarihsel hakikati her ikisi de aynı yetersizlikle ortaya koymuş olur.” (166).

Yukardaki alıntıya bakılarak Weber'in kapitalizm ile ilgili tek taraflı bir yorum yapmak istemediği ifade edilebilir. Onun Batı kapitalizminin yükselişini yalnızca değerli madenlere ulaşım ve nüfus artışı gibi niteliklerin etkilerinin yanında disiplinli, rasyonel ve yöntem dahilinde yapılan çalışmaların ve özgür emeğin gösterdiği örgütlenme gibi sistemlerin etkilerinin de yadsınamayacağını vurguladığını eklemek mümkündür (Birnbaum 1953, 137).

Weber, Benjamin Franklin’i bir ideal-tip olarak lanse ettiği kapitalizmin ruhu için Şunları s3yler:

“Para kazanmayla insanın ilişkisi, artık kazanılan paranın yaşama s3recindeki maddi ihtiyaçları karŐılama vasıtası olması değildir; para kazanma kişinin yaŐamının amacıdır. ‘Doğal’ durumun sınır tanımayan b3yle bir duyguya anlamsızca d3n3Ő3m3, apaçık ve mutlak olarak, kapitalizmin itici g3c3d3r. Bu d3n3Ő3m kapitalizm nefesiyle temas etmeyen insana yabancıdır.” (Weber 2013, 24)

Weber sosyalizmi, kapitalizmin bir karşıtı olmaktan daha ziyade kapitalizmin zararlı olarak yođunlaŐması Şeklinde yorumlar. Onun için hem sosyalizm hem de kapitalizm Batı toplumunda v3cut bulan daha temel bir g3c3n3 yani rasyonalizasyonun tasarımıdır. Sosyal olan değer ve ilişki yapılarının eskiden sahip oldukları kom3nal ve geleneksel formlarını yitirmesini, modern çağda daha b3y3k bir hale gelmiş olan gayrişahsi forma d3n3Ő3m3 biçimleri olarak g3r3r (Nisbet 2020, 517).

Gerth ve Mills, *Sosyoloji Yazıları*’nın yapıta dair kısmında (2019), Weber’in çalışmalarının genelinde Marx’ın tarihsel y3nteminden sıkça yararlandığını belirtirler. Ancak bu yararlanma yukarıda Protestan *Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*’ndan yapılan alıntıdan da anlaşılacağı gibi, keŐfettirici ilke olarak kendini g3sterir. Weber, Marx’ın bir iktisatçı olarak b3t3n3n3 yalnızca bir parçasını ele alıp, s3z konusu parçayı en 3nemli etmen durumuna getirerek tarihsel olanın anlaşılmasını zorlaŐtırıcı bir kuram ortaya koyduğunu d3Ő3nmektedir (71).

2. Yabancılaşma ve Rasyonalizasyon

Weber, yaptığı bir konuŐmasında bilim insanlarının entelekt3el ciddiyetlerinin Nietzsche ve Marx’a yaklaşımları 3zerinden bir değerlendirmeye tabi tutulması gerektiğini ifade etmiŐtir (Coser 2015, 229). Marx ve Weber’in siyasal olarak durdukları noktalar her ne kadar birbirlerine zıt bir konumda olmuş olsa bile sosyolojik bakış açılarının içerisinde felsefi bir yakınlık olduğu s3ylenebilir. S3z konusu yakınlık, modern end3striyel kapitalizm içerisindeki ‘*insan*’ sorununa karşı g3sterdikleri ortak ilgi Şeklinde aktarılabilir. Kapitalizmin, toplumun muazzam bir geleneksizleŐmeden geçmesine 3n ayak olması ve bu durumun insanlar için ciddi sonuçlar doğuracak olmasına karŐın, olumsuz g3z3ken

özelliklerinin yanında, insanların karşısına dönüştürücü yeni fırsatlar çıkarma konusunda başarılı olduğu ifade edilebilir. Marx, söz konusu dönüştürücü etkinin işçi sınıfının devrimci rolü tarafından ele geçirilmesi gerekliliğini savunurken, Weber'in ise bu dönüştürücülüğün kapitalist modernitenin özünde bulunan bir özellik olarak görmesinin yanında, dönüşümün ortaya çıkarmış olduğu '*demir kafes*'ten çıkış noktasındaki beklentilerinin de muğlak olduğu eklenebilir. Weber'in rasyonalizasyon süreçlerinin etkisinden geçmiş bir toplum içerisinde insanın özgürlüğü konusunda bazı endişelere sahip olduğu bilinmektedir (Turner 2014, 89 ve 93-94). Çünkü rasyonalizasyon idare, din, yönetim ve kültür üzerinde gerçekleştirdiği değişimlerle birlikte tarihte kendisinden önce ortaya çıkmış olan her şeyi ortadan kaldıran bir tsunami olarak tahayyül edilebilir (Nisbet 2020, 518).

“Çoğumuzun yazgısının özelliği rasyonalizasyon ve entelektüalizasyondur. Her şeyden önce de 'dünyanın büyüünün bozulması'dır. Gerçekten de mutlak ve en yüce değerler kamu yaşamından çekilmişler; ya mistik yaşamın aşkın alemine, ya da kişisel ve dolaysız ilişkilerin kardeşlik dünyasına gitmişlerdir (...) İnsanlar (...) yeni bir dini entelektüelce yaratmaya çalışacak olursa (...) bunun etkileri de daha kötü olacaktır (...)" (Weber 2019, 178).

Anlaşılabacağı gibi Weber, burada insanların karakterlerinde de yaşanan bir değişiminden bahsetmektedir. İnsanların hayatlarının kişisel alanlarında bile gözetim ve manipülasyon altında olduklarından söz etmekte ve bu gibi durumları modernliğin birer sonucu şeklinde yorumlamaktadır (Nisbet 2020, 521)

Radikal bir biçimde tezahür eden her türlü rasyonalizasyon örneğinin kaçınılmaz bir biçimde irrasyonelite doğuracağını söylemek mümkündür. Weber'in tarihsel olarak yaptığı incelemelerin çoğu, alt yapısında irrasyonelden yola çıkarak rasyonelin ortaya çıkışını ve irrasyonelliğin rasyonalitenin kaynağında bulunduğunu gösterme çabası olarak okunabilir (Fleury 2009, 38). Örneğin para kazanmak, insanların hayatlarını güvenceye almak için bir araç konumunda olduğunda rasyonel bir eylem olarak görülebilir. Ancak kapitalizmin doğası gereği para kazanma bir yerden sonra kendi başına bir amaç yani kendinde son bulan bir arayışına dönüştüğünde, irrasyonel bir durum haline gelir (Löwith 1999, 96). Görülebileceği gibi rasyonel olmak ile irrasyonel olmak arasındaki bu ince çizgi araç-amaç mefhumu üzerinden anlaşılabilir. Weber'in irrasyonelite doğuracağını söylediği durumların çoğunda

araçların kendinde bir amaç haline gelmesi durumunun yattığı görülebilir. Rasyonalizasyon süreciyle birlikte kendine bir şekil bulan ve söz konusu sürecin sorgulanması için gerçek bir desen sunan irrasyonelite, bize araç ve amaç arasındaki ilişki konusunda özellikle de bahsedilen ilişkinin ortadan kalkması veya tersine dönmesi bakımından Weber’de karşımıza çıkan bir izlektir. Bu durum bağımsız bir biçimde yalnızca bir araç konumunda bulunmakta olanın, kendinde amaç haline gelmesi veya kendisinin bir amaç olarak görülmeye başlanmasıyla birlikte, insanın ihtiyaçlarına yönelik olan rasyonalitelerini kaybetmeye başlamaları şeklinde anlatılabilir. Bu konu aynı zamanda Marx’ta karşımıza çıkan emeğin yabancılaşması anlatısıyla da benzerlik gösterir. Weber’in bir kültür problemi olarak sunmuş olduğu, irrasyoneliteye doğru ilerleme gösteren rasyonalizasyon sürecidir (Löwith 1999, 106-107). İlerleme süreci olarak rasyonalizasyon, insanlığı geçmişin tiranlıklarından kurtarmak için gerekli bir araç olma özelliğini zamanla yitirerek, şu zamana kadar karşılaşılan tüm tiranlıklardan daha uzun ömürlü, büyük ve etkili bir hale gelme ihtimalini içerisinde barındırmaktadır. Rasyonalizasyon, insanların süreç içerisinde büyülü değerlerden tamamen kopmasının da etkisiyle beraber, yaratıcı ve özgürleştirici niteliklerinin yerine parçalayıcı ve insanların akıllarını zedeleyici bir tehdit biçimine dönüşecektir (Nisbet 2020, 519).

Rasyonalizasyonun olumsuz bir sonucu olarak dünyanın anlamsızlığı mefhumu, geriye yalnızca süreç içerisinde rutinlerin kafesine daha çok hapsolmuş ve büyüsünü yitirmiş olan modern dünyanın varlığı şeklinde açıklanabilir. Weber’in bu duruma bakışını toplumsal otoriteyi sağlayabilmek için farklı değer yargılarının çarpıştığı “*kültürel arenalar*” şeklinde yorumlamak mümkündür (Turner 2014, 108-109; Brubaker 2017, 98-99; Fleury 2009, 71)

Marx ise insanların ‘*Homo Faber*’ olduklarını, yani yapan insan olduklarını düşünür. (Cosser 2015, 64). Bundan kaynaklı olarak çalışmak dolayısıyla üretmek kendinde bir amaç durumunda bulunur. Ancak modern kapitalizmle birlikte üretim, işçinin yabancılaştığı bir noktaya doğru ilerleme göstermiş ve gelinen noktada kar için insanların ortaya çıkardıkları artık değerın sömürüldüğü bir düzen hâkim olmuştur.

“Bütün bunların sonucunda insan (işçi) yalnız hayvansal işlevlerinde (fonksiyonlarında) yani yerken, içerken, çocuk yaparken ve olsa olsa evinde, giyiminde vb. serbestçe etkin olabilir; insani işlevlerinde ise hayvanlaşmıştır. Hayvansı özellikleri insani, insani özellikleri hayvansı olmuştur” (Marx 2018, 79).

Anlaşılacağı gibi insanların doğal amacı olması gereken üretim, süreç içerisinde yalnızca kar elde etme maksadıyla insanların sömürüldüğü bir başka amacın aracı haline indirgenmiştir. Daha önce de bahsedildiği gibi, üretim nesnesinin insan için kullanım değeri olan bir yapı göstermesi gerekirken, metalaşma süreciyle birlikte kendinde bir değişim değeri taşıdığı düşünölmeye başlanmıştır.

Denilebilir ki insanın kendine yabancılaşmasının ekonomik teması, modern dünyayla birlikte, tüm nesnelere değışim değeri kazanmasının karakteristik özelliği olarak ‘meta’dır (Löwith 1999, 140). Marx durumu şöyle açıklar:

“Üretim yalnızca bir *meta* olarak insanı, *meta-insanı*, *meta* rolünde insanı yaratmakla kalmaz; fiziksel ve manevi bakımdan *insanlıktan uzaklaştırılmış* bir varlık olarak bu rolü oynamak üzere yaratır onu.” (Marx 2018, 92).

Bir amaç olması gereken insanın, kâr amacıyla oluşturulan metanın üreticisi olması bakımından bir araç seviyesine indirgendiği görölebilir. Marx’ın, para üzerine söylediği şu sözler özellikle araçlar ve amaçların tersine dönmesine güzel bir örnek teşkil etmektedir:

“Etkin ve var olan bir değeri kavramı olarak para her şeyi değıştirdiğine ve dönüştürdüğüne göre, her şeyin evrensel değıştirici ve dönüştürücüsü, dolayısıyla dönüştürölmüş dünya, bütün insani ve doğal niteliklerin dönüştürücü ve değıştiricisidir.” (Marx 2018, 152).

Kapitalizmin kendi içerisinde sahip olduğu rasyonelleştirici etkisi Marx için, insanın toplumsal ilişkileri dahilinde paranın mutlak tahakkümü altına girmesine ve bundan kaynaklı olarak paranın peşine gitmenin kendinde bir amaç durumuna gelmesi şeklinde okunabilir. Bu bakımdan paranın, kapitalizm içerisinde insanın kendi kendisine yabancılaşmasının özü konumunda bulunduğu şeklinde bir değeriendirme yapılması mümkündür (Giddens 2008, 82).

“Bir araç gibi görünen paranın, gerçek *gücü* ve biricik *amacı* ne dereceye kadar meydana getirdiği – bana tözümü, bana başkalarının nesnel tözünün mülkiyet hakkını veren bu aracın genel olarak ne dereceye kadar *kendi başına bir amaç* olduğu- (...)” (Marx 2018, 134-135).

Diğer taraftan, insanların kendi ürettikleri nesnelere tahakkümü altına girmesi konusu, özellikle Marx'ta emeğin ürünün üreticisinin karşısına yabancı bir güç olarak dikilmesi şeklinde kendini gösterir.

“İşçi ne kadar çok servet üretse, üretiminin gücü ve kapsamı ne kadar artsa, kendisi de o kadar yoksullaşır (...) Şeyler dünyasının artan değeriyle doğrudan doğruya orantılı olarak insanlar dünyası değersizleşir (...) emeğin ürettiği nesne -emeğin ürünü- emeğin karşısına yabancı bir şey, kendini üretenden bağımsız bir güç olarak dikilir.” (Marx 2018, 75).

Böylece insanlar çalışma sürecinin sonucunda elde ettikleriyle herhangi nesneye sahip olmak konusunda muazzam zorluklar yaşamaya başlarlar. İnsanların ürettikleri nesnelere sahip olma düşünceleri onların yabancılaşmaları üzerinde olumsuz anlamda bir artışa sebebiyet verir ve insanlar ne kadar fazla üretim gerçekleştirirse o kadar azına sahip olmaya başlarlar. Bunun sonucunda ürettikleri nesnelere ve sermayenin tahakkümü altına girerler (Marx 2018, 75).

Marx ve Weber arasındaki söz konusu olan bu benzerlikler ışığında söylenebilir ki Marx, rasyonel bir biçim almakta olan bu dünyanın herkese dayatmakta olduğu ‘uzmanlıklar’ üzerinden bir insan varoluşunu ve bunun yanında kapitalizmle birlikte yüksek seviyesine ulaşmış olan iş bölümünü ortadan kaldırmak istemektedir. Weber ise, insanın bu düzen içinde kaçınılmaz olarak parçalanmış olmasına rağmen özgürlüklerini nasıl koruyacağı üzerine düşünmektedir. Söz konusu özgürlük teması, aynı zamanda Marx’ın insanın azat edilmesine dair düşüncelerinde kendini gösterir. Ancak düzenin içerisinde düşünüldüğünde Marx için, bahsedilen durumların hepsi yalnızca bir süreç ve tarihin akışında yalnızca bir istasyondur. Weber için ise “kaçınılmaz yazgı” olarak kendilerini gösterirler. Bu farklılık iki düşünürün modern endüstriyel kapitalist dünya üzerine getirdikleri yorumlar üzerinden de anlaşılabilir (Löwith 1999, 122 ve 125). Son olarak söylenebilir ki, Marx’ta ‘yabancılaşma’ olarak karşımıza çıkan ve kapitalist dünyaya atfedilen süreç Weber için ‘rasyonalizasyon’ adı altında daha geniş bir biçimde etkisini gösteren demistifikasyon sürecinin parçası olarak kendisini gösterir (Weiss 1983, 243, Löwith 1999, 125).

3. Yabancılaşmış Bürokrasinin Demir Kafesi

Birinci ve ikinci bölüm içerisinde iki düşünürün bürokrasi hakkındaki düşünceleri detaylı olarak incelendiğinden dolayı, bu kısımda bürokrasi hakkında farkı yönleri göz ardı edilmeden benzerlikleri üzerinden bir inceleme yapılacaktır.

3.1. Bürokrasinin Geleceği

Marx ve Weber arasında konumuz dahilindeki en önemli ayırım gelecek hakkında düşünceleridir. İki düşünürde modern endüstriyel kapitalist dönem içerisinde insan mefhumuyla ilgilenmiş olsalar bile daha önce de bahsedildiği gibi gelecek hakkındaki düşünceleri birbirlerinden çok farklıdır. Weber'in bir '*kulturpessimismus*' olmasından da kaynaklı olarak geleceği bir kölelik kabuğu veya demir kafes içerisinde tezahür ettiği söylenebilir. Çünkü Weber'in her şeyden önce bireysel olarak, insan eylemlerinin yaşadığı çağ içerisinde dahi yeterince kısıtlı bir seviyeye geldiğinden söz ettiği ancak gelecekte rasyonalizasyona ve bürokratikleşmeye karşı duyulan karşı koyulmaz eğilimin devam etmesi durumunda, insanların söz konusu kafesin içerisine kendilerinin girmek zorunda kalacağından çekindiği ifade edilebilir.

Bürokrasi konusunda öncelikle dikkat edilmesi gereken, Weber'in Marx'tan farklı olarak mutlak olumsuz bir düşünce yapısına sahip olmadığıdır. Marx, bürokrasiyi bir bütün olarak irrasyonel ve bir devlet veya siyasal yanılısama (Marx 2016a, 70), toplumu kocaman bir yılan gibi sınıksız saran "*devasa asalak*" olarak görür (Marx 2016b, 440). Bürokrasinin hâkim olduğu sürecin geçici olduğunu yani yalnızca bir durak olduğunu ifade eder. Weber için durum bundan biraz daha karmaşıktır. O bürokrasiyi, araç-amaç rasyonel eylemin bir tezahürü olması açısından çokça verimli bir yapı olarak tanıtır (Weber 2018 I, 342). Ancak gelecek hakkında düşüncesi Marx'inkinden daha karamsar bir şekilde karşımıza çıkar. Rasyonalizasyon ve bürokratizasyonun gerçekleştirdiği dönüşümün değiştirilemeyeceğini düşünmekle beraber bu süreçlerin sonunda ortaya bir "*kölelik kabuğu*" (Weber 2018 II, 764) çıkarmasından endişe duyar.

Weber'in gelecek hakkındaki söz konusu korkusunun altında yatan düşüncenin bir tür fazla-aşırı organizasyon durumu olduğu söylenebilir. Kişiliklerin, kültürel tek biçimcilik ve bir kitle kültürünün altında ezilmesi süreci olarak okunabilir (Nisbet 2020, 524).

3.2.Modern Bürokrasi ve Makineleşme

Hem Marx hem de Weber için makineleşme veya insanın modern makinen içerisinde bir çark-dişli durumuna düşmesi önemli bir izlek olarak karşımıza çıkar. Söz konusu sorun gelecekte kişiliksizleşmeyle birlikte bir makineleşme sorunu olarak kendini gösterecektir.

“(…) bürokrasi ne denli “insanlıktan uzaklaşırsa” o denli kusursuz gelişir; resmi işlerden (...) tüm hesaplanamaz kişisel, irrasyonel ve duygusal öğeler ne denli ayıklanırsa, bürokrasi asıl niteliğine o denli yaklaşır (...) onun özel erdemi olarak kabul edilir.” (Weber 2019, 234-235)

Modern dünyanın bürokratikleşmesi aynı zamanda kişiliksizleşmeyi de beraberinde getirmektedir. Weber’in karizmanın en büyük düşmanı olarak gördüğü bürokratikleşme unsurunun alt yapısı da bu alıntıda görülebilir. Weber bürokratikleşmeyi, bireysel özgürlükler karşısındaki en büyük tehdit olarak yorumlamaktadır.

Özellikle Weber’in şu sözleri dikkat çekicidir:

“Rasyonel hesaplama (...) işçinin performansını matematiksel olarak ölçmekte, her insan makinede küçük bir dişli haline gelmekte ve bunun farkında olan insan kendisinin daha büyük bir dişli haline gelip gelemeyeceği ile meşgul olmaktadır (...) Şimdi bizi kuşatan, bu evrim nasıl değiştirilebilir? sorunu değil – çünkü bu olanaksızdır, fakat ondan ne çıkacak? sorunudur.” (akt. Coser 2015, 213)

Yukardaki alıntıdan da anlaşılacağı gibi bürokratikleşme içerisinde insan, zamanla yalnızca makinenin bir dişli durumuna düşer. Bu durum artık onun açısından normal bir durum olarak algılanmasıyla beraber kendi bireysel hedefini de yalnızca daha büyük bir dişli haline gelmek şeklinde revize ederek, bütün çalışmasını söz konusu durumun gerçekleşmesi için yönlendirir. Marx, *Kapital*’de:

“(…)emeğin toplumsal üretkenliğini yükseltmeye yarayan bütün yöntemler, maliyetleri bireysel işçinin sırtına yıkılarak hayata geçirilir; üretimi geliştirmeye yönelik bütün araçlar, üreticinin egemenlik altına alınmasını ve sömürülmesini sağlayan araçlar haline gelir, onu (...) makinenin eklentisi durumuna indirir, katlanmak zorunda kaldığı işkence yüzünden emeğinin içeriğini yok eder; bilimin bağımsız bir güç olarak emek sürecinin parçası haline gelmesi ölçüsünde onu emek sürecinin zihinsel güçlerine yabancılaştırır (...)” (Marx 2011 I, 623)

Görülebileceği gibi, iki düşünürün de rasyonelleşmiş toplumun uzmanlaşmaya dönük olarak içine aldığı iş bölümünden doğan makinenin bir parçası durumuna gelmiş insan hakkındaki düşünceleri benzerlik gösterir. Daha önce de söylendiği gibi Weber’de rasyonelleşme ve bürokratikleşme olarak karşımıza çıkan Marx’ta yabancılaşma olarak karşımıza çıkar. İki düşünürün de modern örgüt sistemleri içerisinde üretimin ve etkinliğin, özellikle sistemin hâkim örgüt yapısının etkisinin giderek artması ve bu artıştan kaynaklı olarak, insanların doğal dünyası üzerinde benzeri daha önce görülmemiş bir tahakküm biçimine imkân açılmış olması konusunda benzer fikirleri savundukları söylenebilir. Aynı zamanda bu durumun rasyonelleşen bu yeni düzenin, kendi var edicisi olarak insan üzerinde, onu insanlığından çıkararak bir ‘*canavara*’ evrilmesi konusunda da benzer fikirleri paylaştıklarını söylemek mümkündür (Coser 2015, 213).

Dan Swain *Yabancılaşma* (2013) yapıtında, pasaport dairesinde ilk işgününü geçiren bir memurun anlattıklarını burada paylaşmak bahsedilen konuya güzel bir örnek teşkil edecektir.

“Kendimi insanların yarısının bütün gün boyunca mektup açtığı, diğer yarısının zarf kapattığı koca bir ofiste görevlendirilmiş buldum. Bir ofis işleri üretim hattının parçasıydım.” (Swain 2013, 82).

3.2.1. *Bilgi’nin Tahakkümü Olarak Bürokrasi*

Bürokrasinin bilgi üzerinden bir tahakküm aracı şeklinde görülmesi, iki düşünürün ortak olarak ifade ettikleri bir başka durum olarak karşımıza çıkar. Weber, “*Bürokratik yönetim bilgi aracılığıyla köklü egemenlik anlamına gelmektedir. Bu onu özel olarak rasyonel yapan niteliğidir.*” (2018 I, 344) ifadesini kullanırken, Marx “*Bürokrasinin hiyerarşisi, bilginin hiyerarşisi durumuna geliyor.*” (2016a, 71) ifadeleriyle durumu anlatır. Bürokrasinin bir tahakküm aracı olarak görülmesi noktasında iki düşünürün farklı açılardan yaklaştıkları görülebilir. Weber bu durumu, alıntıdan da anlaşılacağı gibi, rasyonel bir düzey içerisinde görür. Ancak Marx, farklı bir noktadan yani hâkim sınıfın çıkarlarını koruyan ve söz konusu sınıfın tahakküm aracı olarak yorumlar. Manifesto’da (2020) şu sözlerle durum anlatır: “*Esas anlamıyla politik erk, bir sınıfın başka bir sınıfı ezmeye dönük örgütlü gücüdür.*” (76-77). Aynı zamanda egemen sınıfların tahakküm aygıtı olduğu düşüncesi yalnızca *Manifesto*’da değil, *Louis Bonaparte’ın 18 Brumaire*’i içerisinde de (2016) karşımıza çıkan bir düşüncedir.

Ama bürokrasi, mutlak monarşi döneminde, ilk devrim sırasında, Napoleon döneminde, yalnızca burjuvazinin sınıfsal egemenliğini hazırlamanın aracıydı. Restorasyon döneminde, Louis Philippe döneminde, parlamenter cumhuriyet döneminde (...) egemen sınıfın aletiydi” (236).

3.2.1. Bürokrasi ve Resmi Sır

Bürokrasinin kapalı bir yapı olması özelliği göstermesi iki düşünürün ortak olarak değindikleri konular arasına eklenebilir. Weber bu durumu “*gizli oturumlar*” yönetimi şeklinde açıklar (Weber 2019, 238). Bunun dışında gerçekleştirdikleri eylemleri birer ‘sır’ olarak nitelendirerek hareket etmesi konusu, iki düşünürde de kendisine yer bulan başka bir noktadır. Söz konusu bu ‘*gizlilik*’ anlayışını, bürokrasinin kapalı kapılar ardında çalışan bir yapı olarak görülmesi şeklinde okumak mümkündür.

Ancak Weber bu noktada iki farklı görüş ortaya koyar. İlk *Ekonomi ve Toplum Cilt I* (2018)’ de karşımıza “*Bürokratik örgütlenmeye özgü olmamakla birlikte “resmi sırlar” kavramı onlar için kesinlikle tipiktir.*” (344); şeklinde çıkarırken, *Ekonomi ve Toplum Cilt II* (2018)’de, ““*Devlet sırrı*”⁹ kavramı bürokrasinin spesifik icadıdır.” (359) şeklinde çıkar. İki farklı görüşten kastedilen durum anlaşılacağı üzere, başta yalnızca bürokrasiye ait değilmiş gibi anlatılan ifadenin ileriki aşamada bürokrasinin spesifik icadı olarak lanse edilmesidir. Marx ise neredeyse benzer bir biçimde durumu şöyle açıklar: “*Bürokrasinin evrensel tinini, bürokrasinin içinde hiyerarşi ile, bürokrasinin dışında onun kapalı korporasyon niteliğiyle korunan giz, esrar oluşturuyor.*” (2016a, 71). Söz konusu olan kapalı yapının kendi işlevlerini ‘sır’ teması üzerinden gerçekleştirmesi durumu bürokrasinin zamanla daha kapalı ve daha sert yapı halini alacağına sinyallerini verir. Weber’in bürokrasinin geleceği ile alakalı çekincelerinin başında, gelecekte bir “*kölelik kabuğu*” veya “*kölelik kafesi*” oluşturacağı düşünceleri olduğu unutulmamalıdır.

Özellikle Marx, yapılan alıntının devamında bürokrasinin her türlü yurttaş tininin kamusal belirtilerinin, bürokrasinin kendisi tarafından koyduğu düzene karşı bir tehdit olarak algılayacağını ifade eder (Marx 2016a, 71).

⁹ “*Resmi sır*” ile “*devlet sırrı*” kavramlarının birbirinden farklı temaları nitelendirdiği düşünülebilir. Ancak *Sosyoloji Yazıları*’ında ‘*devlet sırrı*’ olarak çevrilen kısmın ‘*resmi sır*’ olarak çevrilmiş olması da göz önünde bulundurulmalıdır. ““*Resmi sır*” kavramı bürokrasinin özgün buluşudur (...)” bkz. Max Weber (2019), *Sosyoloji Yazıları*, çev. Taha Parla, Metis Yayınları, İstanbul, s. 239.

3.3.Araç-Amaç Dengesizliği ve Bürokrasi

Weber'in "köleliğin kabuğu" olarak ifade ettiği bürokrasinin makine olarak tezahürü, Marx'ın yabancılaşmasına benzer nitelikler taşıdığı görülebilir.

"Cansız makine nesnelleştirilmiş zihindir. Ona insanları kendisine hizmete zorlama ve gerçekte fabrikada olduğu gibi onların günlük çalışma hayatlarına egemen olma gücü veren yalnızca budur. Nesnelleştirilmiş akıl (...) hiyerarşik otorite ilişkileriyle bürokratik örgütlenmedir (...) kölelik kabuğu belki de her bireyi işine (...) sınıfına ve belki (...) mesleğine zincirleyerek güçlendirilebilir." (Weber 2018 II, 764).

Görülebileceği gibi Weber'in bahsettiği köleliğin kabuğu, bürokrasinin zaman içerisinde kendi ürettiği bir durum olarak karşımıza çıkar. Bu süreç ile hem araç-amaç dengesinin yitirilmesini hem de bürokrasinin içinden çıkılması imkânsız bir kafes (kabuk) durumuna gelmesini anlattığı söylenebilir. Marx'ın düşüncelerine benzer bir izlek bulmak mümkündür. Örneğin *18 Brumaire*'de (2016), Devlet organlarının topluma hizmet eden birer araç olmaktan çıkarak, söz konusu toplumun efendisi olmaya dönüşmek gibi eğilimleri olduğundan bahseder (266). Devletin bir aracı olarak bürokrasinin kendi amaçlarını devletin amaçları konumuna zaman içerisinde dönüştürmesi sonucunda "*Bürokrasi, kimsenin içinden kaçamayacağı bir daire oluşturuyor.*" (Marx 2016a, 71). Marx'ta söz konusu araç-amaç dengesizliğinin oluşması aynı zamanda bürokrasinin "gerçek" olan amaçlarla düzenli bir çatışma içine girdiğinin de ifadesi olarak okunabilir (Marx 2016a, 71).

3.3.1. Bürokrasi İçerisinde İnsanın Durumu

Aynı zamanda, amaçlar ve araçlar arasında yaşanan bu değişim, bürokratik sistem içerisinde görevli olan insanlar için olumsuz etkiler oluşturur. Marx söz konusu bürokratların durumunu, kendi gerçekliğini yitiren ve yitirdiği gerçeklik yerine parçası veya üyesi olduğu büronun gerçekliğini koyan insanlar şeklinde tanımlar (Marx 2016a, 72). Bürokrasinin, kendisini bir ilk neden olarak görmeye başlaması aynı zamanda kendi amaçları doğrultusunda her şeyi yapabilme istencini göstermesinden kaynaklı olarak sistemin içerisinde yer alan bürokratın, bütün dünyayı kendi etkinliğinin nesnesi olarak algılamaya başlamasına da neden olduğu eklenebilir (Marx 2016a, 72).

Bu olguya benzer bir okumayı Weber için de gerçekleştirmek mümkündür. Weber, bürokrasi makinesi içerisinde kendine bir yer edinmiş ve söz konusu makinenin birer parçası

haline gelmiş olan bürokratların hareket kabiliyetlerinin minimize edildiğini söylemektedir. Ayrıca bürokrat,

“(…) sürekli devinim içinde bulunan bir mekanizmanın içinde basit bir dişliden ibarettir... mekanizma normal olarak memur tarafından harekete geçirilemez ya da durdurulamaz (...) bürokrat birey, mekanizmayla bütünleşmiş tüm görevliler topluluğuna böylece perçinlenmiştir. Hepsinin ortak çıkarı, mekanizmanın işlevlerini görmesini ve toplumsal otoritenin kullanılmasını sağlamaktır.” (Weber 2019, 235-236).

Anlaşılabileceği gibi, bürokratik makinenin içerisindeki memur kendine yabancılaşmış bir durumdadır. Bürokrat, makinenin isteklerini sanki kendi istekleriymiş gibi gördüğü bir yanılsamanın içerisine düşmektedir. Bundan kaynaklı olarak yalnızca bir dişli durumuna geldiklerinin ifadesini hem Marx'ta hem Weber'in yazılarında görebilmek mümkündür.

Marx, Hegel'e yöneltmiş olduğu bir eleştirisinde “*devlet yalnızca donmuş birçok bürokratik tin biçiminde var oluyor*” (Marx 2016a, 72) şeklinde bir ifade kullanır. Bu sözlerin Weber'in “*yaşayan makine, cansız makineyle birlikte gelecekteki köleliğin kafesini inşa eder.*” (akt. Löwith 1999, 116) ifadelerine benzerlik gösterdiği söylenebilir. Weber için insan disiplin, uzmanlaşma ve iş bölümü gibi unsurlara karşı duyulan bu karşı konulmaz eğilim ile köleliğin kafesine girmeyi, kendi kendilerini zorlayacak duruma doğru evrilen bir gelecek ihtimalini sırtında taşır (Löwith 1999, 116-117). Söz konusu durumun Hem Marx'ın hem de Weber'in insanların makineleşmesi veya cansız makinenin birer dişlisi durumuna düşmeleri üzerine söylediklerinin ışığında daha belirgin biçimde ortaya çıktığını söylemek mümkündür.

Marx ile Weber'in ayrıldıkları bir nokta olarak ‘*ücret*’ konusu kendisini gösterir. Marx bu durumu “*tekerleklerin kolay dönmesini sağlayan bir yağ gibidir.*” (Marx 2018, 92) şeklinde açıklayarak aslında ücretin herhangi bir biçimde karşımıza çıkabilecek olan üretici araçların bakım aracı veya sermaye tüketimi ile aynı anlama geldiğini, böylece yalnızca sermaye sahibinin üstleneceği bir maliyet durumunda olduğunu ifade eder (Marx 2018, 92). Weber bu duruma daha farklı bir noktadan yaklaşır. Bürokrasi ile kapitalizm arasındaki seçmeci yakınlık konusunun bürokrasinin gelişmesi için gerekli ekonomik imkanları oluşturması olarak ifade ederek söz konusu bağlantıyı şu sözlerle açıklar: “*Para*

ekonomisinin gelişmesi bugün, memurların tazminatı parasal maaş formu aldığı ölçüde modern bürokrasinin bir ön koşuludur.” (Weber 2018 II, 330)

3.3.2. Bürokrasinin Rutinleştirici Etkisi

Marx’ın bürokrasiyi bir “*rahipler topluluğu*” (Marx 2016a, 70) olarak görüyor olması; Weber’in ‘*karizmanın rutinleşmesi*’ sürecini anımsatır. Weber:

“(…) karizmatik egemenliğin “saf” formu küçülecek ve bir “kuruma” dönüşecektir; o zaman adeta makineleşir (...) karizmayı (...) günlük hayatın süreli mülkine dönüştürme arzusu.” (Weber 2018 II, 485).

Daha önce de bahsedildiği gibi Weber bürokrasiyi yalnızca bir kamu idari organı olarak görmez. Kilise, ordu, şirketler vb. yapıların da bürokratik bir şekilde organize olduğunu ifade eder. Marx ise bürokrasinin bu tür anlayış ortaya çıkarmasının aslında “*tanrıbilimsel bir tin*” (Marx 2016a, 70) oluşturmasından kaynaklı olduğunu düşünür. Emeğin yabancılaşmasının dinsel yabancılaşma ile ortak izleklerinden olan, insanın ürettiğinin tahakkümü altına girmesi konusuna benzer başka bir anlatım olarak, söz konusu durumu görülebilir. Bürokrasi, bu tür oluşum sergileyerek kendini “*causa prima*” haline getirmekte ve kendi amaçlarını devletin amaçları, kendi özgün gayesini istihdam ettiği bürokratin hayat gayesiymiş gibi bir yanılısamlar bütününe içine alarak, daha önce de ifade edilen “*içinden çıkılmaz daire*”yi oluşturur. Weber ise aşırı bürokratikleşmenin insani eylem ve söz konusu eylemin özgürlüğü üzerinde oluşturacağı kısıtlamalar, hatta insani eylemin tamamen ortadan kalkabileceği ve bunlarla birlikte insanın zamanla kendine yabancılaşması ardından söz konusu olan bu yabancılaşmanın sonucu olarak bir özgürlük yanılısaması dahilinde ‘*demirden bir kafes*’ içinde yaşama durumuna doğru ilerleme göstermesinden çekinmektedir.

Anlatılan sebepler ışığında bakıldığında iki düşünürün üzerinde durdukları sorunun; insanın, özgürlüklerine zeval getiren veya gelecekte böyle etki gösterebilecek olan durumlardan azat edilmesi sorunu olduğu görülebilir (Löwith 1999, 69) İki düşünürün de bürokrasi ve bürokrasinin bize anlattığı hesaplanabilirlik, gayri şahsılık, irrasyonel olan duyguların yoksunluğu gibi olguların hakim duruma gelmesi sonucunda, yabancılaşmış insanların oluşturacağı yığınlardan bahsettiklerini söylemek mümkündür.

Ancak söz konusu çıkarıma unutulmadan eklenmesi gereken bir yorum bulunmaktadır. Löwith (1999) Weber'in yalnızca bir tanı ortaya koyduğunu ancak Marx'ın söz konusu sıkıntılara bir tedavi sunduğunu söyler (73). Özellikle Manifesto (2020)'da yazdıkları bu önermeye ışık tutacak niteliktedir: *“eski burjuva toplumunun yerini, herkesin özgür gelişiminin başkasının da özgür gelişimi demek olduğu bir birliktelik alır.”* (77). Bu durumun gerçekleşmesi ancak tarihsel bir amacı olan proletaryanın devrimi yoluyla gerçekleşebilecektir. *“Varsın egemen sınıflar bir komünist devrim korkusuyla titresinler. Proleterlerin zincirlerinden başka kaybedecekleri bir şeyleri yoktur. Kazanacakları, bir dünya vardır.”* (92).

Sonuç ve Değerlendirme

Karl Marx, yabancılaşmış emek kavramıyla kapitalist düzen içerisindeki insanın durumunu gözler önüne serer. Ancak yabancılaşma Marx'ın *sui-generis* olarak ortaya koyduğu bir kavram değildir. Hegel yabancılaşmaya felsefi alt yapısını kazandıran düşünürdür. Hegel'in yabancılaşma fikri, tinin serüveni içerisinde kendisini sürekli olarak kurduğu yapıların dışına atan aklın tarihi olarak karşımıza çıkar. Hegel için yabancılaşma, geçici bir durum olmaktan çok uzakta insanın dünya ile arasındaki bağın köklerine sinmiş ve kurtuluşun olmadığı bir durumdur. Hegel'in söz konusu ontolojik yabancılaşmasının ters yüz edilmiş biçimi bizi Feuerbach'a götürür. Feuerbach yabancılaşmayı, dini bir çerçeve içerisinde ele almış ve insanın yavaş yavaş benliğini yitirerek dini bir tiranlığın hakimiyeti altına girmesi şeklinde yorumlamıştır. Marx, her ne kadar Hegel gibi insan benliğinin parçalanmış bir yapıda olduğunu ifade etse bile aynı zaman Feuerbach gibi Hegel'in yabancılaşmasının ontolojik köklerini reddederek yabancılaşmanın kurumsal-tarihsel nitelikte olduğunu belirtmiştir.

Marx, insanı yapan insan (Homo Faber) olarak görmektedir. Bu durum, yabancılaşma kavramını tek bir olgu olarak değil 'emek' kavramıyla birlikte anlamış olmasını da anlaşılır hale getirir. Marx'ın *yabancılaşmış emek* kavramı birbiriyle bağlantı dört süreçten oluşur. İlk olarak karşımıza şeyin yabancılaşması yani emek ile emeğin ürünü arasındaki ilişkiden doğan yabancılaşma çıkar. Kapitalist düzen içinde insan, ürettiği nesne üzerindeki denetiminden yoksun bırakılır. Söz konusu denetim yoksunluğu, üretilen nesneyi üreticisinin kendi ihtiyaçları için kullanamaması durumunu ortaya çıkarır. Ürün, üretim süreci tamamlandığı andan itibaren artık üreticisine değil başka birisine ait duruma gelir ve söz konusu kişi bunu kar sağlamak amacıyla bir başka insana satar.

Yabancılaşmanın ikinci görünümü ise sürecin yani emek etkinliğinin yabancılaşmasıdır. İkinci durak karşımıza araç-amaç dengesizliğini çıkarır. Emeğin Marx için insanın en temel özü olduğu gerçeği düşünüldüğünde, emek etkinliğine yani sürece yabancılaşmak insanın temel özüne yabancılaşmasını beraberinde getirir. Çalışmanın kendi başına bir amaç olması gerekirken, kapitalist sistem içerisinde artık yaşamsal gerekliliklerin karşılanması için gerekli olan 'ücreti' kazanmanın bir aracı durumuna indirgenir.

Yabancılaşmış emeğin üçüncü görünümü bizi türsel yabancılaşma olarak karşılar. İnsanın kendi potansiyelinden uzaklaşmasıyla birlikte daha çok hayvan veya makine haline gelmesi ve insan olmak anlamına gelen özelliklerinden uzaklaştığının bir anlatımıdır. Yabancılaşmanın dördüncü ve son durağı önceki üç sürecin dolaysız bir sonucu olarak ortaya çıkan insanın insana yabancılaşmasıdır. Marx için insanlar toplumsal varlıklardır, birbirleriyle anlaşarak kolektif biçimde eyleme geçerler. Ancak kapitalist sistem insanı insana düşürür. Örneğin bir fabrikada iş bulabilmek için birbirlerinin düşmanı konumuna gelirler ve birbirlerinden ayrılırlar.

Marx'ın yabancılaşmış emek düşüncesi içerisinde bahsettiği insanın türsel özünden ve potansiyelinden uzaklaşarak daha çok makine durumuna gelmesi durumu bürokrasi yaklaşımı içerisinde kendisini gösterecek olan bir olgudur.

Marx'ın bürokrasi yaklaşımı Hegel'e getirdiği eleştiriler üzerinden incelenebilmektedir. Hegel'de bürokrasi, *Etik Hayat* olarak adlandırdığı sistem içerisinde, devletin yürütme organının bir parçası ve evrensel sınıf olarak bulunur. Hegel'in Etik Hayat düşüncesi aile, sivil toplum ve devlet şeklinde tezahür eder. Hegel için aile, genel karakteri sevgi olan ve bireyin kendisini söz konusu grubun içinde bir birey olarak değil grubun üyesi olarak gördüğü ilk durak olarak bizi karşılar. Ailenin dağılmasıyla birlikte sürekli çatışmalar alanı olarak bireyin kendi çıkarlarının peşinde koştuğu sivil toplum evresine geçilir. Sivil toplum, bireylerin diğer bireylerle sözleşmeler üzerinden ilişki kurduğu alandır. Tümel olan, tikel olanın bir aracı durumuna indirgenmekte ve bu durakta devlet liberal iktisat kuramının devleti olarak varlığını sürdürmektedir. Hegel için son durak devlet şeklinde kendini gösterir. Aile ve sivil toplumun aşılması sonucunda nihai olanın ortaya çıkmasıdır. Hegel düşüncesinde devlet, aile ve sivil toplumu içine alır, kapsar ve aşar. Bu evrede devlet karşımıza kendi başına bir amaç olarak çıkar. Sivil toplum alanındaki tek tek öznel çıkarlar yerini genel çıkara bırakır. Hegel için temel olan devlettir; aile ve sivil toplum devlete giden yolda basamaklar olarak görülürler.

Hegel sivil toplum ile devlet arasında bir köprü olarak bürokrasiyi konumlandırır. Hegel bireysel çıkarlar ve ortak çıkarlar arasındaki dengeyi koruyabilmek için görevleri açıkça belirlenmiş olan bürokrasiyi göreve çağırır. Bundan kaynaklı olarak bürokrasiyi evrensel sınıf olarak nitelendirir ve ona toplumun genel çıkarlarıyla ilgilenme görevini yükler.

Marx, Hegel'in devlet, aile ve burjuva-sivil toplum ilişkisinin kendi içerisinde bir paradoks oluşturduğunu düşünür. Çünkü Hegel devleti, aile ve sivil-toplumun içkin amacı olarak tanıtmakta ve onların varlığının yalnızca devletin varlığı için anlamlı olduğunu söylemektedir. Marx ise bir nevi Hegel'i ayaklarının üstüne oturtarak aile ve sivil toplumun devleti oluşturan olgular olarak varlıklarından bahseder. Marx'ın düşüncesi içerisinde devlet, aile ve sivil toplum olmadan var olamaz ve Hegel'in nihai amaç olarak sunduğu varlığı söz konusu iki yapının varlığına bağlı bir şekilde açıklar. Marx böylece Hegel'in üretici olan ile ürün arasında gerçekleştirdiği ters düşmeyi ayaklarının üstüne oturtur. Ancak bu Marx'ın Hegel'in düşüncelerinin tamamını reddettiği anlamına gelmez. Hegel'in sivil toplumu çatışmalar alanı olarak betimlemesi Marx'ta da kendini gösteren bir izlettir. Marx bu konuda Hegel'den farklı olarak söz konusu çatışmaları bireysel çıkarlar üzerinden değil sınıf temelli bir çatışma alanı olarak betimler.

Hegel'in yürütme gücü olarak tanımladığı olgu Marx'ın düşüncesine göre bürokrasiden başka bir şeyi ifade etmez. Marx burada bürokrasiyi devletin burjuva-sivil toplumu şeklinde niteler. Bu şekilde bürokrasi, devletin istencini ve gücünü ortaya koyar. Hegel'in bürokrasiye verdiği anlam kendini genel çıkarlar ile özel çıkarlar arası dengeyi korumakta gösterirken, Marx söz konusu yaklaşımın anlamsızlığını eleştirir ve bürokrasiyi hâkim sınıfın çıkarlarını koruyan güç olarak tanıtır. Söz konusu durum, bürokrasinin özel bir grup ortaya çıkarmasını sağlar. Marx, ortaya çıkan bu grubun varlığını sınıflı toplum yapısına borçlu olduğunu ve kendisinin bir sınıf olmayarak ancak ve ancak hâkim sınıfın bir aracı konumunda bulunduğunu ekler. Marx için devletin bir tür yanılsaması olarak bürokrasi, bütün toplumu devasa bir yılan gibi saran asalak olarak, tamamıyla irrasyoneldir. Marx, bürokrasinin varlığını sınıfsal sömürü olarak görür ve sınıf temelli sömürü devam ettiği müddetçe bürokrasinin bir baskı aracı olarak varlığını devam ettireceğini düşünür.

Marx'ın bürokrasiye karşı olan söz konusu yaklaşımı yabancılaşma düşüncesiyle belli bağlantılar içerir. Yabancılaşmanın insanın kendi ürettiği ürünler üzerindeki denetimini yitirmesi yoluyla ürettiği ürünün tahakkümü altına girmesi, bürokrasinin toplum üzerindeki yabancılaştırıcı etkisini gözler önüne serer. Bürokrasi yabancılaşmanın özel bir örneği olarak karşımıza çıkar. Bürokrasi kendi evrensel tinini, sistemin içinde hiyerarşi ile sistemin dışında ise giz ile sağlar. Böylece bürokrat sınıf gizli bir güç halini alır.

Bürokrasinin içerisinde bürokratlar ise, yabancılaştırıcı etkiden azade değildir. Onlar, bürokratik olarak ortaya çıkan yanılısamların esirleri durumunda bulunurlar. Bürokrat, devletin ereğini kendi özel ereği durumuna getirip, sahip olduğu konumu bir kariyer basamağı durumuna düşürür. Marx bürokratin, yaptığı işin asalak ve aynı zamanda baskıcı niteliğinin farkında olmadığı söyler. Çünkü bürokrat, bürokrasinin yanılısamasına kendini kaptırmakta ve gerçekleştirdiği görevlerin genel çıkar ve düzen için olmazsa olmaz olduğunu düşünerek hareket etmektedir.

Marx, bürokrasinin kalıcı olduğunu düşünmez. Sınıf farklılıklarının ortadan kalktığı ve üretimin toplumsallaşmış insanların eline geçtiği zaman politik erkin ortadan kalkacağını düşünür. Böylece herkesin özgür gelişiminin başkasının da özgür gelişimi demek olduğu bir birlikteliğin hâkim kılınacağı düzene geçileceğini söyler.

Max Weber, sosyoloji kuramı içerisinde önemli etkiye sahip bir düşündürdür. Onun için sosyoloji, tarihsel bilince sahip olmalıdır ve bunun ancak bireysel eylemler ile sosyal yapılar arasındaki bağlantıların ortaya koyulması sayesinde yapılabileceğini düşünmektedir. Weber'in sosyolojisi metodolojik bireyciliğe dayanır. Sınıf, aile, ulus gibi kavramların bireylerin eylemlerinin sonuçları olarak ortaya çıktıklarını söyler. Onun için sosyolojinin atomu bireydir.

Weber, insan bilimleri için en ideal yöntemin *verstehen* olduğunu söylemektedir. *Verstehen* bir sezgi olmanın ötesinde özellikle eylem ve düşünceler üzerine çalışmaya yardımcı olacak sistematik bir yöntemdir. Weber sosyolojiyi *verstehen* amaçlayan bir bilim olarak görür. Weber'in yöntemi içerisinde önemli bir diğer kavram *ideal-tip*'tir. Weber, ideal tipleri keşif yapmak amacıyla kullanır. Ancak ideal tipler birer ütopya veya istatistiki ortalamalar değildirler. İdeal tipler, herhangi bir aksiyolojik yargı olmadan ve empirik gerçeklikler sunmadan gerçeğin ortaya çıkarılmasına yardım eden zihinsel imgeler olarak kendilerini gösterirler.

Weber'in bürokrasiye karşı getirdiği açıklamalar, onun sosyolojinden çokça izler taşır. *Eylem tipolojisi*, *otorite tipolojisi*, *rasyonalizasyon* ve *demir kafes* fikirlerinin nüvelerini bürokrasi yaklaşımının içerisinde görmek mümkündür.

Weber sosyal eylemi dört başlık altında inceler. Bunlardan ikisinin rasyonel nitelik taşımasından dolayı Weber'in ilgisini daha çok çektiği söylenebilir. Amaç-rasyonel eylem

ve değer-rasyonel eylem. Diğer iki eylem tipi ise duygusal ve geleneksel eylem olarak karşımıza çıkar. Amaç-rasyonel eylem amaçlar, araçlar ve oluşabilecek olan sonuçlar üzerine rasyonel hesaplama içeren eylem tipidir. Özellikle ideal tip seviyesinde söz konusu eylem çeşidi bize modern kapitalizmi verir. Bir diğer rasyonel eylem tipi olan değer-rasyonel eylemdir; sonuç beklentisinden tamamen azade olarak gerçekleştirilen belirli inanışlar üzerinden kendinde bir amacı olan eylem tipidir. Bu eylem tipi özellikle içsel özelliklere odaklanır. Weber, duygusal ve geleneksel eylemi tercih ve düşünmeye tabii olmamasından dolayı daha aşağı bir konuma yerleştirir. Duygusal eylem, aktörün duyguları tarafından belirlenen eylem tipidir. Eylemin anlamı kendi içinde bulunur. Duygusal eylemde amaç duygusal gerginliğin giderilmesidir. Geleneksel eylem ise, çoğunlukla alışkanlık durumuna gelmiş tepkilerdir. Weber, insanların günlük düzenlerinin çoğunun bu eylem tipine girdiği düşünür.

Weber otorite tipolojisini üç başlık altında incelemektedir. Geleneksel otorite, yüzyıllık kurallar üzerinden yetkilerin kutsallığına inanılarak gerçekleştirilen otorite şeklidir. Meşruiyet bu tipte akıl ve kurallardan öte sıradan insanların anlayamayacağı hikmete ve geleneklere içkin bir biçimde tezahür eder. Rasyonel otorite ise yasal kurallar ve söz konusu kurallar dahilinde iktidarda bulunanların emir çıkarma haklarının bulunduğu otorite biçimidir. Sonuncusu ise karizmatik otoritedir. Bir kişi tarafından oluşturulmuş veya yaratılmış olan düzenin kutsallığına ve kahramanlığına bağlı olarak ortaya çıkan otorite tipidir. Devrimci özelliği içinde barındırır ve geleneğe karşı çıkan lider tarafından kurulur. Ancak karizmatik otoritenin kaçınılmaz yazgısı rutinleşmedir. Karizmanın gündelik yaşamın kalıcı bir unsuru haline gelme çabası onun zamanla farklı bir otorite biçimine bürünmesine sebebiyet verir. Weber, karizmanın yaşadığı bu dönüşüm sürecini *rutinleşme* olarak adlandırır. Rutinleşme iki yolla gerçekleşebilir. İlk olarak karizmatik unsurlar kendilerini gelenekler durumuna getirerek geleneksel otoriteye dönüşür. İkinci olarak ise rasyonalizasyon süreciyle birlikte bu durum rasyonel otoritenin hâkim kılınması şeklinde gerçekleşir.

Rasyonalizasyon teması Weber'in sosyolojisinin ana temalarından biri olarak karşımıza çıkar. Weber rasyonalizasyon ile modern dünyayı sistematik biçimde dönüşüme uğratan süreçlerden bahsetmektedir. Birincisi dünyanın olumlu bakımdan *entelektüalizasyonu* veya

olumsuz bakımdan *büyüsünün bozulmasıdır*. İkincisi olarak amaç-rasyonel eylemin yaygınlaşmasıyla birlikte rasyonelliğin artmasıdır. Sonuncusuysa belirsizliğin tamamen ortadan kalkması yoluyla önceden belirlenmiş bir amaca dönük ahlaki normların oluşması üzerinden rasyonelliğin artmasıdır. Ancak Weber için rasyonalizasyon süreci kimsenin içinden kaçamayacağı bir *demir kafes* oluşturmaya yatkın bir olgu olarak kendini gösterir. Weber, rasyonelleşme ve bürokratikleşme süreçlerinin bir sonucu olarak bu demir kafes alegorisini kullanır. Söz konusu durumum alt yapısında irrasyonelitenin yitirilmesi düşüncesi yatmaktadır.

Weber'in bürokrasi üzerine yazdıkları rasyonel meşruluğu kullanan bir otorite biçiminin detaylı incelemesi şeklindedir. Weber bürokrasiyi etkili ve verimli örgüt biçimi olarak görür. Weber'in rasyonel ideal-tipik bürokrasi yaklaşımı bilgi tarafından temeli oluşturulan, köklü egemenlik formu olarak kendini gösterir. İdeal tipik formun ortaya çıkmasında etkili olan unsurlar: iş bölümü ve uzmanlığın artması, gayrişahsilik, rasyonel ve hiyerarşik örgüt tiplerinin ortaya çıkması ve örgütün üyelerinin yükselme ve düzenli gelir sistemiyle çalıştırılmasıdır.

Weber için bürokratikleşme kaçınılmaz bir unsurdur. Söz konusu olan bu kaçınılmazlık Weber'in bürokrasi konusunda olumsuz düşüncelerine ön ayak oluşturur. Hâkim sistemin verimliliğinden kaynaklı olarak bürokrasiye ihtiyaç duyması, zaman içerisinde herkesin demirden bir kafes içine sıkışacağı bir geleceğe doğru ilerlemeyi beraberinde getirebilir. Rasyonel bürokrasi ve onun temsiliyetinde amaç-rasyonel eylemin daha yaygın bir hale gelmesi, bireysel olan düşüncelerin ve eylemlerin önemi azaltacak ve zamanla rasyonel disiplini ortaya çıkaracaktır.

Karl Marx ve Max Weber'in iki kapitalizm yorumcusu olarak düşünceleri sık sık birbirleriyle karşılaştırılmıştır. Kapitalizmin oluşumuyla ilgili olarak iki tez (iktisadi ve kültürel) söz konusu iki düşünürü aittir. Marx kapitalizmi bir sınıfın diğeri üstüne kurduğu tahakküm ve sömürü sistemi olarak görmektedir. Her ne kadar sömürü şimdiye kadar tüm toplum yapılarında gözükmüyor olsa da modern kapitalizm ile sömürü ekonomik sistem tarafından gerçekleştirilen bir yapı durumuna gelmiştir. Marx için kapitalizm, modern toplumun tanımlayıcı olan özelliklerini kendi içerisinde barındırır. Weber'in kapitalizm düşüncesi Marx'ın düşüncesinden belli farklılıklar gösterir. Weber'in yaklaşımı kapitalizmi

ortaya çıkaran maddi unsurları dışlamamakla birlikte kapitalizmin yalnızca maddi veya yalnızca kültürel bir noktadan anlaşılamayacağıdır. Weber'in tezi, belirli kültürel ve dini fikirlerin kapitalizmin oluşumunda gösterdikleri etkilerin bir araştırması olarak görülebilir. Weber'in modern kapitalizm olarak tanıttığı, modern Batı'ya özgün bir yapıdır.

Marx ve Weber, birincil olarak modern kapitalizmin gelişimiyle ilgilenmişlerdir. Hem Marx hem Weber için kapitalizm, kişisellikten uzak Őeylerin tüm değerlerin yerine geçtiği ve sermaye birikiminin kendinde bir amaç haline dönüştüğü sistem olarak vardır.

Marx ve Weber siyasal olarak birbirlerinden farklı noktalarda dururlar. Ancak sosyolojik perspektiflerinin içerisinde felsefi bir yakınlık bulunur. Söz konusu bu yakınlık modern endüstriyel kapitalizm içerisindeki insan sorunu olarak kendini gösterir. Marx için yabancılaşma konusu içerisinde değinilen araç-amaç dengesizliği Weber'de rasyonelizasyon fikri içerisinde kendi gösterir. Weber için bu durum yalnızca bir araç konumunda bulunanın süreç içerisinde kendinde bir amaç haline dönüşmesiyle birlikte insanların ihtiyaçlarına yönelik olan rasyonalitelerini yitirmeleri Şeklinde tezahür eder. Weber'in geleceğe yönelik olumsuz bakışının altında söz konusu olan araç-amaç dengesizliğinin bulunduğu görülebilir. Çünkü Weber, organizasyon yitiminden değil aşırı organizasyon mefhumunun gelecekte insanların bireysel özgürlükleri üzerinde oluşturacağı kısıtlamalardan çekinmektedir. Bu durumu irrasyoneliteye doğru bir rasyonelizasyon süreci olarak adlandırmak mümkündür. Marx'ta ise araç-amaç dengesizliği ilk olarak insana bakışı üzerinden anlaşılabilir. Yapaneden insan tanımlamasıyla birlikte insanın üretim gerçekleştirmesi kendi başına bir amaken, kapitalist dönem içerisinde yalnızca yaşamsal gereklilikleri kazanmak için ihtiyaç duyulan ücret için gerçekleştirilen bir eylem durumuna indirgenir. Böylece insan amaç olması gerekirken üretim süreci için yalnızca bir araç konumuna indirgenir. Marx'ta araç-amaç dengesizliğinin bir diğer rneği ise karşımıza üretilen nesnelerin üreticisini tahakkümü altına alması Şeklinde ıkar. Bu izlek aynı zamanda Weber'in gelecek hakkındaki ekincesine benzerlik gösterir. Örneğin Weber'in bürokrasinin geleceğiyle ilgili düşünceleri araçların kendine bir amaç olarak üreticisini tahakkümü altına almasının bir görünümüdür.

Marx ve Weber'in bürokrasi hakkındaki düşünceleriyle ilgili olarak dikkat edilmesi gereken ilk nokta, Weber'in Marx gibi bürokrasiye mutlak olumsuz bir perspektiften yaklaşmamasıdır. Weber bürokrasiyi, rasyonelliğin organizasyon biçimi olması açısından

verimli bir organizasyon olarak görür. Ancak Weber'in bürokratikleşme sürecinin geleceği hakkındaki düşünceleri Marx'tan daha karamsar bir noktaya doğru gelişme gösterir. Marx bürokrasinin gücünün ve hakimiyetinin geçici olduğunu düşünürken, Weber rasyonalizasyon ve bürokratikleşme süreçlerinin yaşattığı dönüşümün değiştirilemeyeceğinden ve söz konusu süreçlerin gelecekte bir kölelik kabuğu oluşturacağından endişe duymaktadır.

Bürokrasinin oluşturduğu yapı içerisinde ortaya koyduğu uzmanlaşma ve iş bölümünün var ettiği makinenin birer parçası durumuna gelmiş insan imgesi iki düşünürün ortak olarak değindikleri noktalardan biridir. Bu noktanın bir parçası olarak insanların kendi oluşturdukları yapının zamanla onların karşısına bir tahakküm biçimi olarak dikilmelerinde de görülebilir. Ancak iki düşünür için söz konusu tahakküm farklı biçimlerde ortaya çıkar. Weber için bu durum rasyonel bir niteliğe sahipken Marx'ta yalnızca hâkim sınıfın çıkarlarına hizmet etmenin bir aracı durumunda bulunur.

Bürokrasinin kendi içerisinde kapalı bir yapı özelliğini gösteriyor olması hem Marx hem de Weber'in metinlerinde kendini gösteren bir başka izlettir. Bu durum iki düşünür içinde *sır* terimiyle açıklanır. Bu kapalılığın zamanla daha kötü sonuçlar doğuracağına ifadeleri de düşünürlerin metinlerinde karşımıza çıkarlar.

Weber'in bürokrasinin gelecekte bir kölelik kabuğu oluşturabileceği üzerine düşüncesi şüphesiz Marx'ın bürokrasiyi içinden çıkılmaz bir daire olarak gören düşüncesine benzerlik gösterir. Yani hem Marx hem de Weber, bürokrasi ve bürokrasinin çağrıştırdığı hesaplanabilirlik, gayri şahsilik, irrasyonelitenin yokluğu gibi olguların hâkim duruma gelmesiyle birlikte, yabancılaşmış insanların oluşturacağı yığınlardan bahsettikleri görülebilir.

Marx, söz konusu sorunların çözümsüz olduğunu düşünmemektedir. Bundan kaynaklı olarak bir çözüm önerisi, tedavi sunmuştur. Ancak anlaşılacağı gibi Weber, durumun üstesinden gelinemeyeceğini düşünmesinden kaynaklı olarak yalnızca tanı koymakla yetinmiştir.

Sonuçta anlaşılabilirliği gibi, Marx ve Weber'in bürokrasi kavramına yaklaşımlarında farklılıklar olduğu kadar benzerliklerin de bulunduğu söylenebilir. Özellikle bu benzerlikler, bürokrasinin makineleştirici etkisi altında insanların bir çark veya dişliye dönüştürülmesi,

bürokrasinin bir sır perdesi altında işlerini yürütüyor olması ve tabii ki içinden çıkılmaz daire/kölelik kabuğu oluşturması konusundaki fikirlerinde görülebilir.

Weber'in bürokrasi hakkındaki düşünceleri genel anlamıyla tek taraflı olarak yorumlanmaktadır. Ancak çalışmanın içerisinde de gösterilmeye çalışıldığı gibi, Weber'in bürokrasiye yaklaşımını tek çerçeveden yorumlamak pek doğru değildir. Bürokrasi örneğin verimlilik üzerinden düşünüldüğünde olumlu bir nitelik kazanırken, konu insan olduğunda olumsuz bir yapı sergilemeye başlar. Yapılan bu çalışmanın hem Marx ve Weber'in bürokrasi hakkındaki benzer düşüncelerini ortaya koyması hem de bahsedildiği gibi Weber'in bürokrasi hakkındaki düşüncelerinin olumsuz taraflarını göstermesi bakımından literatüre bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Günümüzde teknolojinin hayatımızın bütün alanlarına girmesiyle birlikte artık bilgi temelli hızlı bir dönüşüm yaşamaktayız. Otomasyon sistemleri, sosyal medya ve *ChatGPT* vb. sistemlerin insanlar üzerinde etkilerini incelenmesi önem arz etmektedir. Örneğin, sosyal medyanın kullanıcıları üzerinde yabancılaştırıcı etkisi göz ardı edilmemesi gereken bir konudur. Sosyal medyanın söz konusu yabancılaştırıcı etkilerinin yanında özellikle kullanıcılarına yaşattığı bağımlılık durumunun bir demir kafes veya kölelik kabuğu oluşturmasının incelenmesi gerekliliği olduğunun ifade edilmesinde fayda vardır.

Marx ve Weber'in neredeyse ortak bir dille bahsettikleri, bürokrasinin gizli oturumlar yönetimi olması ve işlerini sır perdesi ardından gerçekleştirmesi konusu, özellikle dikkat edilmesi gereken bir konudur. Çağımızın yaşadığı muazzam teknolojik gelişim ve kitle iletişim araçlarının da olumlu etkileriyle beraber, söz konusu gizli oturumlar yönetiminin yerini yönetimde şeffaflığın alması, özellikle konumuz dahilinde, bürokrasinin, insanlar üzerindeki yabancılaştırıcı etkisini azaltıcı bir ilerleme olarak görülebileceğinin eklenmesinde fayda bulunmaktadır.

Çağımızın en büyük problemlerinden biri olarak görülebilecek olan makineleşme unsurunun, artık materyal üretimi aşarak zihinsel ve entelektüel üretimin de alanına girdiği görülebilir. 2022 yılının sonlarına doğru yayınlanan, arama motoru ve sohbet programı olarak tanıtılan *ChatGPT* ve buna benzer uygulamaların özellikle entelektüel ve akademik üretime nasıl bir etki göstereceği merak konusudur. Yapay zekanın yaşadığı muazzam genişleme, çağımızda '*iyi tiranlık*' gibi konuların konuşulmasını da beraberinde

getirmektedir. Söz konusu makinelerin, bilgiye ulaşım konusunda insanlara ne kadar yardımcı olsalar bile, gelişiminin gelecekte insanların özgürlükleri üzerinde ne gibi sorunlara sebep olacağını zaman gösterecektir. Özellikle yapay zekâ ve otomasyon sistemlerinin bürokrasinin geleceği üzerine oynayacağı roller bakımından araştırılmasının gerekliliği görülebilir.

Bahsedilen sosyal medya ve yapay zekâ alanlarının insanların üzerinde oluşturduğu veya gelecekte oluşturabileceği '*yabancılaşma*' ve '*demir kafes*' konuları üzerine yapılacak olan çalışmaların ise hem literatüre hem de çok hızlı değiştirdiğimiz bu dünyanın yorumlanmasına bir katkısı olacağını söylemek mümkündür.

Kaynakça

- ACAR-SAVRAN, Gülnür. *Sivil Toplum ve Ötesi; Rousseau, Hegel, Marx*. Belge Uluslararası Yayıncılık, 2003.
- ADLER, Paul S. «The Sociological Ambivalence of Bureaucracy: From Weber via Gouldner to Marx.» *Organization Science* 23, no. 1 (2012): 244-266.
- AKÇAKAYA, Murat. «WEBER'İN BÜROKRASİ KURAMININ BUGÜNÜ VE GELECEĞİ.» *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2016: 275-295.
- AKPINAR, Mahmut. «MAX WEBER'İN RASYONALİZASYON (USSALLAŞMA) YAKLAŞIMI VE TÜRKİYE SAĞLIK SEKTÖRÜNDE PERFORMANS SİSTEMİ DÜZENLEMESİ.» *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2014: 189-202.
- AKSAN, Gamze, ve Özlem Çelik. «Gerilim ve Uzlaşma: Demokrasi Ekseninde Bürokrasi ve Siyaset İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme.» *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2011: 1-10.
- ALLEN, Kieran. *Weber : Sociologist of Empire*. Pluto Press, 2017.
- ARON, Raymond. *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*. Çeviren Korkmaz Alemdar. Kırmızı Yayınları, 2010.
- AVİNERİ, Shlomo. *Hegel's Theory of The Modern State*. Cambridge University Press, 1972.
- BAL, Hüseyin. «Siyaset Teorisinde "Otorite" Kavramı.» *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Winter 2014: 247-255.
- BAUM, Rainer C. «Beyond the "Iron Cage".» *Sociological Analysis*, Winter 1977: 309-330.
- BİRNBÄUM, N. «Conflicting Interpretations of the Rise of Capitalism: Marx and Weber.» *The British Journal of Sociology*, 1953: 125-141.
- BRAUDEL, Fernand. *Kapitalizmin Kısa Tarihi*. Çeviren İsmail Yerguz. Sayı Yayınları, 2014.
- BROOKS, Thom. *Hegel's Social and Political Philosophy* 2021. <https://plato.stanford.edu/archives/sum2021/entries/hegel-social-political/>.
- BRUBAKER, Rogers. *Rasyonalitenin Sınırları; Max Weber'in Sosyal ve Ahlaki Düşüncesi Üzerine Bir Deneme*. Çeviren Baysar Tanıyan ve Güney Çeğin. Ankara: Phoenix Yayınevi, 2017.

- CAHNMAN, Werner J. «Ideal Type Theory: Max Weber's Concept and Some of Its Derivations.» *The Sociological Quarterly*, Summer 1965: 268-280.
- CASSİRER, Ernst. *Devlet Efsanesi*. Çeviren Necla Arat. Remzi Kitapevi Yayınları, 1984.
- CEVİZCİ, Ahmet. *Felsefe Tarihi*. Say Yayınları, 2009.
- COLLİNS, Randall. *Max Weber Bir Klavuz*. Çeviren Taylan Banguoğlu. Ankara: Phoenix Yayınevi, 2017.
- COPILAŞ, Emanuel. «Weber and Hegel on authority, bureaucracy, and capitalism. The missing normative link.» *Hermeneia*, 2021: 67-94.
- COSER, Lewis A. *Sosyolojik Düşüncenin Ustaları*. Çeviren Himmet Hülür, Serhat Toker ve İbrahim Mazman. De Ki Basım Yayım, 2015.
- ÇALIŞKAN, Abdülkerim, ve Rabia Tuğba Eğmir. «MAX WEBER VE NİSKANEN'İN BÜROKRASİ YAKLAŞIMLARININ TÜRK BÜROKRASİ YAPISI BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ.» *BAİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Kış 2020: 853-877.
- ÇUHADAR, Cengiz. «HEGEL'İN "HUKUK FELSEFESİNİN PRENSİPLERİ" ADLI ESERİ BAĞLAMINDA AHLAKIN OLUŞUMU.» *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7, no. 4 (2018).
- DEMİR, Gökhan, ve Dünya Ahtem Öztogay. «Hegel ve Marx'ta Sivil Toplum.» *Doğu Batı Dergisi* 14, no. 55 (2011): 107-133.
- DOĞAN, İsmail. «Sivil Toplumun Kültürel Temelleri.» *Polis Bilimleri Dergisi* 1, no. 4 (2002): 133-146.
- DOSTOYEVSKİ, Fyodor. *Karamazov Kardeşler*. Çeviren Nihal Yalaza Taluy. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.
- DOW, Thomas E. «An Analysis of Weber's Work on Charisma.» *The British Journal of Sociology*, Mar. 1978: 83-93.
- DUMENİL, Gerard, Michael Lövy, ve Emmanuel Renault. *Marx'ı Okumak*. Çeviren Işık Ergüden. Versus Kitap, 2011.
- DUQUETTE, David A. «Marx's Idealist Critique of Hegel's Theory of Society and Politics.» *The Review of Politics* (Cambridge University Press for the University of Notre Dame du lac on behalf of Review of Politics) 51, no. 2 (1989): 218-240.

- DURŞUN, Davut. «Bürokrasi Teorisi ve Yönetim.» *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 1992: 133-149.
- EKŞİ, Hülya. «BUGÜNÜ ANLAMAK İÇİN MAX WEBER'İ YENİDEN OKUMAK.» *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 2010: 187-198.
- ENGELS, Friedrich. *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*. Çeviren İsmail Yarkın. İnter Yayınları, 1999.
- ERGİL, Doğu. «Yabancılaşma Kuramına İlk Katkılar.» *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 33, no. 3 (1978): 93-108.
- ERKEN, Baki. «Hegel'de Sivil Toplum ve Devlet Üzerine Teorik Bir İnceleme.» *Ç.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 29, no. 4 (2020): 33-53.
- ERYILMAZ, Bilal. *Bürokrasi ve Siyaset : Bürokratik Devletten Etkin Yönetime*. Alfa Yayınları, 2004.
- EVANS, Peter Adams, ve James E. Rauch. «Bureaucracy and Growth: A Cross-National Analysis of the Effects of "Weberian" State Structures on Economic Growth.» *American Sociological Review*, Oct. 1999: 748-765.
- FEUERBACH, Ludwig. *Hiristiyanlığın Özü*. Çeviren Oğuz Özügül. Say Yayınları, 2008.
- FLEURY, Laurent. *Max Weber*. Çeviren Işık Ergüden. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2009.
- FÜLBERT, Georg. *Kapitalizmin Kısa Tarihi*. Çeviren Sadık Usta. Yordam Kitap, 2011.
- GİDDENS, Anthony. *Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori; Marx, Durkheim ve Max Weber'in Çalışmalarının Bir Analizi*. Çeviren Ümit Tatlıcan. İletişim Yayınları, 2010.
- . *Siyaset, Sosyoloji ve Toplumsal Teori Toplumsal Düşüncenin Klasik ve Çağdaş Temsilcileriyle Hesaplaşmalar*. Çeviren Tuncay Birkan. Metis Yayınları, 2008.
- . «MARX, WEBER, AND THE DEVELOPMENT OF CAPITALISM.» *Sociology*, September 1970: 289-310.
- GİDDENS, Anthony, ve Philip W. Sutton. *Sosyolojide Temel Kavramlar*. Çeviren Ali Eşgin. Phoenix Yayınevi, 2020.
- GOETHE, Johann Wolfgang von. *Gönül Yakınlıkları*. Çeviren Sadi İrmak. İstanbul: Patika Kitap, 2014.
- GÖKBERK, Macit. «Hegel'in Devlet Felsefesi.» *Felsefe Arkivi* 1, no. 2-3 (1946): 99-129.

- HARTMANN, Klaus. «Alman İdealizmi; Hegel.» Yazan Güçlü Ateşoğlu. Doğu Batı Yayınları, 2013.
- HEDOİN, Cyril. «Weber and Veblen on the Rationalization Process.» *JOURNAL OF ECONOMIC ISSUES*, March 2009: 168-187.
- HEGEL, G.W.F. *Hukuk Felsefesinin Prensipleri*. Çeviren Cenap Karakaya. Sosyal Yayınlar, 1991.
- HİRA, İsmail. «Max Weber'in Yöntem Anlayışı.» *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2000: 45-58.
- HYPOLİTE, Jean. *Marx ve Hegel Üzerine Çalışmalar*. Çeviren Doğan Barış Kılınç. Doğu Batı Yayınları, 2010.
- INWOOD, Micheal. *A Hegel Dictionary*. Blackwell Publishers, 1992.
- KABATAŞ, Yasin, ve Selcan Kök. «SİVİL TOPLUM-DEVLET İLİŞKİSİ TARTIŞMALARINDA SÜREKLİLİK VE KOPUŞLAR: HEGEL, MARX VE GRAMSCI.» *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, no. 31 (2021): 171-192.
- KALBERG, Stephen. *Max Weber'in Karşılaştırmalı - Tarihsel Sosyolojisi*. Çeviren Adem Bölükbaşı. Ankara: Phoenix Yayınevi, 2017.
- KİRAZ, Sibel. «Kapitalizmin Sonu: Marx'a Sadık Bir Yorum.» *Temaşa Felsefe Dergisi*, 2021: 129-139.
- KULAK, Önder. «Karl Marx'ta Yabancılaşma, Meta Fetişizmi ve Şeyleşme Kavramları.» *Doğu Batı Dergisi*, no. 55 (2011): 31-58.
- LIEBICH, André. «On the Origins of a Marxist Theory of Bureaucracy in the Critique of Hegel's "Philosophy of Right".» *Political Theory* (Sage Publications) 10, no. 1 (1982): 77-93.
- LOWITH, Karl. *Max Weber ve Karl Marx*. Çeviren Nilüfer Yılmaz. Doruk Yayıncılık, 1999.
- LOWY, Michael. *Demir Kafes; Max Weber ve Weberci Marksizm*. Çeviren Nihan Çetinkaya. Ayrıntı Yayınları, 2018.
- . «Marx and Weber: Critics of Capitalism.» *New Politics*, Winter 2007: 146-152.
- LUKACS, György. *Tarih ve Sınıf Bilinci*. Çeviren Yılmaz Öner. Belge Yayınları, 1998.
- MANDEL, Ernest, ve George Novack. *Marksist Yabancılaşma Kuramı*. Çeviren Olcay Göçmen. Yücel Yayınları, 1975.

- MARX, Karl. *1844 El Yazmaları*. Çeviren Murat Belge. İletişim Yayınları, 2018.
- . *Fransız Üçlemesi*. Çeviren Erkin Özalp. Yordam Kitap, 2016.
- . *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*. Çeviren Kenan Somer. Sol Yayınları, 2016.
- . *Kapital: Ekonomi Politikasının Eleştirisi Cilt: 1*. Çeviren Mehmet Selik ve Nail Satlıgan. Yordam Kitap, 2011.
- . *Yahudi Sorunu*. Çeviren Niyazi Berkes. Sol Yayınları, 1997.
- Marx, Karl, ve Friedrich Engels. *Alman İdeolojisi [Feuerbach]*. Çeviren Sevim Belli. Sosyal Yayınları, 1992.
- . *Gotha ve Erfurt Programları Üzerine*. Çeviren Erkin Özalp. Yordam Kitap, 2017.
- . *Komünist Manifesto*. Çeviren Tanıl Bora. İletişim Yayınları, 2020.
- MATHESON, Craig. «Weber and the Classification of Forms of Legitimacy.» *The British Journal of Sociology*, Jun. 1987: 199-215.
- MOUZELIS, Nicos P. *Örgüt ve Bürokrasi*. Çeviren H. Bahadır Akın. Çizgi Kitapevi, 2003.
- MUNCH, Peter A. «Empirical Science and Max Weber's Verstehen de Soziologie.» *American Sociological Review*, Feb. 1957: 26-32.
- NISBET, Robert. *Sosyolojik Düşünce Geleneği*. Çeviren Yusuf Kaplan. Paradigma Yayınları, 2020.
- OLLMAN, Bertell. *Yabancılaşma*. Çeviren Ayşegül Kars. Yordam Kitap, 2012.
- OLSEN, Johan P. «Maybe It Is Time to Rediscover Bureaucracy.» *Journal of Public Administration Research and Theory*, 2006: 1-24.
- OSMANOĞLU, Ömer. «Hegel'den Marcuse'ye Yabancılaşma Olgusu.» *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, no. 3 (2016): 65-92.
- ÖNCÜ, Ayşe. *Örgüt Sosyolojisi*. Turhan Kitapevi, 1982.
- ÖZER, M. Akif. «WEBER'İN BÜROKRASİSİ KARŞISINDA YÖNETİMDE YENİDEN YAPILANDIRMA ARAYIŞLARI.» *Global Journal of Economics and Business Studies*, Kış 2013: 43-57.
- ÖZKAN, Recep, ve Bayram Polat. «TOPLUMSAL BİR DEĞER OLARAK OTORİTE.» *Journal of World of Turks*, 1 September 2017: 109-125.
- ÖZTÜRK, Namık Kemal. «Bürokrasinin Verimliliği Hakkında Sosyalist ve Liberal Görüşler.» *Ombudsman Akademik* 8, no. 15 (2021): 13-41.

- PARLAK, Bekir. *Kamu Yönetimi Sözlüğü*. Bursa: MKM Yayıncılık, 2011.
- PEREZ-DIAZ, Victor M. *State, Bureaucracy and Civil Society - (New studies in sociology)*. THE MACMILLAN PRESS LTD, 1978.
- POPPER, Karl. *Açık Toplum ve Düşmanları; Hegel, Marx ve sonrası*. Remzi Kitabevi, 1989.
- RITZER, George. *Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek: Tüketim Araçlarının Devrimcileştirilmesi*. Çeviren Şen Süer Kaya. Ayrıntı Yayınları, 2000.
- RITZER, George, ve Jeffrey Stepnisky. *Çağda Sosyoloji Kuramları ve Klasik Kökleri*. 4th Edition. Çeviren İrmak Ertune Howison. De Ki Basım Yayım, 2013.
- . *Sosyoloji Kuramları*. Çeviren Himmet Hülür. De Ki Basım Yayım, 2014.
- SAGER, Fritz, ve Christian Rosser. «Weber, Wilson, and Hegel: Theories of Modern Bureaucracy.» *Public Administration Review*, 2009: 1136-1147.
- SATOW, Roberta Lynn. «Value-Rational Authority and Professional Organizations: Weber's Missing Type.» *Administrative Science Quarterly*, December 1975: 526-531.
- SAVRAN, Gülnur. *Marx'ın Düşüncesinde Demokrasi : Siyasetin Eleştirisi*. Cilt 6, *Onbirinci Tez Kitap Dizisi* içinde. Uluslararası Yayıncılık, 1987.
- SAYER, Derek. *Capitalism and Modernity*. Routledge, 2005.
- SCAFF, Lawrence A. «Fleeing the Iron Cage: Politics and Culture in the Thought of Max Weber.» *The American Political Science Review*, Sep. 1987: 1987.
- SCHROEDER, Ralph. *Max Weber ve Kültür Sosyoloji*. Çeviren Mehmet Küçük. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1996.
- SEN, Asok. «Weber, Gramsci and Capitalism.» *Social Scientist*, 1985: 3-22.
- SHAW, Carl K. Y. «Hegel's Theory of Modern Bureaucracy.» *The American Political Science Review* 86, no. 2 (1992): 381-389.
- SPENCER, Martin E. «Weber on Legitimate Norms and Authority.» *The British Journal of Sociology*, Jun. 1970: 123-134.
- SWAIN, Dan. *Yabancılaşma - Marx'ın Teorisine Bir Giriş*. Çeviren Hande T. Urbalı. Durakİstanbul, 2013.

- TIJSTERMAN, Sebastiaan P., ve Patrick Overeem. «Escaping The Iron Cage: Weber and Hegel on Bureaucracy and Freedom.» *Administrative Theory & Praxis* 30, no. 1 (2008): 71-91.
- TOREN, Nina. «Bureaucracy and Professionalism: A Reconsideration of Weber's Thesis.» *Academy of Management Review*, July 1976: 36-46.
- TORUN, İshak. «MAX WEBER'E GÖRE İKTİSADİ ZİHNİYETİN RASYONALİZASYONU.» 1 Haziran 2008: 14-34.
- TUCKER, William T. «Max Weber's "Verstehen".» *The Sociological Quarterly*, Spring 1965: 157-165.
- TURNER, Bryan S. *Klasik Sosyoloji*. Çeviren İdil Çetin. İletişim Yayınları, 2014.
- UYANIK, Necip. «Hegel'in Devlet Teorisi Üzerine.» *Artuklu İnsan ve Toplum Bilim Dergisi* 2, no. 5 (2020): 1-14.
- WEBER, Max. *Bürokrasi ve Otorite*. Çeviren H. Bahadır Akın. Adres Yayınları, 2005.
- . *Ekonomi ve Toplum*. Çeviren Latif Boyacı. Cilt 1. İstanbul: Yarın Yayınları, 2018
- . *Ekonomi ve Toplum*. Çeviren Latif Boyacı. Cilt 2. İstanbul: Yarın Yayınları, 2018
- . *Meslek Olarak Siyaset*. Çeviren Levent Özşar. Biblos Kitabevi, 2017.
- . *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*. Çeviren Milay Köktürk. BilgeSu Yayıncılık, 2013.
- . *Sosyoloji Yazıları*. Düzenleyen: Hans H. Gerth ve C. Wright Mills. Çeviren Taha Parla. Metis Yayınları, 2019.
- WEISS, Richard M. «Weber on Bureaucracy: Management Consultant or Political Theorist?» *Academy of Management Review*, 1983: 242-248.
- ZEYBEKOĞLU, Sezai, ve Yavuz Selim Alkan. «Max Weber'in Bürokrasi Modeli Bir Yeniden Okuma Denemesi.» *MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ*, Temmuz 2021: 651-681.